

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

letnik 9

1972

2

iz vsebine

- ZDRAVKO MLINAR: V čigavem interesu je razvoj sociologije?
- MIRAN MEJAK: Odprta vprašanja gospodarske politike
- VELJKO NAMORŠ: Trendi in perspektiva stanovanjske gradnje na Slovenskem
- SLAVKO PREGL: Čigava je morala in čigav je zakon?
- TOMO MARTELANC: Dolgoročno načrtovanje vzgoje in izobraževanje v SR Sloveniji
- IVAN KRISTAN: Participacija in politični sistem
- LOJZE VEZOČNIK: Ciperka neodvisnost, enotnost in samoodločba
- RAJ P. MOHAN: Konfliktni strukturalizem kot teoretični vidik v sociologiji

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič, Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gorjup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar, Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc Urevc, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 341-461 int. 232

1972

2

NAROČNINA:

Letna naročnina za posameznike 30 din, polletna 15 din, posamezen izvod 3 din, za organizacije letna naročnina 40 din, posamezen izvod 4 din. Cena dvojne številke za nenaročnike je 6 din. Celoletna naročnina za tujino 80 din, za posamezen izvod 8 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 501-620-7-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prispevke v rubriki »Brez ovinov« do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35, februar 1972

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9,
št. 2, str. 177—352, Ljubljana,
februar 1972

vsebina

ZDRAVKO MLINAR: V čigavem interesu je razvoj sociologije, 179

ČLANKI, RAZPRAVE:

MIRAN MEJAK: Odprta vprašanja gospodarske politike 188

DUŠAN PIREC: Modernizacija gospodarstva 197

AKTUALNA TEMA:

VELJKO NAMORŠ: Trendi in perspektiva stanovanjske gradnje na Slovenskem 212

POGLEDI, KOMENTARJI:

SLAVKO PREGI: Čigava je morala in čigav je zakon? 231

STANKO MILOŠEVIČ: Množična gibanja — znanilci nove civilizacije? 238

ALEKSANDER KUTOŠ: Študentje med idealizmom in stvarnostjo 242

MNENJA:

VALENTIN TRILAR: Slovenija kot funkcionalna regija Jugoslavije in Evrope 251

DRUŽBA IN KULTURA:

TOMO MARTELANC: Dolgoročno načrtovanje vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji 266

ZNANOST IN DRUŽBA:

RAJ P. MOHAN: Konfliktni strukturalizem kot teoretični vidik v sociologiji 279

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

IVAN KRISTAN: Participacija in politični sistem 293

MEDNARODNI ODNOSI:

LOJZE VEZOČNIK: Ciperska neodvisnost, enotnost in samoodločba 311

BREZ OVINKOV:

T. VAHEN: Z levo roko v desni žep 318

I. RAVNIKAR: Povišanje cen samo za 5 % — za ceno stagnacije? 322

Z. ROTHER: Odgovornost za človekovo varnost 324

P. KEJŽAR: Ali res samo »izem« brez boga? 328

RINASCITA: Slabe vesti iz Prage 329

NAGRAJENI TEKSTI:

NADKA MAZI: Moj pogled na svet 332

PRIKAZI, RECENZIJ:

JOHN KENNETH GALBRAITH: Nova industrijska država (M. Mastnak) 336

Kronika 343

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

Iz domačih revij 350

Avtorski sinopsisi 351

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9, št. 2, str. 177—352, Ljubljana, februar 1972

CONTENTS

ZDRAVKO MLINAR: For Whom is Sociology Intended? 179

ARTICLES, STUDIES:

MIRAN MEJAK: The Open Questions of Economic Policy 188

DUSAN PIREC: Modernization of Economy 197

TOPICAL THEME:

VELJKO NAMORS: The Trends and Perspectives of Apartment Building in Slovenia 212

VIEWS, COMMENTS:

SLAVKO PREGL: Whose Morals and whose Laws? 231

STANKO MILOSEVIC: Mass Movements — Harbingers of New Civilization? 238

ALEKSANDER KUTOŠ: Students between Idealism and Actuality 242

OPINIONS:

VALENTIN TRILAR: Slovenia as a Functional Region of Yugoslavia and Europe 251

CULTURE AND SOCIETY:

TOMO MARTELANC: Long-term Planning of Education in the Socialist Republic of Slovenia 266

SCIENCE AND SOCIETY:

RAJ P. MOHAN: Conflict Structuralism as a Theoretical Aspect in Sociology 279

THE PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

IVAN KRISTAN: Participation and Political System 293

INTERNATIONAL RELATIONS:

LOJZE VEZOČNIK: The Independence, Unity and Self-decision of Cyprus 311

STRAIGHT AWAY:

T. VAHEN: Left Hand into Right Pocket 318

I. RAVNIKAR: Increase of Prices only for 5% — at the Price of Stagnation 322

Z. ROTER: The Responsibility for Man's Security 324

P. KEJŽAR: Is it Really only an »-ism« without God? 328

RINASCITA: Bad News from Prague 329

TEXTS GIVEN AWARDS:

NADKA MAZI: My View of the World 332

REVIEWS, NOTES:

JOHN KENNETH GALBRAITH: The New Industrial State (M. Mastnak) Chronicle 343

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 344

From Domestic Reviews 350
Authors' Synopses 351

СОДЕРЖАНИЕ

ЗДРАВКО МАЙНАР: Кому (должна) служить социология? 179

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

МИРАН МЕЈАК: Открытые вопросы экономической политики 188

ДУШАН ПИРЕЦ: Модернизация хозяйства 197

АКТУАЛЬНАЯ ТЕМА:

ВЕЛЬКО НАМОРИШ: Направления и перспективы жилищного строительства 212

ВЗГЛЯДЫ КОММЕНТАРИИ:

СЛАВКО ПРЕГЛ: Чья мораль и чей закон? 231

СТАНКО МИЛОШЕВИЧ: Массовые движения — предвестники новой цивилизации? 238

АЛЕКСАНДАР КУТОШ: Студенчество между идеализмом и действительностью 242

МНЕНИЯ:

ВАЛЕНТИН ТРИЛАР: Словения функциональная область Югославии и Европы 251

ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:

ТОМО МАРТЕЛАНЦ: Долгосрочное планирование воспитания и просвещения в С. Р. Словении 266

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

РАДЖ П. МОАН: Конфликтный структурализм как теоретический аспект социологии 279

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ИВАН КРИСТАН: Партиципация и политическая система 293

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

ЛОЈЗЕ ВЕЗОЧНИК: Независимость, единство и самоопределение Кипра 311

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

Т. ВАХЕН: левой рукой в правый карман 318

И. РАВНИКАР: Только пятипроцентное повышение цен — ценою стагнации? 322

З. РОТЕР: Ответственность за безопасность человека 324

П. КЕЈЖАР: Действительно ли только »изм« без божеского? 328

РИНАШИТА: Плохие новости из Праги 329

НАГРАЖДЕННЫЕ СТАТЬИ:

НАДКА МАЗИ: Мой взгляд на мир 332

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ДЖОН КЕННЕТ ГАЛБРАЙТ: Новое индустриальное государство (М. Мастнак) Хроника 343

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 344

По страницам наших журналов 350
Авторские синопсисы 351

Zdravko Mlinar

V čigavem interesu je razvoj sociologije?

Ko iščemo oporo oziroma kriterije za racionalno usmerjanje razvoja in določanje vloge sociologije v Jugoslaviji, moramo najprej razkriti morebitne posebnosti družbenega konteksta, v katerem (naj) deluje. Zato bomo na tem mestu najprej postavili v ospredje — vsaj hipotetično — najbolj relevantne posebnosti.¹

I. Posebnosti družbenega konteksta

Ena najznačilnejših posebnosti našega družbenega sistema je njegova — izvornost in nenehno navzoča težnja k samostojnemu iskanju novih, izvornih rešitev. Takšna usmeritev pa je lahko le kratkotrajna, če se hkrati ne opre tudi na popolnejše poznavanje (raziskovanje) zakonitosti družbenega življenja. Izvornost brez znanja kvečjemu pomeni — avanturizem, neodgovornost do množic in ogrožanje samih temeljev sistema.

Včasih se zdi, kot da ne vidimo obeh strani medalje. »Odliko« jugoslovanskega sistema (inovacije) ne povezujemo z nujnimi podmenami in žrtvami, ki so potrebne, da bi se ta ohranila kot dolgoročna značilnost in vzor v svetovnem merilu. Nobene jasne zavesti nimamo o tem, da bi prav družboslovna raziskovanja morala biti — bolj kot v katerikoli drugi državi in bolj kot vsa druga področja

¹ Nekateri od teh smo že na kratko obravnavali; gl. »Družbene znanosti in družbeni razvoj«, Teorija in praksa, št. 8—9, 1970.

znanosti — vprežena v graditev novega družbenega sistema.

Mogoče gre tudi za nekakšne iluzije o tem, da se da kar z lahkoto preseči »domet« že utečenih modelov družbene organizacije. Brez podrobnega razkrivanja in natančne specifikacije pogojev za uresničenje družbenih ciljev (akcijski radij »subjektivnih sil«), pa se dejansko le povečuje nesoglasje med programom in dejanskim stanjem; prihaja do nenehnega spreminjanja normativnega reda, ki ogroža trdnost celotnega sistema.

Če nekoliko poenostavimo, bi lahko rekli, da se je v preteklosti neopazno uveljavila nekakšna delitev dela oziroma vlog: politična praksa prevzema nase predvsem nove zamisli, uvajanje novega; sociologija pa hodi zadaj in **post festum** razkriva nesoglasja in omejitve v dejanskem delovanju novih institucij ipd. Takšna delitev nujno pelje v neodgovornost na eni in drugi strani in je podlaga trajnega konflikta med njima.

Na eni strani gre za neodgovornost, ker v koncipiranju in uvajanju novega zanemarjamo objektivne razmere in z idealiziranjem ter poenostavljanjem nadomeščamo znanje, ki bi bilo potrebno. Na drugi strani gre za delo tistih, ki niso sodelovali (oziroma so sodelovali le v manjši meri) v samem snovanju novega in prav mogoče je, da ne čutijo osebne odgovornosti za (ne)uspeh. Tudi v njihovem delu pride do nekaterih simplifikacij, npr. da zavračajo nove zamisli že na podlagi prvih po-

datkov, ki kažejo, da dejansko stanje daleč zaostaja za programi. Pri tem pa dostikrat zanemarjajo dinamični vidik, ne upoštevajo smeri spreminjanja in se omejujejo le na absolutno doseženo stopnjo (npr. zanemarjanje »vzgojne« vloge — v najširšem pomenu — članstva v delavskem svetu in upoštevanje le konkretne distribucije vpliva med člani).

Sociologija naj bi torej (kar seveda zahteva tudi visoko znanstveno raven) **raziskovala pogoje, omejitve in alternative že v fazi programiranja, namesto da se predvsem omejuje na raziskovanje pomanjkljivosti že sprejetih programov in uvedenih inovacij.** Že vnaprej naj bi nakazovala nujne posledice (»ceno«) posameznih alternativ in razširjala razpon možnih rešitev.

Posebnost jugoslovanske družbe, ki zaostruje potrebo po sociološkem proučevanju, je tudi v tem, da gre za sistem, ki kot takšen **nima dolgotrajne zgodovinske izkušnje.** To pomeni, da se današnje družbenopolitično življenje pri nas spopada s toliko številnejšimi problemi, kolikor manjši je delež — v primerjavi z drugimi deželami — skupne izkušnje in skupne kulture vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti. Čim manjša je skupna tradicija, tem večja je potreba po novih rešitvah v sodobnosti, tem večja je potreba po znanju o družbenem dogajanju, ki ga lahko zagotovi le sociološko raziskovanje.

Ne samo usmeritev vodilnih subjektivnih sil h graditvi nove-

ga družbenega reda, tudi objektivno pomanjkanje skupne iskušnje v preteklosti zahteva danes več »originalnosti«.

Tudi sistem samoupravljanja in prizadevanje, da bi angažirali **kreativni potencial milijonskih množic**, zahteva večjo navzočnost sociologije, kot pa npr. avtokratski ali tehnokratski sistem upravljanja. Če upoštevamo bistvo in ne absolutiziramo konkretnih institucionalnih oblik, bi lahko rekli, da je empirična sociološka raziskava lahko neposredno instrument izražanja in uveljavljanja interesov delovnega človeka. V času, ko pogosto ugotavljamo, da — zlasti v razmerah množične, urbanizirane družbe — klasične oblike sestajanja volilcev zgubljajo svojo vlogo (npr. skrajno omejena vloga zborov volilcev v mestnih naseljih), vendarle ne uporabljamo modernejših oblik vplivanja občanov na odločanje. Anketiranje občanov npr. v Ljubljani in Puli je že vnaprej skoraj povsem točno pokazalo, kakšna so stališča občanov glede samoprispevka za otroško varstvo. Torej lahko sklepamo, da je prav tukaj še dosti neizkoriščenih možnosti, da bi lahko (z razmeroma zelo majhnimi finančnimi sredstvi) povečali »navzočnost« in vpliv občanov v političnem odločanju.

Ne vidim pravega razloga, zakaj — ko tako na veliko poudarjamo pomen participacije občanov — ne uporabljamo tudi razmeroma preprostih možnosti, ki bi lahko razširile njen »domet«. Zakaj bi se morali to-

go omejevati le na klasične institucionalizirane oblike? Zakaj ne bi — poleg referendumov, ki je zelo redko organiziran, in občinskih odbornikov ali poslancev — uporabljali še druge načine zbliževanja med centri odločanja in množico občanov? Naj gre za podjetje, krajevno skupnost, občino ali širše teritorialne ali interesne skupnosti, v vseh primerih se očitno kažejo tako potrebe kot možnosti, da povečamo obseg izmenjave informacij med občani in organi upravljanja.

Nadaljna značilnost in posebnost našega sistema, ki je relevantna za opredeljevanje funkcije sociologije, zadeva težnjo in pretenzijo za zavestno, **načrtno obvladovanje in usmerjanje razvojnih procesov** v smeri zastavljenih, dolgoročnih družbenih ciljev. S tega vidika se zdi, da zahajamo v protislovje, če predvsem le poudarjamo, kako se strinjamo s temi cilji, obenem pa ne zagotovimo, da bi tudi **nenehoma razčlenjevali in raziskovali pogoje za njihovo realizacijo**.

Čim večja naj bi bila vloga »subjektivnih sil« v usmerjanju razvoja jugoslovanske družbe, tem večja je nujnost, da se te oprejo na poglobljeno in obsežno sociološko raziskovanje.

Posebnost Jugoslavije, ki priteguje pozornost svetovne javnosti in še posebej strokovnjakov s področja družbenih znanosti, je tudi njena **notranja heterogenost**. Kompleksnost njene družbene strukture oziroma stopnja njene heterogenosti je fenomen v svetovnem

merilu in zbuja asociacije o idealnem »družbenem laboratoriju«. To se pravi, da takšna situacija tako z vidika samega delovanja izredno heterogenega družbenega sistema kot tudi z vidika ožjih profesionalnih interesov zahteva (relativno bolj kot v drugih državah) povečini obseg sociološkega raziskovanja.

Jugoslovanska družba tudi zaradi svoje izredne heterogenosti zahteva bolj zamotan sistem odločanja, večjo fleksibilnost in razlike med različnimi sub-sistemi. Takšna družba ne prenese uniformnih rešitev; tisto, kar je optimalno za en segment, je lahko najslabše za drugega. Zato tudi bolj potrebujemo znanje in informacije, ne samo na ravni globalne dužbe, temveč prav tako tudi na parcialni ravni in za potrebe njenih subsystemov.

Jugoslavijo nedvomno lahko uvrstimo med dežele, ki jih karakterizira najvišja stopnja **dinamike družbenih sprememb**. Bodisi z vidika ekonomskega razvoja, hitrosti industrializacije in urbanizacije, bodisi z vidika najrazličnejših sprememb institucionalne strukture, pravnega reda ali družbenih vrednot, povsod se izraža izredni dinamizem, ki ustvarja čisto nove situacije in zaradi tega ljudem postavlja čisto nova vprašanja, zahteva ponovno ocenjevanje oz. redefiniranje starih kriterijev odločanja itd. Takšne spremembe so permanentna podlaga anomalije. V iskanju opore in kriterijev za usmeritev in odločanje v novih situacijah bi se

tako posamezniki kot institucije lahko — v večji meri — zatekali k rezultatom empiričnega sociološkega raziskovanja. Čim večje so družbene spremembe v neki časovni enoti, tem manj se lahko opiramo na vzore in rešitve iz preteklosti, tem več pa potrebujemo novih odločitev, ki morajo temeljiti na poznavanju najnovejšega stanja.

Končno naj opozorimo, da se tudi vloga Jugoslavije v svetu povezuje z vlogo sociologije v njenem okviru (glej tudi Teorija in praksa št. 8—9, 1970, str. 1108). V zadnjem času slišimo izjave oziroma spoznanja predstavnikov najvišjih političnih forumov, ki opozarjajo, da še vse do danes nismo uspeli ustrezno vsebinsko predstaviti svetovni javnosti temeljnih značilnosti in inovacij družbenopolitičnega sistema Jugoslavije.

Naša dežela je v povojnem obdobju vzpostavila izredno široko mrežo svojih predstavništev v vseh delih sveta, kar gotovo zahteva tudi milijardna finančna sredstva. Ob vsem tem pa vsem, ki se zanimajo za jugoslovansko skušnjo, ni dostopna nobena sistematična predstavitev strukture in dejanskega delovanja celotnega sistema. To vlogo smo prepustili tujim avtorjem, ki v zadnjem času hitro zapolnjujejo tržišče s svojimi knjigami, in dostikrat površno in pristransko prikazujejo dejansko stanje (s katerim so se seznanili v času nekajtedenskega ali nekajmesečnega bivanja pri nas). Hkrati pa že več kot sedem let čaka na realizacijo predlog, da bi npr. revijo »So-

ciologija« izdajali tudi v enem od svetovnih jezikov. Še vedno se zadovoljujemo z brošurami, ki so diletantsko napisane v »agit-propovskem« stilu, ki kvečjemu lahko koga razočara in odvrne od nadaljnjega proučevanja našega sistema.

II. Kaj utesnjuje vlogo sociologije?

Na tem mestu želimo podati pregled nekaterih temeljnih dejavnikov, pogojev in situacij, ki utesnjujejo vlogo sociologije pri nas.² S tem seveda ne želimo ustvariti negativne predstave in temne perspektive v zvezi z njenim razvojem. Ravno narobe, če izpostavimo tisto, kar jo danes omejuje, s tem najboljše zagotovimo, da se bo v prihodnosti hitreje uveljavila.

Tradicija predindustrijskega obdobja, ki izvira iz nizke stopnje, funkcionalne diferenciacije, se je ohranila še tudi v današnjih, čeprav povsem spremenjenih razmerah. Ta tradicija se na primer kaže v tem, da se vsakdo čuti pristojnega za vse (vzeto nekolikanj karikirano); ljudje ne čutijo v sebi potrebe, da bi se v nekaterih strokovnih vprašanjih obrnili na strokov-

njaka-specialista. Posameznik, ki bo naletel na določeno vprašanje se bo samodejno trudil, da bi ga razrešil sam. Ne bo se najprej vprašal, kdo je (najbolj) pristojen, da bi ga razrešil.

Če gre za področja (kot je problematika družbenega življenja), kjer sodelujejo s svojimi praktičnimi izkušnjami vsi kot dejavniki, je razumljivo, da bo takšna težnja še toliko močnejša. Zdi se, da vsak pozna in razume oziroma lahko rešuje taka vprašanja, s kakršnimi se ukvarja sociologija. Zato je potreba, da bi se obrnili na sociologa »specialista«, toliko manjša. Prav v sociologiji se profesionalno in laično pri razpravljanjih o raznih vprašanjih družbenega življenja dokaj pogosto prepletata.

Pri nas se vsa ta problematika še zaostruje, saj gre za dokaj majhen in znotraj izredno fragmentiran sistem.³

Prav v majhnih sistemih (težnja k nižji stopnji diferenciacije) se najmočnejše prepleta strokovno oz. znanstveno in laično. Poleg tega, da se tako prepletanje pojavlja, po tradiciji kot dediščina iz preteklosti, izhaja tudi iz današnje družbene strukture. Zahteva za naglejšim oblikovanjem profesionalne kulture mora izvirati iz razume-

² Ne moremo se spuščati še v probleme in protislovja, ki se pojavljajo »znotraj« sociološke dejavnosti, čeprav je očitno, da tudi samo poklicno delovanje sociologov, njihova (ne)usposobljenost in (ne)organiziranost močno vplivajo na uveljavljanje sociologije pri nas. Glej: Zdravko Mlinar, »Na putu ka organiziranom usmeravanju razvoja sociologije u Jugoslaviji«, Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Slovensko sociološko društvo, Informativni bilten št. 3.

³ Možnosti za razvoj sociologije v Jugoslaviji so še toliko neugodnejše, ker je Jugoslavija (v primerjavi z velikimi državami, kakršni sta npr. SZ in ZDA) dokaj majhen družbeni sistem. In enako velja: čim manjša je njena notranja povezanost, čim večja je njena razdrobljenost, tem več je raznih ovir za razvoj sociologije.

vanja pogojev, ki temu nasprotujejo.⁴

Revolucionarna praksa iz prvega poveljnega obdobja, ko je šlo za radikalne spremembe in uvajanje povsem nove institucionalne strukture, je bila pomemben zgled za način dela še tudi potlej, ko je bilo to obdobje že mimo. Revolucionarna razgibanost ni dopuščala prostora in časa za sociološka raziskovanja. Temeljita marksistična izobraženost političnih voditeljev, njihov neposreden stik z ljudmi in iznajdljivost v določenem položaju so ustrezali tedanjim razmeram.

Revolucionarni stil delovanja pa tudi v spremenjenih, bolj umirjenih razmerah, najbrž nezavedno, pušča v nemar induktivno-analitično lotevanje družbenopolitičnih vprašanj. Najbrž tudi taka »tradicija« po svoje pripomore k razumevanju vrzeli med deklaracijami o vlogi znanosti in stvarnim položajem sociologije. Sociološko raziskovanje zaostaja za prakso in le post festum komentira posamezne ukrepe, namesto, da bi bilo opravljeno pred njimi.

Dolgoročne perspektive družbenega razvoja so se opirale na globalno, makrosociološko teorijo marksističnih klasikov. Iz takega izhodišča gledano tudi ni bilo spornih vprašanj. Raziskovanje na mikrosociološki

ravni pa se pojavlja šele v zvezi s težavami pri delovanju novih institucij (npr. komunalni sistem, zbori volilcev, delavski sveti in drugo).

V nasprotju s tistimi, ki predvsem opozarjajo javnost na program in cilje socialističnega gibanja, ali onimi (npr. pravniki), ki te cilje izražajo v normativnem redu, pa so sociologi prevzeli nase nehvaležno vlogo: razkrivanje druge, »mračnejše« plati, to je odnosov in problemov dejanskega delovanja posameznih institucij. Že po naravi svojega dela bodo odkrivali oddaljevanja od tistega, kar je zaželeno. Tako se nenehno izpostavljajo nevarnosti da bi tudi njih uvrstili med nezaželene in »temačne« sile. Tvegajo, da bodo sami veljali za problematične, namesto da bi bili deležni podpore ali celo priznanja, ker so prvi odkrili resnične probleme in njihove vzroke in tako, vsaj posredno pripomogli k temu, da bi jih hitreje razrešili, v korist skupnih interesov.

Tak protisloven položaj kot Damoklov meč utesnjuje delo sociologov.

Egalitarno-demokratska vrednostna orientacija pa nujno prinaša tudi nevarnost, da ne bi zameglila posebne vloge strokovnjaka v primerjavi z množičnimi razpravami v okviru družbenopolitičnih organizacij. Ne gre za to, da bi hoteli ljudem kratiti pravico do odločanja in da bi dajali prednost strokovnjakom, in tudi ne za alternativno primerjanje v pomenu: eden več, drugi manj.

⁴ V naših revijah bi bilo težko potegniti črto med zdravorazumskim razmišljanjem in strokovnimi analizami, med intuitivnim spekuliranjem in pravo teorijo; ni jasno, kakšen je delež posameznega avtorja in v kolikšni meri gre za prejšnje ugotovitve drugih itd.

Gre za možnost, da prvi in drugi prevzamejo večjo vlogo oziroma prispevajo več, če se o pravih vprašanjih razpravlja na pravem mestu.

Množice naj ne bi razpravljale o tem, kako pojav A vpliva na pojav B, ali, kaj se bo zgodilo, če bi uvedli spremembo X. Množične, laične razprave o takih vprašanjih so le opozorilo za nesmotno organizacijo in zapravljanje časa ter energije ljudi.

Na drugi strani pa lahko rezultati, ki z uporabo znanstvene metodologije opozarjajo na zapletenost sprememb X, pravzaprav pripomorejo k večji svobodi izbire, ki jo imajo državljani med različnimi alternativami. Občani naj bi odločali, ne pa ugibali o determiniranosti družbenih pojavov.

Razvoj sociologije neenakomerno posega v interese posameznih kategorij prebivalstva. Upošteva, da empirične raziskave pripomorejo k boljši informiranosti o realnih razmerah v družbi, pa prav tako — če so rezultati javni — opozarjajo na vse oblike družbene neenakosti. Ekstremne kategorije so tako najbolj izpostavljene sodbi (pritisku) javnosti; podatki o tistih, ki »imajo največ,« najsi bo materialnega bogastva, politične moči ali česa drugega, spodbude pritisk javnega mnjenja, in vodijo do konkretnih akcij, ki naj bi odpravile neskladje med deklarativnim vrednotenjem enakosti in demokracije in takimi informacijami o realnih razmerah.

V čigavem interesu je torej večja vloga sociologije in večji obseg empiričnih socioloških raziskovanj? Zlasti je to v interesu »najnižjih slojev«, tistih z najnižjimi dohodki, z najmanjšim vplivom in najnižjo izobrazbo. Gre prav za tiste sloje, v katerih imenu nastopamo s programom socialistične izgradnje.

Pri tem pa nas analiza opozarja, da prav take kategorije prebivalstva najteže uresničujejo svoje interese. Zato imajo tudi zelo omejene (celo najmanjše) možnosti, da bi dejansko podprle razvoj sociologije.

Vse, kar smo omenili, pa tudi opozarja na to, katere kategorije bodo najbrž najbolj in najpogosteje poskušale omejiti in preprečiti sociološke raziskave, (če že ne v celoti, pa vsaj pri tistih vprašanjih, ki najbolj neposredno ogrožajo njihov privilegiran položaj). Če ne bodo preprečile, da bi na primer v anketi o javnem mnenju zastavili določeno vprašanje potlej bodo dosegle vsaj to, da rezultatov ne bodo objavili, itd. Tako se bodo izognile, da bi tudi same postale predmet ocenjevanja (socialne kontrole) javnosti in bodo obdržale položaj, ki jim omogoča, da lahko le one ocenjujejo vse druge.

Praksa je potrdila mnenje, da se tudi nekatere profesionalne kategorije čutijo ogrožene od nove znanstvene discipline — sociologije, ali pa vsaj objektivno nasprotujejo temu, da bi prevzela sociologija večjo vlogo. Najsi bo zaradi neznanja

oz. nepoznavanja potencialne vloge sociologije ali zaradi zavestne obrambe parcialnih, egoističnih interesov, nasprotujejo uvajanju nove discipline ali celo zahtevajo naj bi jo odpravili.⁵

Zlasti je protislovna vloga nekaterih najbližjih in najbolj sorodnih strok. Po eni strani so posamezniki iz teh strok pogosto največ pripomogli k oblikovanju sociologije in sociologov pri nas, po drugi pa je med nekaterimi opaziti tudi odpor in prepričanje, da že tradicionalne in uveljavljene discipline povsem zadovoljujejo vse potrebe. Zaradi splošnega gledanja na stvar ali celo zaradi povsem osebnih interesov (npr. zato, da bi obdržali pomembno mesto v učnem načrtu fakultet ali srednjih šol) se posamezniki odkrito upirajo uvajanju in širjenju sociologije.

Taka razlaga nam pojasnjuje tudi nesorazmerja pri financiranju raziskav ali pri sredstvih za zaposlovanje novih pedagoških delavcev — sociologov, pa tudi nesorazmerja pri izdajanju literature s posameznih področij (kadrovska struktura v založniških hišah) itd.

Glede na pomembne spremembe političnega sistema smo se znašli v položaju, za katerega je značilen nek vakuum, zlasti glede odgovornosti za usmerjanje znanstvenih dejav-

nosti. Star sistem ne deluje več, novi pa še ni začel delovati.

In to pomeni, da se vsakdo znajde, kot se ve in zna. Namesto jasno določenih meril in prioritet pri usmerjanju znanstvenih raziskav in izobraževanja, pri čemer naj bi predvsem upoštevali splošne družbene interese, prihaja do izraza **predvsem moč posameznih profesionalnih skupin**. Obstoje — v določenem obsegu — v preteklosti je glavno opravičilo za današnji in prihodnji obstoj. **Vztrajnost postaja glavno načelo, ki samo po sebi določa okvire znanstvenega dela po posameznih področjih.**

V takih razmerah vodi načeloma enako obravnavanje nenakih do absurdnih nesorazmerij, ki niso v nobenem pogledu utemeljena s potrebami celotne družbe. Namesto da bi vedam (kakršna je sociologija), ki si z zamudo utirajo pot na prizorišče družbenega življenja pri nas, dajali prednost, pa dejansko ravnamo prav nasprotno. Tako sami povečujemo verjetnost, da bomo podprli prav tisto, kar se je najbolj preživelo in ki pravzaprav pomeni le ostanek iz preteklosti, ki nima več v sedanjem družbenem življenju nobene funkcije.

Zdi se, da razvoj sociologije bolj temelji na splošnem prepričanju, da je znanstveno raziskovanje v sodobni družbi potrebno, da se ga jemlje bolj kot simbol splošnega napredka, kot nekaj, kar mora biti navzoče v vsaki razviti družbi, kot pa da bi bilo orodje za uresničitev jasno začrtanih ciljev.

⁵ Težave pri pouku sociologije na srednjih šolah v vseh republikah nazorno kažejo vse to. Opaziti je celo odločne akcije, da bi odpravili sociologijo (glej poročilo Sociološkega društva Hrvatske).

Ne obseg ne vsebina socioloških raziskovanj pa nista določena na temelju analize o naših resničnih in specifičnih potrebah. Zato je precej omahovanj, nestabilnosti in občutkov negotovosti, kar ovira povezano in poglobljeno preučevanje posameznih tematskih področij. Ker ni jasno začrtanih perspektiv, nujno prihaja v raziskovalnih organizacijah do frustracij, upadanja motivacije za delo in brezbriznosti. Prevladuje ozračje »od danes do jutri«, rutinsko opravljenje dela itd.

Slaba informiranost o vseh posebnih vejah sociologije, zlasti o možnostih aplikativnih raziskovanj, močno omejuje so-

ciološko dejavnost. Zato je pogoj za razvoj te vede njena popularizacija.

Sredstva množičnega obveščanja se (preveč) opirajo na samostojno zbiranje podatkov oz. informacij, ki pogosto ne dajejo objektivne podobe razmer. Novinarji se velikokrat zadovolje z »impresionističnim« poročanjem, upošteva fragmentarne podatke, ki jih dobe od najlažje dosegljivih posameznikov. Na drugi strani pa se kopičijo skladanice neprebranih poročil raziskovalcev (celo povsem neuporabljenih podatkov), za katere je bilo porabljenih veliko materialnih sredstev.

Odprta vprašanja gospodarske politike

V času, ko dozoreva spoznanje, da z gospodarstvom ne moremo več tako naprej, se oblikujejo različne predstave o tem, kako naravnati razvoj v prihodnje in kako reševati odprta vprašanja gospodarskega sistema. Dogodki in dogovori se naglo vrstijo. Konkretno to pomeni, da je ves sistem zunanjetrgovinskega poslovanja že v končni obdelavi, da o politiki osebnih dohodkov in samoupravnih sporazumih teče beseda in da jih pripravljajo tudi v tistih republikah, kjer so doslej vprašanja odlagali, da je v obravnavi že gradivo o cenah in davčnem sistemu.

Avtor tega prispevka, tako kot verjetno mnogi drugi, ki o teh problemih trenutno pišejo, je zaradi dinamičnih razpletov in zapletov v težavnem in negotovem položaju, saj ni mogoče natančneje predvideti novosti, ki bodo sprejete do objave prispevka. Zavedajoč se te nevarnosti, sem svoja razmišljanja omejil na nekatera vprašanja, ki so po vsebini tesno povezana z gospodarskim sistemom, v praktičnem izvajanju pa manifestirajo slabosti, ki so posebno močno prišle do izraza v poznejših letih druge reforme. Razrešitev teh in še podobnih vprašanj bo merilo pri naši opredelitvi za gospodarjenje na reformnih načelih.

Za predmet svojih razmišljanj sem izbral nekatera, po svoji pre-soji pomembna vprašanja sedanjega gospodarskega stanja, in sicer:

1. zmotna pojmovanja o smotrnosti usmeritve k poudarjenemu prioritetnemu obravnavanju proizvodnje surovin;

2. izjemno obravnavanje nekaterih proizvodov, ki jih že dlje časa neopravičeno povezujejo s poglavitnimi vprašanji jugoslovan-skega gospodarstva.

3. kompenzacijo za živila in posledice neustreznih praktičnih aplikacij kompenzacij.

Preden se lotim navedenih vprašanj, moram opozoriti na po-manjkljivost, ki nedvomno vpliva na reševanje teh pomembnih vprašanj našega gospodarstva. Nimamo namreč poglobljene kom-pleksne analize o vzrokih, zakaj se nismo držali reformnih načel iz leta 1965, in nismo proučili posledic teh odmikov. Poglobljenih analiz

pa nimamo zaradi tega, ker še vedno deklarativno vztrajamo pri trditvi, da delujemo skladno z vsebinskimi zahtevami reforme. To stališče negativno vpliva na to, da bi temeljito in poglobljeno ugotavljali, kako se uresničuje standard reforme, in da bi proučili tiste aspekte, ki so na področju gospodarstva pripeljali do nepričakovanih, vendar večinoma normalnih pojavov.

Uspešnega funkcioniranja gospodarstva in radikalne preobrazbe si ni mogoče zamisliti brez realne analize stanja. Zato so škodljiva vsa sprenevedanja glede položaja, v katerem smo danes v primerjavi z določenimi cilji iz leta 1965. Takšno sprenevedanje poraja pakete ukrepov, ki si čedalje pogosteje sledijo drug drugemu in ki se v svojem bistvu omejujejo samo na uravnavanje zunanjih manifestacij stanja, v katerem smo se v praksi odrekli nekaterim bistvenim izhodiščem reforme. Na primer, nelikvidnost je zunanja manifestacija nerealnih ambicij potrošnje na vseh ravneh in s takšnim pojavom nelikvidnosti je tesno povezano prekomerno odvzemanje sredstev iz gospodarstva, kar je v nasprotju s temeljnim konceptom reforme iz 1965. leta.

Takšen prijem, ki ne odpravlja žarišča krize, ampak občasno namesto tega objavlja programe stabilizacije, ne more biti uspešen. Potrebna je namreč mobilizacija vseh ustvarjalnih sil naše družbe, to pa je možno le tedaj, če se vsi sodelujoči zavedajo imperativne potrebe prehoda na novo kvaliteto gospodarjenja, ki zahteva številne napore in odpovedi od vseh delovnih ljudi. Poleg jasnega programa prihodnjih sistemskih in razvojnih usmeritev, iz katerega bodo razvidni položaj, interes in obveznosti vseh členov družbe, je treba upoštevati še dejstvo, da je uspešna mobilizacija teh naporov v veliki meri odvisna od temeljitega in resničnega odgovora na vprašanje, zakaj nam ni uspelo uresničiti reforme iz leta 1965.

Šele če proučimo vzroke odmikov od reformnih načel iz leta 1965, bo mogoče dobiti podobo o realnem stanju in v zvezi s tem kompleksen program za akcijo. Pri tem je pravzaprav obrobno vprašanje, kako bomo to akcijo poimenovali, ali tretja reforma ali restavracija druge reforme. Ideja o vrnitvi k drugi reformi ima nekaj resnih pomanjkljivosti, ki so praktične in psihološke narave. Težko bi bilo namreč razgibati javnost in jo ustvarjalno angažirati s pozivom, da se je treba vrniti k drugi reformi. Ta poziv se ponavlja že več let ob mnogih priložnostih, ki so glede na naravo in okolnosti različnega pomena. Zato se je pozivanje na reformo iz leta 1965 razvodenilo in obrabilo. Poleg tega pa je popolnoma razumljivo, da smo se od leta 1965 do danes že mnogo naučili ob izkušnjah.

Jugoslovanski javnosti je prikazan srednjeročni plan od 1971. do 1975. kot načrt, ki bo ustvaril pogoje za stabilizacijo gospodarstva, tj. kot program za »prehod na stabilno gospodarjenje v duhu re-

formnih principov«. Med temeljnimi elementi za usmeritev v naslednjih petih letih predvideva plan skokovito povečanje proizvodnje domače surovinske baze. Ta cilj pa je vsebinsko nezadostno proučen, ustvarja nejasnosti glede položaja druge proizvodnje in z značilnostmi, ki so imanentne takšni skokoviti preusmeritvi, ne more biti v soglasju s predvidenimi pričakovanji o stabilizaciji gospodarstva.

Besedilo načrta namreč poudarja, da so možnosti domače surovinske baze premalo izrabljene, in predvideva, nejasno sicer, konkretne ukrepe federacije za naložbe v te panoge. Pripominjam, da se po ustavnih dopolnilih iz junija 1971 federacija naj ne bi več ukvarjala s konkretnimi investicijami. V besedilu načrta je takšna misel zapisana na več mestih, osnova pa je dana s stavkom, ki pravi, »da bi morali v te komplekse vlagati več, kot pa je njihova lastna akumulacija«.

Res je, da nekatere možnosti domače surovinske baze niso dovolj izrabljene, vendar se to nanaša samo na nekaj surovin, kar pa po obsegu in v materialnem pogledu ne more opravičiti tako poudarjene prioritete na vsejugoslovanski ravni, kot je to zapisano v načrtu, kjer je celo ugotovljeno, da je od predvidenega povečanja proizvodnje surovin in drugega reprodukcijskega materiala odvisna uresničitev stabilizacijske politike. Iz tako močno predimenzionirane ugotovitve pa že izhajajo zmotne trditve, ki napovedujejo, da bomo z razvojem domače surovinske osnove:

a) bistveno zmanjšali uvoz in zadovoljili potrebe po najpomembnejšem reprodukcijskem materialu z domačim;

b) dosegli zaželeno stopnjo razvoja nerazvitih republik in pokrajine Kosovo;

c) omogočili povečanje jugoslovanskega izvoza in si zgradili močan položaj na mednarodnem trgu.

Zunaj okvira tega članka bi bilo ugotavljati geološke in ekonomske možnosti jugoslovanskih surovinskih virov. Skrben pregled in dokumentirana primerjava virov na podlagi mednarodno veljavnih tehnološko-ekonomskih kriterijev bi pokazala, da razen nekaterih surovin Jugoslavija nima na razpolago naravnega bogastva v takšnem obsegu, ki bi opravičeval takšno posplošeno prioriteto obravnavanje. Z željo, da se izognem nespোরазumom, naj poudarim, da so v celoti sprejemljive tiste usmeritve in konstrukcije v načrtu, ki predvidevajo povečanje proizvodnje električne energije in gradbenega materiala.

Značilnost sedanjega trenutka (ki bo veljala še lepo število let) je visok presežek razpoložljive delovne sile ob sočasnem pomanjkanju denarja in posebej še pomanjkanje dolgoročnih finančnih sredstev. Nestabilnost našega gospodarstva pa bo občutno podražila še preostale možne vire finančnih sredstev. Absurdno je torej pričakovati, da bodo pospešene naložbe v kapitalno intenzivno industrijo povzročile stabilizacijo in hiter razvoj nerazvitih območij. Moderni tehnološki postopki potrebujejo malo delavcev, investicije so v proizvodnji surovin izredno velike, zato se denar počasi obrača. Siromašna suro-

vinska osnova pa bo zviševala proizvodne stroške, kar bo slabilo ekonomski položaj izvoznikov, ki ne bodo mogli uspešno konkurirati na svetovnem trgu s proizvodi iz bogatejših surovinskih osnov.

Kot ukrep za prioritarno obravnavanje domače proizvodnje surovin je v načrtu predvideno, da se bodo zmanjševale razlike med carinsko in preostalo zaščito za surovine in izdelke, ali z drugimi besedami, splošno povečanje carinske zaščite za surovine. Predvideno je tudi, da se bodo zvišale domače cene surovin nasproti finalnim izdelkom. V cenah na trgu surovin in finalnih izdelkov sicer dejansko nastopajo neusklajenosti, ki bi jih kazalo odpraviti, vendar pa ni možno trditi, da so te neusklajenosti vedno v škodo samo surovinam. Zato sodim, da je nesprijemljiva v načrtu predvidena usmeritev h globalnemu spreminjanju cen in odnosov v korist surovinam. Za takšno usmeritev manjkajo dokumentirani razlogi in objektivni kriteriji ter je očitno zasnovana na subjektivno močno poudarjeni želji po čim obsežnejši domači proizvodnji surovin, ne glede na stroške in načela mednarodne delitve dela.

V načrtu razvoja za prihodnjih pet let je predvideno, »da se bodo morali uskladiti programi tistih predelovalnih industrij, ki so nad realnimi možnostmi oskrbe z reprodukcijskim materialom«. Vsebinska tega usklajevanja pa je nedvoumno razložena s priloženimi razpredelnicami kot relativno zaostajanje proizvodnje v predelovalni industriji.

Prikazani prijem se v bistvu opira na ugotovitev, da je potrebno usklajevati odnose med izvozom in uvozom. V nadalnjem razvijanju predlogov pa prehaja na nedopustne in netočne poenostavitve vprašanj, ki so izredno pomembna za gospodarski razvoj na obsežnih območjih države. Hkrati je to proklamacija čiste distributivne politike, ki vse probleme meče v en sam koš. V svoji konstrukciji ta ugotovitev, ki je vzeta kot baza za celotno ideologijo prioritetnega in privilegiranega obravnavanja proizvodnje surovin, sploh ne upošteva dejansko odločujočega vprašanja, to pa je: kako in po kakšnih stroških se proizvaja in s kakšnim deviznim učinkom se na mednarodnem trgu prodaja posamezen proizvod. Namesto tega se ta zahtevna relacija in medsebojna odvisnost kratko malo nadomesti prek razumnih meja in se poenostavljeno reducira na vprašanje: iz česa si proizvod izdelal?

Sodim, da bi bilo najpriljubljenejše in za uspešen gospodarski razvoj najboljše, če bi, preden se odločamo o prednostih domače proizvodnje surovin in predelovalne industrije, pripravili primerjalne analize proizvodnih stroškov domače proizvodnje surovin z dolgoročno prognozo cen za iste proizvode v mednarodni trgovini. Pri tem bi lahko poleg sprejemljive carinske zaščite priznali še nekaj odstotkov prednosti domači surovini iste kvalitete, vendar pa je pri tem treba imeti občutek za pravo mero. Tekst načrta razvoja ni tako zasnovan in je zaradi tega ta smoter kot cilj ekonomskega napredka napak postavljen.

Logika izrazite prednosti bi bila opravičena samo v nekaterih izjemnih primerih. Nazoren primer bi lahko bilo vprašanje surovine za proizvodnjo električne energije, kjer bi bilo smotno okrepiti usmeritev na proizvodnji električne energije iz premoga in vodne sile ter v tem smislu obdavčiti opremo za termocentrale na gorilno olje in gorilno olje samo kot sredstvo za proizvodnjo elektrike. Podobno bi bilo koristno dati z diferenciranim prometnim davkom prednost porabi premoga v gospodinjstvu pred tekočim gorivom. Vendar so to samo izjeme, ki po znanem pregovoru potrjujejo pravilo.

Realne možnosti dolgoročnih aranžmajev naših podjetij z deželami v razvoju so v načrtu, kjer se obravnava prioritete za domačo surovinsko industrijo, iz nerazumljivih razlogov popolnoma zanemarjene. Mnoge dežele Afrike, Azije in Južne Amerike imajo velika naravna bogastva ter optimalne geološke in ekonomske pogoje za proizvodnjo surovin, kar pomeni hkrati velik potencialni trg za naše industrijske proizvode in storitve. Poslovno povezovanje na dolgoročni osnovi z namenom zamenjavati surovine za jugoslovanske izdelke bi v mnogih pogledih izboljšalo našo plačilno bilanco in intenziviralo industrijsko proizvodnjo doma. To je vsekakor koristnejša in pomembnejša usmeritev kot globalno dajati prednost domači proizvodnji surovin, kakor to predvideva načrt za leta od 1971 do 1975.

Zgoraj obrazložena načela so večinoma sicer znana in kazalo je, da smo jih dokončno utrdili leta 1965. Danes pa je očitno, da je treba začeti znova.

II

Ugotovimo lahko, da že več kot deset let z neupravičeno prednostjo obravnavamo nekatere proizvode ter jih celo neposredno povezujemo s temeljnimi vprašanji celotnega jugoslovanskega razvoja. Leta 1965 so bile odpravljene mnoge teh prednosti, kasneje (od leta 1968 dalje) pa so jih pričeli ponovno uvajati. Samo zaradi jasnosti in ne da bi posamezne proizvode razvrstil glede na pomembnost, naj naštejemo nekatere, ki uživajo te prednosti, in sicer: osebni avtomobili, konoplja, suhe slive, volna. Značilno za te proizvode je, da so proizvodni stroški precej večji od tistih, ki bi jih priznaval mednarodni trg, in da praviloma tudi kvaliteta občutno zaostaja za istimi proizvodi iz drugih dežel. Zato normalna zaščita domače proizvodnje za te proizvode ni primerna. Pogostokrat tudi dopolnilni zaščitni ukrepi ne zadostujejo, zato so potrebni skrajni administrativni ukrepi za omejevanje tuje konkurence in posebno proračunsko subvencioniranje proizvodnje ter zalog. Posebno obravnavanje posameznih proizvodov v zgoraj navedeni obliki na vsejugoslovanski ravni je poleg ekonomskih razlogov tudi politično škodljivo, posebno v primerih, ko kak drug podoben proizvod, izdelan v tehnološko isti

skupini, ne uživa teh prednosti in zaščite (kot je npr. ne uživa tovorni avtomobil v primerjavi z osebnim avtomobilom).

Značilno za ta problem je tudi dejstvo, da je proizvodnja teh izdelkov lokacijsko natančno določena in ji je sčasoma, z leti uspelo pridobiti si takšen položaj. V takih primerih imamo opraviti s tako imenovanim »zatečenim stanjem«, ki je že postal neke vrste nepisan zakon v naši družbi. Za normalno obravnavanje teh proizvodov je potreben čas in teh problemov ni mogoče rešiti čez noč. S postopnim opuščanjem privilegijev z leti in s preusmeritvijo ali prilagoditvijo proizvodnje ekonomskim kriterijem pa bi brez večjih težav postopoma rešili probleme. To dokazuje obdobje po letu 1965. Prav škoda je, da smo s sanacijami prenehali in velikodušno stopili nazaj k pred-reformskim načelom, in to v trenutku, ko so se pokazali prvi rezultati. Dejansko pa je pravi interes tudi samih panog, ki uživajo privilegiran položaj, da se temu odrečejo in se združno dogovore o postopnem odpravljanju prednosti, ki jih bodo z družbenim razvojem čedalje težje uveljavili. V bistvu delavci v teh proizvodnih dejavnostih sami sebe zavajajo s prednostmi, ki izhajajo iz »dosedanjega stanja«, saj se navadijo na to stanje kot narkoman na mamila in opustijo napore, ki bi bili potrebni za optimalno gospodarjenje. Naj navedem samo nekaj primerov, ki dokazujejo te trditve.

— Pri proizvodnji osebnih avtomobilov so novejši proizvajalci v kratkem času dosegli rezultate, za katere je potreboval prvi privilegirani proizvajalec dolga leta.

— Izvozne možnosti suhih sliv niso raziskane in znani so primeri, ko velikih izvoznih naročil ne realizirajo, kljub temu, da imajo doma neprodane zaloge.

— Domače volne ne predelujejo več v proizvode, ki so nekoč bili znani in spričo kvalitete zelo uveljavljeni itd.

S tem se potrjuje že neštetokrat preizkušeno pravilo, da se potuha najbolj maščuje tistemu, ki jo uživa in ki ne preizkuša svojih sposobnosti in moči.

Poleg tega učinka, ki ga lahko imenujemo primarno škodljivega, je še drugi, sekundarni, ki je pomembnejši in celo nevarnejši od prvega. Gre za primere »zgledi vlečejo«. Žarišča posebnega obravnavanja posameznih dejavnosti ali proizvodov močno vplivajo na obnašanje in usmeritev dejavnosti tudi tistih, ki niso zajeti v privilegirano obravnavanje. Prav kot nalezljivo bolezen se prenaša želja po vključitvi med privilegirance na vse druge, zato so skušnjave velike. Občutek, da soroden proizvod uživa poseben postopek, je neznosen za druge, ki se čutijo, kar je naravno, prizadeti. Zato se pogosto vrstijo potovanja in poskusi intervencij na sekretariatih in zavodih. S tem so dane izredne možnosti za uveljavljanje vseh posrednikov in podjetnežev sumljivega slovesa in ni ugodnejšega ozračja za uveljavljanje tehnokratizma, kot je takšna džungla posebnih postopkov in prednosti, v kateri je mogoče z enkratno uspešno intervencijo pri-

dobiti za podjetje mnogo več kot z nekaj odstotnim povečanjem produktivnosti.

Leta 1965 so bili ti privilegiji odpravljeni ali pa je bilo predvideno, da se bodo postopno odpravljali. Na koncu leta 1971 pa so privilegiji ponovno ustoličeni. Njihova usoda in razrešitev bo preizkusni kamen za našo načelno odločenost, da bomo prešli h kvalitetnejšim temeljem gospodarjenja.

III

V sredi leta 1971 so bile uvedene kompenzacije, s katerimi je bila pokrita izguba proizvajalcev moke, olja in sladkorja. S tem so lahko ostale cene teh proizvodov nespremenjene. Utemeljitev tega ukrepa je bila zasnovana na oceni, da ne bi v nobenem primeru kazalo povečati cene osnovnih življenjskih potrebščin, ker bi to močno ogrozilo življenjski standard delovnih ljudi. Potreben denar za pokritje kompenzacij pa se je zbral tako, da so bili obdavčeni proizvodi visokega standarda. Kljub mnogim omahovanjem je prevladalo večinsko razpoloženje in kompenzacije so bile sprejete, čeprav je bilo izrecno poudarjeno, da veljajo samo do 1. oktobra 1971. Dan pred iztekom tega roka je zvezni izvršni svet predlagal skupščini, da mehanizem kompenzacij, razen za sladkor, podaljša samo še do konca leta, z obrazložitvijo, da je bilo premalo časa za nove predloge. Danes vse kaže, da bo sistem kompenzacij takšen, kot je bil predlagan julija 1971, veljal še naprej za leto 1972. V tem času pa bo treba spet čakati na ustreznejše rešitve, ker jih ni bilo mogoče izdelati do konca 1971. leta.

Tako imamo opraviti s ponovnim podaljševanjem ukrepa, čigar praktični učinki so v nasprotju z motivi, zaradi katerih je bil sprejet. Nobenega dvoma ni, da je treba zaščititi življenjski standard delovnih ljudi, vendar pa je treba to zaščito skrbno usmeriti na zaščito življenjske ravni prebivalstva z nizkimi dohodki na družinskega člana. Uvedene kompenzacije pa v praksi pokrivajo razliko v proizvodni in prodajni ceni proizvoda in s tem najmočnejše »ščitijo« standard tistega, ki porabi največje količine tega proizvoda. Tako pridemo do absurdne situacije, da proizvajalec pšenice dobi od države kompenzacijo za prodano pšenico, tako da lahko kupi poceni kruh. Če kupuje več kruha, dobi več od države. To pomeni, da bo za proizvajalca pšenice najbolje, da kruh in moko uporabi kot osnovno prehrano tudi za vse živali na svoji kmetiji. Kompenzacije so pri tem plačane iz podražitve proizvodov visokega standarda. Na videz je vsaj tu zadoščeno pravici, kajti zamisel je ta, da skozi povečani prometni davek plačujejo kompenzacijo sloji z višjimi osebnimi dohodki, torej tisti, ki so izključni porabniki predmetov visokega standarda. Vendar, žal, v praksi ni ravno tako.

Prvič, v seznamu proizvodov visokega standarda je več proizvodov, ki jih v drugi polovici 20. stoletja želijo in celo morajo upo-

rabljati vsi sloji prebivalcev. Naj v ponazoritev navedem preparate za higieno in nego kože. Podražiti te proizvode in jih tako napraviti manj dostopne ljudem z nižjimi dohodki ter jim namesto tega ponujati poceni kruh je pač ideja, s katero bi se leta 1971 težko ponašal kdorkoli v modernem svetu.

Drugič: niso še proučeni vplivi, ki jih lahko ima ta pretirana podražitev za proizvajalce teh proizvodov visokega standarda. Že nekaj časa je vsestransko priznano načelo, da je prometni davek ekonomski ukrep. V nasprotju s tem pa imamo v konkretnem primeru opraviti s prometnim davkom kot izključno fiskalnim ukrepom.

Ne bi pa kazalo nasprotovati spremembam in večanju prometnega davka za nekatere resnične proizvode visokega standarda. Nesprejemljiva je le praksa, da se zaradi urgentnih proračunskih potreb sestavi seznam novih obdavčitev in da se pri tem ne upošteva — poleg pomena posameznih proizvodov za splošno potrošnjo — tudi možnost plasmaja samih proizvodov in konkurenčnost te proizvodnje v primeri z istovrstnim blagom, s katerim že trguje prebivalstvo in ki ga je brez posebnih težav mogoče z utajo obveznosti pripeljati v deželo. Kot primer naj navedem izdelke iz zlata in dragih kovin. Nerazumno večanje prometnega davka na zlato čez mero spodbuja k tihotapljenju in hkrati vsem imetnikom zlata in nakita (to je nedvomno slojem z najvišjimi dohodki) večja njihovo premoženje.

Odprto ostaja torej vprašanje, kaj napraviti v situaciji, ko se strinjamo z ugotovitvijo, da ne smemo ogroziti standarda prebivalstva z nizkimi osebnimi dohodki. V tem primeru si ne bo treba izmišljati kaj posebno novega. Znano je veliko število dobrih predlogov, ki predvidevajo zaščito upokojencev, dijakov, študentov, družin z velikim številom otrok in podobno. Težko je razumeti, da se ob takem bogastvu idej izbere in vztrajno zadržuje tista varianta, ki je neučinkovita glede na postavljene smotre in ki z zelo zamotanim in neučinkovitim mehanizmom deli sredstva med proizvajalci in pridelovalci olja in moke, ustvarjajoč ob tem načela, ki so tuja racionalnemu gospodarjenju. Ob predpostavki, da za boljše rešitve še niso izdelani konkretni predlogi, pa bi bilo precej bolje, kot so kompenzacije, priznati tržne cene živil, razliko v cenah pa mesečno pokrivati v denarju le določenim slojem prebivalstva. Finančna sredstva za to bi najlažje zbrale republike z usklajeno politiko obdavčitev in iz prometnega davka.

Za obravnavo sem izbral samo nekatere pojavne oblike tistih zavor, ki jih srečujemo na poti h kvalitetnejšemu gospodarjenju.

Eno teh zavor smo odpravili leta 1965, pojavila se je znova (1); drugo zavoro smo pričeli odpravljati, pa smo obstali na pol poti (2); tretjo zavoro smo si na novo izmislili (3). Vsem trem pa je skupen njihov zaviralni učinek na poti k moderni industrializaciji in h krepitvi samoupravnega gospodarstva. Ta zaviralni učinek negativno deluje tudi na poti k napredku tistih, ki sicer uživajo trenutne koristi od tega sistema gospodarjenja, ker hkrati odlaga nujno potrebno in

smotno dolgoročno usmeritev gospodarjenja v okviru objektiviziranih meril.

Na koncu naj še enkrat poudarim misel, da bo brez kritične in samokritične analize vzrokov, zaradi katerih smo odstopili od zastavljenih ciljev v letu 1965, in ovrednotenja teh odmikov težko zbrati vso politično in strokovno moč, ki jo zahteva čas, v katerem se odločamo o vsebini in načinu gospodarjenja v moderni industrijski družbi, zasnovani na ustavnih amandmajih naše socialistične samoupravne skupnosti.

Modernizacija gospodarstva

1. Zadnja leta so v gospodarstvu sprejeli številne ukrepe. Njihov cilj je bil med drugim spodbuditi delovne organizacije k čimbolj samostojnemu načrtovanju, proizvodnji, plasmaju in delitvi na novo ustvarjenih vrednosti. Ne bi pa mogli trditi, da so bili uspehi, doseženi na tem področju, zadovoljivi.¹ To vsekakor priča o tem, da so zanemarili reševanje nekaterih problemov, med drugim tudi, kako pospešiti proces modernizacije.²

2. V tem članku nameravam predvsem pojasniti razmere v zvezi z opremljenostjo našega gospodarstva, zatem pa problematiko »sredstev«, ki jih imajo na razpolago delovne organizacije (načini pritegovanja prostih finančnih sredstev in mikro delitev »sredstev«, ki jih imajo gospodarske organizacije). Govoriti nameravam tudi o razmerju med gospodarsko racionalnimi razponi osebnih dohodkov in o tendenci, da bi se ti dohodki izenačili, ki je sicer nenehno nasprotje države v razvoju s socialistično družbeno ureditvijo. Na koncu bom navedel še nekaj zaključnih pripomb.

1. Teorija modernizacije proizvodnje še ni teoretično povsem izoblikovana. Zato je tudi pojem modernizacije v določeni meri nedefiniran. Pod pojmom modernizacije v širšem pomenu si po navadi predstavljamo vsako investicijo (najsí bo v nove oziroma v dosedanje zmogljivosti), katere namen je, uveljaviti novejšo tehnologijo in tehnični napredek nasploh, v ožjem pomenu besede pa zamenjati dosedanja in priskrbeti nova delovna sredstva, da bi se

¹ Pri tem ne smemo pozabiti, da je dobršen del teh problemov posledica stopnje razvitosti med posameznimi območji države, obenem pa tudi strukture s številnimi disproporcionalnimi razmerji.

² Kako bi si bilo sicer mogoče pojasniti težnjo prepočasnega spreminjanja stare proizvodne strukture, ali pa nerešeno vprašanje samofinanciranja, pri tem pa tudi modernizacijo gospodarstva itd. (»Nekateri podatki o dosedanjem uresničevanju ciljev reforme in plana«, SZPP, Beograd, januarja 1970.)

proizvodnja prilagodila novim proizvodnim programom, oz. da bi odpravili ozka grla. Pojem modernizacije je v tem drugem pomenu pravzaprav istoveten s pojmom rekonstrukcije.³ V obeh primerih pa pojem modernizacije zajema tako realni (vlaganja v posamezne dejavnike proizvodnje — osnovna sredstva, delovno silo in znanost), kot tudi makro oz. mikro organizacijski vidik (problemi integracije in koncentracije, samofinanciranja in pritegovanja »prostih sredstev«, racionalnega ravnanja združenih proizvajalcev itd.).⁴

2. Osnovno obeležje strukture celotnega dela v gospodarstvu je relativno velik delež manualnega dela (54,4 %, v industriji 48 %).⁵ V industriji je opaziti precejšnje razlike med posameznimi panogami. Na splošno je v industriji zaposlenih poprečno na enega strojnega delavca 1,6 % delavca, ki opravljajo delo ročno, v gospodarskih organizacijah za kop in predelavo premoga 3,5 %, v industriji nekovin 4,6 %, v ladjedelništvu 4 %, v industriji gradbenega materiala 2,8 % itd. V primerjavi s temi vejami je za drugo skupino značilen dokaj velik delež strojnega dela (v industriji nafte pride na enega strojnega delavca 0,8 % delavca, ki opravlja delo ročno, v kemični industriji 1,2 %, v papirni industriji 1,1 %, v tekstilni 0,6 %, v grafični 1,4 % itd.).⁶

Po podatkih iz leta 1967 je v več panogah industrije odpadlo na avtomate dobrih 50 % celotne vrednosti opreme (v naftni industriji 68,4 %, v kemični industriji 53,9 %, v papirni industriji 65,9 % in v elektroenergiji 88 %). Polavtomatov je bilo največ v grafični in tekstilni industriji (52,7 % oz. 41,8 % celotne vrednosti opreme). Dokaj visok odstotek polavtomatov je tudi v industriji gradbenega materiala in tobačni industriji (32,5 % oz. 36 %). Na stroje z ročnim pogonom odpade 42,8 % od celotne vrednosti opreme v industriji (pri premogu 51,4 %, v barvasti metalurgiji 64 %, v elektroindustriji 76,7 %, v lesni industriji 65,8 %, v usnjarski industriji in industriji obutve 90 % in v gumarski industriji 66 %). Pri tem je treba omeniti, da uporabljajo poprečno več avtomatov v industriji

³ Glede na namen gospodarske reforme se pojem modernizacije istoveti s pojmovanjem modernizacije v ožjem pomenu: »Pod pojmom modernizacije razumemo predvsem tiste investicije, katerih namen je gospodarsko učinkovita rekonstrukcija in modernizacija sedanjih proizvodnih zmogljivosti.« (»Gospodarska gibanja v letu 1969«, Ekonomski inštitut, Zagreb, Inštitut za zunanjo trgovino, Beograd, in Zavod za raziskovanje tržišča, Beograd, marca 1970, str. 90; »Aktualni problemi gospodarske politike in gospodarskega sistema v Jugoslaviji«, Informator, Zagreb 1970, str. 31.)

⁴ Seveda sta oba vidika med seboj pogojena. Nujna analiza naj bi bolj plastilno osvetlila vprašanje. Seveda to ne izključuje intenzivnega razvoja v manj razvitih republikah in pokrajinah, temveč računa nanj (poročilo N. Kljuseva »Kriteriji efektivnosti investicij v srednjeročnem planu«, objavljeno v »Konceptija razvoja v jugoslovanskem družbenem planu 1971—1975 in sistem načrtovanja«, Budva, 1970, str. 223).

⁵ Statistični bilten, ZZS, šte. 561; Delovni dokument, ZZS, št. 8, 1969.

⁶ K. Knežević, »Najvišji nivo tehnike ni izključno načelo«, Privredni pregled, 12. V. 1969.

manj razvitih republik in pokrajin. Tako odpade na avtomate in avtomatske proizvodno transportne naprave (brez polavtomatov) v BiH 50 %, v Makedoniji 46 %, Črni gori 39 % in na Kosovem 66 %. V bolj razvitih republikah je njihov delež manjši tako zaradi razlik v proizvodni strukturi industrije, pa tudi zaradi tega, ker je oprema v manj razvitih delih države večinoma novejša.⁷

3. Delež strojnega in ročnega dela pri celotnem delu oziroma struktura opreme pričata o tem, koliko pestrosti je v mehanizaciji, pa tudi o njeni dokaj nizki stopnji. Poglejmo, koliko bi lahko pri tem storilo gospodarstvo.

a) Po podatkih SDK za leto 1967 je odpadlo na investicije, namenjene za modernizacijo in rekonstrukcijo, v celotni obračunski vrednosti približno 23 % (v industriji približno 22 %). Druge investicije so porabili za nove objekte. Leta 1968 se je povečal delež novih investicij, zmanjšala pa vlaganja v modernizacijo in rekonstrukcijo.⁸

Ko smo začeli uresničevati reformo, se je nekolikanj povečal delež gospodarstva (tudi bank) pri delitvi družbenega proizvoda od 55 % v letu 1964 na 61,3 % v letu 1966). V prihodnjih dveh letih se to ni nadaljevalo.⁹ Pri reproduktivnih sposobnostih delovnih organizacij¹⁰ se kaže poslabšanje¹¹, tako zaradi globalnih sistemskih rešitev, pa tudi zaradi tega, ker so precejšen del razpoložljivih sredstev v delovnih organizacijah, namenjen za investicije, porabili za odplačevanje prejšnjih investicij in drugih posojil.¹² Tudi delež gospodarstva v ožjem pomenu se pri investicijah ni spremenil¹³. Tudi z delitvijo sredstev, ki ostajajo gospodarstvu po poravnavanju njihovih obveznosti, se preferira osebni dohodek v breme skladov. Vse to je vplivalo, da so se omejile možnosti za samofinanciranje investicij, pri tem pa tudi modernizacije.

⁷ »Analiza razvojnih možnosti Jugoslavije od 1971 do 1975.« I, SZPP, Beograd, februarja 1970, str. 110.

⁸ »Gospodarska gibanja v letu 1969«, str. 90, »Aktualni problemi«, str. 31, 33.

⁹ Tako je v letih 1966—1968 skupnost sodelovala pri povečanju družbenega proizvoda z dvema tretjinama. Celotno povečanje presežka dela v industriji je v teh letih odtekalo (po raznih kanalih) iz delovnih skupnosti.

¹⁰ Reprodiktivna sposobnost pomeni razmerje med seštevkom amortizacije in poslovnega sklada glede na poprečno izkoriščanje sredstva.

¹¹ Leta 1964 je znašala 8,6 %, 1966. leta 10,4 %, 1968. leta 7,3 % (po zaključnih računih).

¹² Razmerje med temi odplačili ter celotnimi razpoložljivimi sredstvi za investicije je znašalo 1966. leta 32 %, 1967. leta 35,6 %, 1968. leta dobrih 40 %. (»Nekateri podatki o ekonomskem položaju gospodarstva in delitvi«) dokumentarno gradivo, SZPP, Beograd, septembra 1969, str. 10, 11.)

¹³ Delež delovnih organizacij (gospodarskih, drugih organizacij in bank) je znašal 1964. leta 57 %, leta 1968 pa 72 %. Delež gospodarskih organizacij v ožjem pomenu pa je znašal 1964. leta 26 %, 1969. leta 28 % celotnih bruto investicij (»Gospodarska gibanja od januarja do oktobra 1969«, Ekonomski inštitut, Zagreb, Inštitut za zunanjo trgovino, Beograd, 21. I., Beograd, oktobra 1969, str. 76; »Konjunkturni pregled«, št. 1, 1970, str. 15).

Možnosti gospodarstva, da bi uresničili številne deklaracije o modernizaciji gospodarstva, so bile hudo omejene.¹⁴ Z eno besedo, politika modernizacije v zadnjem petletnem obdobju ni bila dovolj intenzivno uresničena. Objektivno je celo vplivala na pasivnost v gospodarstvu.

b) Modernizacija sedanjih zmogljivosti je odvisna tudi od tega, ali imajo gospodarske organizacije ustrezne razvojne programe. Na tem področju se razmere v primerjavi s položajem pred reformo niso veliko spremenile.¹⁵ Konec leta 1969 (pri tem se ne bi spuščal v kakovost programov) je pripravilo gospodarskotehnično dokumentacijo za investicije v letu 1970 le 45 % investorjev, za prihodnja leta pa 23 % (48 % velikih podjetij nima programov o razvoju), čeprav ima 40 % jugoslovanskih podjetij razvojno-raziskovalne službe; za njihovo delo so leta 1969 namenili 48 % več denarja kot leta 1967.¹⁶

c) Primerjava med strokovno izobrazbo in potrebami kaže, da ljudje, zaposleni v gospodarstvu in negospodarskih vejah, ne dosegajo zahtevane strokovne ravni.¹⁷ Število nekvalificiranih je dvakrat večje, kot bi smelo biti, upošteva je tehnologijo. Opaziti pa je tudi precejšna neuskladenost med strukturo popraševanja po strokovnjakih in strukturo izobraževalne dejavnosti (počasno spreminjanje strukture šol, zlasti nekaterih strokovnih; mreža izobraževalnih ustanov ni povezana; izobraževalni proces po učinkovitosti ni na ustrezni ravni itd.).¹⁸ Vse to zavira proces uveljavljanja nove tehnologije in nove organizacije dela.¹⁹ Odtod izvira tudi nujnost, da izobraževanje obravnavamo kot dejavnik družbenogospodarskega razvoja in najbolj rentabilno družbeno investicijo.

d) Kolikor mi je znano, pri nas še niso izdelali analize o vplivu znanosti na povečanje proizvodnje. Pomagali bi si lahko tudi z zunanjetrgovinsko menjavo licenc ter s kazalci o domači proizvodnji patentov. Po podatkih, ki jih je mogoče dobiti, Jugoslavija vsako

¹⁴ Tega ne potrjujejo le podatki o vlaganjih v te namene v letu 1967 oziroma 1968, temveč tudi ocena za leto 1970 (»Rezultati investicijskega testa«, »Konjunktorni pregledi«, št. 12, 1969).

¹⁵ »Gospodarska gibanja v letu 1969«, str. 94; »Aktualni problemi«, str. 34–35.

¹⁶ Po anketi, narejeni pred letom, je imelo programe razvoja 55 odstotkov anketiranih podjetij (»Konjunktorni pregled«, Zavod za raziskovanje tržišča, št. 12, 1969, str. 67–70).

¹⁷ Približno 15 % zaposlenih ima nižjo strokovno izobrazbo, kot je zahtevano. V gospodarstvu in industriji znaša ta odstotek 17 oziroma 19. Zlasti neugodne razmere so glede visokokvalificiranih strokovnjakov (približno 37 % vseh zaposlenih in 43 odstotkov zaposlenih v gospodarstvu nima ustrezne strokovne izobrazbe).

¹⁸ Glej članek F. Buturovića (»Determinante ponudbe in povpraševanja po delovni sili v socialističnem planskem gospodarstvu«, Pregled, št. 7, 8, 1967, str. 124, 125) o slabostih izobraževalnih dejavnosti v BiH; rezultati raziskav in proračunov v zveznem svetu za izobraževanje in kulturo (»Ekonomska politika«, št. 946, 1970, str. 58).

¹⁹ Glej A. Vacić: »Možnosti in politika zaposlovanja glede na kvalifikacijsko strukturo zaposlenih«, objavljeno v »Konceptiji razvoja v družbenem planu Jugoslavije 1971–1975 in sistem načrtovanja«, 1970, str. 262–290, str. 266–268, 276, 279.

leto odkupi približno sto licenc, prodaja pa jih približno 53 (40 v tujino, približno 10 domačim kupcem). Podobno je tudi s patenti. V svetu prevladuje mnenje, da je spodnja meja proizvodnje v relativno razviti državi (državi, ki je približno na stopnji našega razvoja) kakih 400 patentov na milijon prebivalcev.²⁰ Leta 1967 so pri nas prijavili približno 880 patentov, naslednje leto 1000, 1969. leta 1006 oziroma 40 na milijon prebivalcev. Upošteva te podatke bi le težko dejali, da je reforma prinesla na področju tehničnih iznajdb kake posebne uspehe. Proizvodnja patentov pri nas je večinoma odvisna od zasebnikov (od vseh patentov leta 1969 so jih prijavili zasebniki 832).²¹ Očitno se gospodarstvo še ne zanima dovolj za tehnične novosti,²² pa tudi sam sistem ga ne spodbuja k temu, čeprav je v svetu znanstveno-raziskovalno delo že preraslo v neposredno proizvodno silo.²³

II

1. Kot je razvidno, je treba gospodarskim organizacijam z makro delitvijo predvsem zagotoviti povečanje njihovih reproduktivskih sposobnosti. Tako se bodo razrešile nekatere težave in nastali pogoji za reševanje drugih. Druga plat problema pa je ekonomsko spodbujanje gospodarskih organizacij k večjim investicijam. Pri tem gre pravzaprav za »sredstva«, ki jih imajo na razpolago gospodarske organizacije, in za njihovo smotrno razdeljevanje na investicije in porabo. Prvo je odvisno od tega, v kolikšni meri neposredni neekonomski dejavniki sodelujejo pri delitvi, in od instrumentov, s katerimi lahko delovne organizacije pritegnejo prosta finančna sredstva,²⁴ drugo pa od zanimivosti vlaganj glede na zainteresiranost gospodarskih organizacij.

2. Gospodarske organizacije lahko črpajo (alternativno ali simultano) iz naslednjih virov financiranja, namenjenih za modernizacijo: krediti, izdajanje obveznic (tudi quasi delnice)²⁵ in samofi-

²⁰ Sto štirinpetdeset največjih jugoslovanskih podjetij iz vodilnih gospodarskih vej je v zadnjih petih letih prijavilo le 210 patentov. Ladjedelniška podjetja niso prijavila nobenega, podjetje črne in barvaste metalurgije le dva, jugoslovanska živilska industrija le enega (NIN, št. 1017, st. 14).

²¹ »Ekonomska politika«, št. 946, 1970.

²² V patentoteki zveznega zavoda za patente je dva milijona patentnih dopisov iz 16 tehnično manj razvitih držav. Jugoslovanska industrija je za to pokazala le malo zanimanja (NIN, št. 1017, 1970, str. 14).

²³ Že Marx (»Kapitale«, I, Kultura, Beograd 1947, str. 397—398) je opozoril na pomembnost stalnega spreminjanja tehnične osnove proizvodnje, pa tudi na dinamično obeležje družbenih kombinacij dela.

²⁴ Pri tem gre pravzaprav za varčevanje kot kategorijo gospodarske politike. Tako smo pojem varčevanja ločili od pojma akumulacije kot kategorije politične ekonomije.

²⁵ Delnica izraža lastninsko razmerje. Za quasi delnico pa so značilne omejene lastniške pravice (omejitve glede deleža pri uživanju sadov, omejitev pri razpolaganju in tudi glede namena uporabe ustvarjalnih sredstev).

nanciranje²⁶. Vsak od teh virov pa pomeni za gospodarsko organizacijo določeno tveganje. Tudi stopnja rizika lahko vpliva (pod pogojem, da so te in druge oblike spodbujanja varčevanja že uvedene ali pa jih nameravajo uvesti) na gospodarske organizacije pri njihovem odločanju, kateri način financiranja »svojih« investicij bodo uporabili. Pri tem je treba omeniti soodvisnost med stopnjo rizika in načinom financiranja pri posamezni investiciji.

Tveganje pri investiciji je odvisno od funkcije tehnologije, inflacijske stopnje in previdnosti investitorja. O izbiri tehnologije ne bi razpravljaj, upošteva, da je v optimalnih mejah (kar se v praksi ne dogaja vselej). Poraba kreditov je vir financiranja, ki pomeni za porabnika dodatno tveganje, upošteva, da se gospodarske organizacije obvežejo odplačevati anuitete pod takimi pogoji, ki veljajo ob podpisu pogodbe za posojilo. V primeru inflacije so uporabniki kredita v ugodnejšem položaju kot kreditor. Kreditorji morajo tako zaostri pogoje posojila (obresti, odplačilni rok). Drugi način (izdajanje obveznic), je pri nas dokaj nerazvit, zlasti, ker še nimamo tržišča z vrednostnimi papirji. Gospodarske organizacije pa tudi pri izdajanju obveznic tvegajo, morda celo bolj kot v prvem primeru. Podjetje lahko obveznice zamenja v quasi delnice, pri čemer se tveganje zmanjša. Krediti oz. izdajanje obveznic pa lahko tudi spodbude gospodarske organizacije k racionalnejšemu poslovanju. Tveganje je pravzaprav najmanjše pri samofinanciranju, glede na tretjo osebo ga praktično ni. Če je investitor previden, se bo odločil za samofinanciranje, in če je bolj drzen, za posojila.²⁷ Izbira načina financiranja je na eni strani odvisna od splošnega gospodarskega položaja, na drugi strani pa od investicij in internih rekurzov, namenjenih za vlaganja. Zato ni mogoče določiti tega razmerja enkrat za vselej, kar tudi ne bi imelo trajnejšega gospodarskega pomena. Lahko se zgodi, da so investicije (če se zmanjšajo) samofinancirane stoodstotno. To pa ne bi bil dokaz dobrega upravljanja, temveč prej stagnacije gospodarske organizacije. Zdi se, da bi morala biti na tem področju

²⁶ V skladu s spremembami zakona o bankah in kreditnih zadevah bodo izdajali vrednostne papirje, imenovane »potrdilo o vplačilu v kreditni sklad banke«. Vrednostne papirje bo dobila vsaka delovna organizacija, ki bo vplačala v kreditni sklad banke določeno vsoto denarja in tako postala ustanovitelj banke. Ti vrednostni papirji se ne bodo veliko razločevali od delnic. Potrdilo o vplačilu ne bo prinašalo fiksnih obresti, temveč dividende; njihov lastnik bo imel pravico upravljati banko, te papirje pa bo mogoče uporabljati tudi kot denar v plačilnem prometu med delovnimi organizacijami. Papirji se bodo razločevali od delnic le v tem, da jih bodo izdajali in bodo v prometu le za domače delovne organizacije.

²⁷ Stopnja samofinanciranja je znašala v Franciji v letih 1965–1970 62 %, ponekod tudi 72 %. Ta stopnja je še vedno nižja od britanske, zlasti pa od ameriške. Zato nekateri avtorji (V. Masse et P. Bernard, »Les dividendes du progres«), Presses de Univ. de France, Pariz 1965) menijo, da je od stopnje samofinanciranja odvisno, ali je podjetje na svetovnem tržišču konkurenčno. Po njihovem mnenju znaša idealna stopnja samofinanciranja od 84–87 %. Tudi banke so mnenja, da je solventnost podjetja odvisna od njegove stopnje samofinanciranja (»Le Monde«, 3. februarja 1970, Supplement).

(pod pogojem, da funkcionira tržišče družbenega »kapitala« in da je dosežena določena stopnja samofinanciranja) nevtralnost pri izbiri.

Poglejmo še drugo plat samofinanciranja. Gre za to, ali samofinanciranje vselej spodbuja investicije, ki so v gospodarskem pogledu najbolj smotrne (najbrž bo to samofinanciranje doseglo v doglednem času zadovoljivo raven). Če izhajamo iz tega, da so skladi, namenjeni za samofinanciranje, »sredstva«, ki jih ni treba nadomeščati, se zastavlja vprašanje, ali to tudi gospodarsko spodbuja upravne organe, da jih kar najbolj rentabilno izkoriščajo, tako, da bi to ustrezalo povečanemu povpraševanju.²⁸ In prav pri tem nastajajo nasprotja med tistimi, ki oporekajo gospodarski smotnosti nesorazmernega deleža samofinanciranja investicij, in med zagovorniki te teze. Zagovorniki te teze, da je treba povečati stopnjo samofinanciranja, namreč trdijo, da negotovost v gospodarstvu sili podjetje, da samofinancira dobršen del svojih investicij. Maksimalni dohodek ni in ne more biti edino merilo, ki se ga drže gospodarske organizacije pri sprejemanju investicijskih ali drugih odločitev, temveč je treba ta kriterij dopolniti z zanesljivim dohodkom.

Z drugimi besedami, če se podjetje zadolžuje, tvega nesolventnost v precej večji meri, kot če poseže za lastnimi skladi. Upravni organi naj bi upoštevali, da je mogoče dati prednost manjšemu, a zato zanesljivejšemu dohodku. Nedvomno nekatera podjetja to tudi upoštevajo in istočasno ustvarjajo dohodek ter prežive, če pride do krize. Vendar pa se zdi, da sta pojma dohodek in sigurnost nezdržljiva, vsaj tedaj, kadar gre za propulzivne gospodarske grupacije.²⁹ Mar dohodek ni pogosto odvisen od tega, kolikšno je tveganje? Na to bi lahko odgovorili, da se podjetnik v kolektivnem pomenu besede (kolektivni podjetnik) ne bi smel izpostavljati takšnemu tveganju, ki bi lahko gospodarsko organizacijo spravilo v težaven položaj.

In prav velik delež samofinanciranja pri investiciji sorazmerno zmanjšuje tveganje. Brez samofinanciranja tudi ne pride do tveganja, menijo nekateri. Seveda pa se zastavlja vprašanje, kje je meja tega tveganja. Vsekakor je to odvisno od vsakega kolektivnega podjetnika posebej. Bistvo tega problema je v določanju osnovnih smeri razvoja in tempa, pa tudi v tem, v kolikšni meri posegajo neposredno gospodarski dejavniki v gospodarski dohodek.

Obseg »sredstev«, namenjenih samofinanciranju, je le ena plat tega vprašanja. Druga stran je tak sistem razširjene reprodukcije, ki

²⁸ R. Courbis (eden od avtorjev tako imenovanega fizično-finančnega modela, ki ga francoski strokovnjaki uporabljajo pri dolgoročnem načrtovanju) vztraja pri stališču inverznega razmerja med stopnjo samofinanciranja in stopnjo rasti. Analiza (mednarodne primerjave med stopnjo samofinanciranja in porastom — naše gospodarstvo) upravičuje trditev, da je stopnja samofinanciranja, če ne gre za konjunkturne pojave, padajoča funkcija stopnje naraščanja vrednosti investicij, pri tem pa tudi stopnje splošne rasti gospodarstva (R. Courbis, »Le comportement d'autofinancement des entreprises«, *Economie appliquées*, št. 3—4, 1968, str. 790).

²⁹ P. Sumonnet, »Les experts de la rue de Martignac remettent cause les normes d'autofinancement«, *le Monde Supplément*, 3. februar 1970.

bo zagotovil stekanje varčevanja v izvozno propulzivne dejavnosti. To obenem pomeni, če gre za relativno stabilnost, rehabilitacijo mesta in vloge obrestne mere. Pravzaprav gre za to, da obrestna mera (ne kaka administrativna ali quasi administrativna delitev, pa četudi dobronamerna) lahko pomeni ne le vez med dolgoročnim in kratkoročnim področjem,³⁰ temveč tudi ukrep glede na določeno stopnjo profita, po kateri se ravna gospodarska organizacija pri izbiri med vlaganjem v »svoje« in »tuje« podjetje.

3. Omenil sem že, da je mogoče rešiti vprašanje modernizacije ne le s stopnjo samofinanciranja, temveč tudi s spodbujanjem gospodarskih organizacij k večjim investicijam. Pri tem gre namreč za smotrno mikro delitev na investicije in porabo. Taka delitev je odvisna od »cene« delovne sile in cene osnovnih sredstev.³¹ To potrjujejo naslednja dejstva: pri distribuciji industrijskih podjetij (po višini poslovnih sredstev) na mala, srednja in velika je mogoče ugotoviti³² med odgovarjajočimi podskupinami dokaj velike razlike pri poprečni ravni osnovnih sredstev; veliko manjše so razlike v neto produktu (poprečno v enem industrijskem podjetju v vsaki podskupini), še manjše pa, če osnovna sredstva obračunavajo po zaposlenih; najmanjše razlike med temi podskupinami se kažejo pri neto produktu in osebnem dohodku na zaposlenega. V bolj ali manj racionalnih odnosih je mogoče upravičeno domnevati, da razlika v vrednosti osnovnih sredstev mora povzročiti tudi ustrezne razlike v neto produktu od zaposlenega (večja produktivnost) oziroma v osebnih dohodkih (boljša kvalifikacijska struktura). To vsekakor daje misliti, ali obstaja povezava (sicer zakonit pojav) med višino osebnih dohodkov na zaposlenega, organsko sestavo sredstev in višino dohodka na zaposlenega; po sporazumu o pogojih ustvarjanja in delitve dohodka, ki so ga podpisala junija 1970 gradbena podjetja v Srbiji (»Večernje novosti«, 12. 6. 1970) — podoben sporazum so sklenili tudi v Makedoniji — ne sme znašati najnižji dohodek zaposlenega delavca manj kot 600 dinarjev mesečno, za sklade pa je treba nameniti vsaj toliko, najmanj 18 % dohodka). Namen tega dogovora je preprečiti tistim gradbenim podjetjem, ki izplačujejo nekvalificiranim delavcem od 400 do 500 dinarjev mesečnega osebnega dohodka, sodelovanje na licitacijah; ta podjetja so prevzemala delo tehnično bolje opremljenim podjetjem. Gradbena podjetja naj bi bolj upoštevala modernizacijo tehnološkega postopka. Ta sporazum očitno opozarja na to, da je treba delitev usmerjati, pa tudi na ustrezno razmerje med »ceno« dela in »kapitala«; z delitvijo dohodka gospodarskih organizacij osebni dohodki preferirajo že na račun skladov.

³⁰ D. Pirec, »Akumulacija, poraba ali o nekaterih pogojih, ki naj bi zagotovili določeno stopnjo rasti«, »Ekonomska politika«, št. 960, 1970.

³¹ »Aktualni problemi«, str. 121; A. Bajt, »Vjesnik«, 11. in 12. novembra 1967.

³² Zajet je čas od leta 1966 do 1968. Praktično v teh letih ni razlik glede nekaterih značilnosti (»Statistični letniki«, 1968, str. 161, in 1969, str. 162, ZZS, Beograd).

Videti je, da v sistemu samoupravne blagovne proizvodnje še ni mehanizma, ki bi s svojo notranjo logiko nenehno spodbujal gospodarske organizacije k modernizaciji tehnologije. Rešitev za težave pri povečanju zanimanja za investicije je treba iskati v »cenah« delovne sile oz. cenah odgovarjajočih sredstev. To seveda ne pomeni (ne glede na to, katera rešitev bo sprejeta), da bo s tem prenehal delovati vpliv zunanjih dejavnikov, temveč, da se bo njihov vpliv postopoma omejil v normalne, racionalne okvire.

a) Začnimo pri »ceni« delovne sile. Recimo, da je od povečanja te »cene« odvisno zanimanje gospodarskih organizacij za investicije. »Cena« delovne sile, s tem pa tudi njeno zviševanje, je odvisna od rekurzov delovne sile, stopnje razvoja, s tem pa tudi od kvalifikacijske strukture in od danega družbenogospodarskega sistema, ki vpliva na oblikovanje pogleda na svet in postaja gospodarska potencia.

Kadar gre za državo v razvoju, delujejo ti dejavniki obratno. Če upoštevamo, da je zvišanje cen posameznih kategorij delovne sile odvisno od povpraševanja po njej, se znajdemo pred kvalifikacijsko strukturo delovne sile in problemom razpona v osebnih dohodkih.³³ Razlika v poprečnih osebnih dohodkih po posameznih vejah se je v letih 1964—1968 povečala. Tako je znašala razlika med najnižjim in najvišjim osebnim dohodkom 1964. leta 2,43, 1956. leta 2,28, leta 1966 pa 2,41 in 1967. leta 2,67; leta 1968 se je zmanjšala na 2,64, v prvih devetih mesecih leta 1969 pa spet povečala na 2,68.³⁴

Iz tega pa si še ni mogoče — zaradi različnih kvalifikacijskih struktur — ustvariti popolne slike. Zato je pravilneje določati razpon osebnih dohodkov s statističnimi kategorijami nekvalificiranega dela na enaki osnovi. Razlike po posameznih vejah so bile: leta 1966 (približno od 1961—1966) 1 : 2. Po posameznih skupinah so te razlike znašale 1966. leta 1 : 4,³⁵ leta 1969 in v prvi polovici lanskega leta pa so se nekoliko zmanjšale. Tu gre za mejne razpone, ki pa kljub temu kažejo relativno velike razlike, ne med posameznimi kvalifikacijami, temveč med vejami, zlasti pa med skupinami.³⁶

Pri najvišjih in najnižjih osebnih dohodkih po posameznih vejah v letih 1946—1969 ni bilo bistvenih sprememb. Več ali manj so na vrhu in na začetku lestvice iste veje, razlika je le v tem, da so vse

³³ Za gospodarsko, pa tudi družbeno oceno razpona med osebnimi dohodki je seveda nujen analitičen postopek, ki ga zaradi številnih razlogov nisem mogel uporabiti. Upam, da bodo nadaljnja pojasnila dala dovolj gradiva za ustrezne sklepe.

³⁴ »Nekatera vprašanja politike dohodka in naloge sindikatov«, svet ZSJ, komisija za družbenogospodarske odnose, Beograd, januarja 1970, str. 8; Statistični bilteni ZZS, št. 344, 365, 369, 390, 392, 400, 401, 407, 411, 433, 450, 460, 468, 473, 498, 548, 573, 608; Poročilo ZZS, št. 88, 1970.

³⁵ B. Sefer, »Socialne razlike in socialna varnost v socialističnem samoupravnem gospodarskem sistemu«, objavljeno v »Problemi nadaljnega razvoja gospodarskega sistema«, Ohrid, 1970, str. 4.

³⁶ V Sloveniji znaša razpon med poprečnimi osebnimi dohodki v gospodarskih vejah 1 : 2,9 (tekstilna industrija: projektantske organizacije), v industriji pa 1 : 1,7 (tekstilna industrija in elektrogospodarstvo). V. Hafner, »Komunisti in socialno diferenciranje v naši družbi«, Naše teme, št. 12, 1969, str. 1890.

veje v primerjavi z letom 1964 na višji ravni poprečnih osebnih dohodkov. Če pri osebnih dohodkih upoštevamo nekvalificirano delo na enaki osnovi, se vrstni red bistveno spremeni. V skupini desetih vej z najvišjimi dohodki so (po višini osebnega dohodka): ladjedelništvo, letalski promet, elektroenergija, pretovarjanje in druge storitve, zunanja trgovina, finance in zavarovanje, pomorski promet, nafta, projektiranje in PTT promet in montaža. Veje, ki so imele najnižje dohodke, pa so: šole (na zadnjem mestu od 53 vej), rudarsko raziskovanje, zdravstvo, tekstilna industrija in železniški promet, kmetijstvo in ribištvo, gozdarstvo, lesna industrija, gradbeništvo in upravni organi.³⁷

Pri vrstnem redu osebnih dohodkov se kažejo nelogičnosti, upoštevaje kvalifikacijsko strukturo zaposlenih (družbeno vrednotenje dela), ali pomen posameznih dejavnosti za učinkovit razvoj, pa tudi težave, ki izvirajo iz tega, na gospodarskem in družbenem področju.

Poleg razponov med vejami in skupinami bi bilo treba omeniti tudi razpone v okviru delovnih organizacij, saj so nekak odraz ravnanja delovnih ljudi. Po ugotovitvah ankete zveznega statističnega zavoda je bil interni razpon med osebnimi dohodki v večini primerov od 1 : 2 do 3 (približno 30 %), pri 24 odstotkih pa med 1 : 2 oz. 1 : 3 do 4. Večji razponi (1 : 5 do 9) so približno pri 10 % anketiranih organizacijah, razpon od 1 : 8 do 9 in še višji pa le pri 2 %.³⁸

Razponi med gospodarskimi organizacijami istih vej in poklicev oziroma istih poklicev v različnih vejah so precejšnji,³⁹ za iste poklice od 1 : 5, ponekod pa tudi več. Teh razlik najpogosteje ni mogoče pojasnjevati z različnim deležem pri delovnem prispevku, temveč z drugimi dejavniki (pogoji gospodarjenja, izhodiščnimi pogoji podjetja itd.). Žal natančnejših analiz o vzrokih teh pojavov ni.

Razpon med osebnimi dohodki nekvalificiranih delavcev in strokovnjakov s fakultetno izobrazbo je znašal (v poprečju za vso državo) 1968. leta 1 : 2,8.⁴⁰ Ta kazalec sicer ne daje prave podobe socialne diferenciacije (ne upošteva raznih dodatnih dohodkov, ki jih večinoma ustvarjajo tisti, ki so na gornjem delu kvalifikacijske strukture; te socialne razlike deloma ublažujejo z raznimi socialnimi kompen-

³⁷ »Nekatera vprašanja«, str. 10; Poročilo ZZS, št. 100, 5. maja 1970.

³⁸ »Nekatera vprašanja«, str. 12. V Sloveniji znaša razpon med osebnim dohodkom čistilke oziroma nekvalificiranega skladiščnega delavca ter direktorja oziroma visokokvalificiranega strokovnjaka v večji delovni organizaciji 1 : 5,5 (V. Hafner, »Komunisti...«, str. 1890).

³⁹ Na primer v Makedoniji (»Politika«, 24. VI. 1970).

⁴⁰ Razmerje med poprečnim osebnim dohodkom nekvalificiranega delavca v Sloveniji in uslužbencem z visoko strokovno izobrazbo je znašalo 1966. leta 1 : 2,7, 1968. leta pa 1 : 2,5 (V. Hafner, »Komunisti...«, str. 1891), v Srbiji pa 1964. leta 1 : 5 in 1970. leta 1 : 3 (referat D. Petrovića na drugi seji konference ZK Srbije, »Politika«, 2. VI. 1970).

V Franciji znaša npr. razpon med plačo inženirja in nekvalificiranega delavca 5,1 : 1, med inženirjem in tehnikom 2 : 1, med tehnikom in kvalificiranim delavcem 1,6 : 1, med kvalificiranim in nekvalificiranim delavcem 1,4 : 1 (Le Monde, 25. marca leta 1970).

zacijami oz. s prispevki od celotnega dohodka). Pri tem razponu pa je sčasoma opaziti težnjo, da bi se uravnal.⁴¹ V resnici obstajajo izredno nizki in izredno visoki osebni dohodki, a to so le ekscesi. Ti pojavi so medsebojno pogojeni (uravnavanje dohodkov spodbuja ekscese in obratno, ti ponovno oživljajo težnje k uravnilihki). Ekscesi so vsekakor dokaz, da je premalo objektivno določenih norm za ureničevanje načela o delitvi po delu.

Taki razponi nas tudi opozarjajo, da obstajajo razlike v osebnih dohodkih, a ne med posameznimi kvalifikacijami, temveč med dejavnostmi oz. med gospodarskimi organizacijami enakih dejavnosti in poklicev. Prvo deluje destimulativno in spodbuja fluktuacijo, tudi emigracijo,⁴² drugo pa neti nezadovoljstvo med neposrednimi proizvajalci. Oboje pa slabo vpliva na stabilnost sistema in tako zožuje tudi področje njegove reprodukcije.⁴³ Vse to pa je tudi dokaz neustrezne kvalifikacijske strukture. Nastajanje razpona med osebnimi dohodki ni toliko posledica delovnega prispevka posamezne kategorije delavcev, temveč bolj rezultat pritiska znotraj delovne organizacije v smeri zoževanja, ne pa širjenja razpona.⁴⁴ Pri tem gre očitno za dejstvo, da kvalifikacijska struktura zaposlenih in specifična teža posameznih skupin določata politiko osebnih dohodkov, ne le v okviru posamezne delovne organizacije, temveč na širšem področju. In če to drži, se pri tem kaže eno od obeležij »egalitarnega sindroma«, neodvisno od posledic, ki jih imajo taki osebni dohodki, oz. jih lahko imajo, na gospodarjenje v gospodarski organizaciji. Zato se tudi zastavlja vprašanje, v katerih primerih je mogoče (upoštevaje dane družbenogospodarske odnose) dopuščati neenakostno delitev dohodka. To nas tudi sili k razmišljanju, ali so dohodki strokovnjakov v Jugoslaviji prenizki, zadostni ali previsoki, upošteva, da so od njih pre-

⁴¹ »Aktualni problemi«, str. 210, 212; »Nekatera vprašanja...«, str. 15.

⁴² »Po nemških podatkih (Ausländische Arbeitnehmer) odpade na kvalificirane delavce od vseh Jugoslovanov, zaposlenih v ZRN, 55 %. Ti podatki se razločujejo od uradnih jugoslovanskih podatkov (»Konjunkturni pregledi«, št. 7 in 8, 1970, str. 45, »Ekonomska politika«, št. 955, 1970, str. 14; »Aktualni problemi«, str. 217—222; »Jugoslovanski pregledi«, februar 1970, str. 48).

⁴³ Tudi v Jugoslaviji je pogosto slišati, da je egalitarizem vzrok mnogih težav, na katere je naletelo gospodarstvo v svojem razvoju (npr. M. Tripalo v intervjuju v »Vjesniku u sredu«, 29. VII. 1969, pravi, da je »druga huda težava pojav egalitarizma in protistrokovnega razpoloženja; ali V. Bakarić v pogovoru s komunisti z beograjske univerze, »Vjesnik«, 9. V. 1969, »Komaj da bi našli državo, v kateri bi bile pri tej stopnji socialne razlike tako majhne«, kar je pojasnil z močnim revolucionarnim pritiskom ljudskih množic; ali v članku »Monopol na rdečo zastavo«, »Vjesnik u sredu«, 16. VII. 1969; članek Nede Krmpotić »Resnica o naših Kitajcih«, »Vjesnik u sredu«, 5. marec 1969; »Mnogi so prepričani, da visoke evropske in svetovne produktivnosti ni mogoče doseči z nizkimi zasluži delavcev«, »Politika«, 21. VIII. 1970, izjava D. Petrovića, »Politika«, 23. VI. 1970; Titov govor v Sisku leta 1969 itd.).

⁴⁴ Glede na to, da naši pomorščaki odhajajo na tuje ladje, kar ne ustreza našim potrebam, se je pomorsko gospodarstvo odločilo dvigniti razpon osebnih dohodkov na svetovno raven (1 : 8). To pa je izzvalo odpor slabše plačanih delavcev (»Politika«, 2. X. 1970).

cej odvisne razmere v tehnologiji, kvaliteta in cena proizvodnje, uspešno poslovanje gospodarstva itd.

Lahko bi izhajali iz teze, da je poprečje osebnih dohodkov strokovnjakov glede na število zaposlenih z minimalnimi osebnimi dohodki zadovoljivo. Zato bi zviševanje njihovih osebnih dohodkov spodbujalo (v razmerah dane ravni produktivnosti) ne le inflacijske tendence, temveč tudi socialne konflikte (teza o »enakih želodcih«). Prvo izvira iz splošnih prizadevanj, da bi osebne dohodke, pri danih sistemskih izhodiščih, zvišali,⁴⁵ drugo pa iz stopnje prikrito brezposelnih, razlik v materialnem položaju posameznih kategorij delavcev (kar vpliva na oblikovanje stališča posameznih socialnih skupin v primerjavi s konkretno gospodarsko in socialno politiko) in naposled zaradi omejenih možnosti pri določanju objektivnih meril delitve. Pri določeni kvalifikacijski strukturi vse to vpliva na ravnanje neposrednih proizvajalcev, obenem pa tudi pomeni, da ni mogoče zanemariti pomena socialne diferenciacije in njegovih posledic. Tezo, da je nagrajevanje strokovnjakov nezadostno, utemeljujejo z argumentom, da se je Jugoslavija približala tisti stopnji razvite industrijske družbe (sicer še na pragu industrijsko-tehnološke razvitosti), ko se tudi objektivno vsiljuje potreba, lastna gospodarstvu, da bi uspešno konkurirali tujim proizvajalcem. Tega pa ni mogoče doseči, če ni ustreznih strokovnjakov.⁴⁶ S povsem gospodarskega stališča bi lahko podprli tezo, da so sedanji razponi neracionalni. Bolj izrazita socialna diferenciacija pa po vsem sodeč ni v skladu s predstavami o socializmu dobršnega dela delovnih ljudi,⁴⁷ ne glede na način in področje, na katerem se to kaže, celo neodvisno od tega, ali take tendence spodbujajo ali ne.⁴⁸ Torej tudi tu ni mogoče dati zadovoljivega odgovora na zastavljeno vprašanje.

b. Znižanje cen osnovnih sredstev je lahko rezultat (teoretično gledano) nižjih cen domače opreme (manjši del odtujenega presežka

⁴⁵ D. Pirec, »Razmišljanje o nekaterih cenah, osebnih dohodkih in produktivnosti«, Pregled, št. 6, 1967.

⁴⁶ »Moderno proizvodnjo lahko uresničijo in reproducirajo le sposobni materialno dovolj nagrajeni strokovnjaki. Lahko trdimo, da je pomemben razlog, da 38,3 % zaposlenih zasluži do 800 dinarjev, v tem, da le 4,7 % zasluži več od 2000 dinarjev na mesec« (izjavil M. Rožič, Politika, 2. X. 1970). Na zboru aktivistov OF Slovenije v Dolenjskih Toplicah pa je Edvard Kardelj opozoril, da naša družba danes ne more doseči pretiranega izenačenja osebnih dohodkov, ne da bi spodkopali temelje lastnega gospodarskega razvoja (»Politika«, 8. VI. 1970).

⁴⁷ Na osnovi raziskav je J. Županov (»Egalitarizem in industrializem«, Naše teme, št. 2, 1970, str. 255–263) ugotovil, »da v jugoslovanski družbi prevladuje koncepcija egalitarne delitve ekonomskih dobrin, ne glede na delitve moči«.

⁴⁸ Glede zahteve po socialni enakosti, pa tudi zahtev, da bi odpravili zasebno lastništvo, je v človeških predstavah veliko utopističnih iluzij, v katerih se izraža, kot je opazil že Marx, »potuhnjenost zasebnega lastništva, to je zavist drobnega posestnika po večjem, hotenje za lastnim izenačenjem, ko pa se to hotenje uresniči, nastaja vtis, da se uresničuje socializem«. Ne v zahtevi po pravici do dela ne v zahtevah po nagrajevanju glede na potrebe se ne izražata tolikšna potreba in hotenje po zaposlitvi in delu kot hotenje za prikrito brezposelnostjo in dohodki brez dela« (A. Hlavec, »Načrt socializma in njegovo uresničevanje«, »Gledišča«, št. 5, 1969, str. 741, 742).

dela ali povečanje produktivnosti) oz. uvozne opreme (z znižanjem carin) ali po simultani poti. V danih institucionalnih razmerah in gospodarskih pogojih je malo možnosti, da bi sprejeli prvo rešitev. Težko bi bilo domnevati, da bi kakršnokoli manjše poseganje v dohodek gospodarske organizacije oz. večja produktivnost vodila do nižjih cen. Največ, kar je mogoče pričakovati, je relativno počasnejše zviševanje cen teh proizvodov. Sicer je mogoče vplivati tako, da se poveča atraktivnost povpraševanja po uvozu (če pri tem ni plačilno-bilančnih ovir). To pa bi, pri drugih nespremenjenih pogojih, povzročilo, v relativno kratkem roku, da bi se zmanjšala stopnja izkoriščanja zmogljivosti, obenem pa bi se povečalo število prikrito brezposelnih v teh vejah. Povečan uvoz bi po določenem času tudi povzročil, da bi se proizvodna struktura odgovarjajočih vej prilagodila povpraševanju, pa tudi kvalitativno izboljšanje in kvantitativno povečanje proizvodne strukture v Jugoslaviji. Težave, ki bi se pokazale pri tem, bi kaj kmalu (prej kot uspehi) v določenih pogojih (plačilno-bilančna bariera, kvalifikacijska bariera) vodile do oddaljevanja od zastavljenih ciljev. Pri tem je treba upoštevati, da bi pozabljanje na razlike v ceni med starim in novim »kapitalom« prav tako omejevale investicijsko dejavnost neposrednih nosilcev investicijskega odločanja.⁴⁹ Izredno nestabilen instrumentarij gospodarskega sistema (tudi nestabilne cene) jemlje pogum investitorjem, da se ne morejo bolj »smelo odločati za večje in dolgoročneje modernizacije«, ker otežuje pripravo dolgoročnih investicijsko-razvojnih programov. To velja tudi za položaj gospodarstva v sekundarni delitvi, v instrumentih kreditno-monetarne politike, za anahroni »pritisk« negospodarskih dejavnikov k integraciji z deficitarnimi in povsem neperspektivnimi delovnimi organizacijami itd. Gospodarska politika v bistvu torej še nadalje podpira (v nasprotju s sprejetim stališčem) težnje k egalizaciji.⁵⁰ Tako je praktično oteženo reševanje odprtih vprašanj (upoštevaje časovno sekvenco), pa tudi možnosti za rešitev zastavljenega problema.

III

1. Zvišanje »cene« delovne sile je lahko v določenih pogojih vzrok številnih problemov. Opaznejše zvišanje »cene« delovne sile bo prej vodilo do močnejših inflacijskih impulzov kot do substitucije dela s »kapitalom«. Seveda bi se tako vsekakor povečalo zanimanje za investicije, ne pa tudi število zaposlenih. Višja »cena« delovne sile bi povzročila večje povpraševanje po osnovnih sredstvih. Pri tem bi bilo težko napovedati, da bi naša industrija lahko zadovoljila vse večjemu povpraševanju, zlasti, če se vse bolj usmerja v novejšo tehniko.

⁴⁹ A. Bajt, »Kaj povzroča inflacija«, »Vjesnik«, 10. XI. 1967.

⁵⁰ Glede na omejene možnosti pri določanju dovolj objektivnih in natančnih meril za delež vsakega posameznika pri ustvarjanju dohodka je delitev po delu neopazno izpodrinila uravnilovka. Na drugi strani pa se teza enakih pogojev gospodarjenja v praksi enači z uspehi. Oboje pa potrjuje teorijo o »enakih želodcih«.

Zaradi tega si lahko prej obetamo, da se bo povečalo zanimanje za uvoz, pa tudi pospešil proces prilagajanja ustrezne industrije takemu povpraševanju. Večja proizvodnja teh dobrin bi pri nespremenjenih pogojih povzročila tudi večje povpraševanje po uvoženih surovinah. Ni mogoče pričakovati, da bi se zmanjšanje stroškov za posamezne izdelke omejilo le na osnovna sredstva in delovno silo. Z drugimi besedami, zaostri se bo vprašanje, kako nadomestiti domače surovine in polizdelke z uvoženimi. Seveda bi bilo mogoče vse to omejiti z zunanjetrgovinskim režimom, carinsko politiko in politiko cen. Gornja meja carinskih tarif, kot ukrepa za zavarovanje domače industrije, je določena v mednarodnem sporazumu (GATT). Razliko v produktivnosti med domačo proizvodnjo in uvozom je mogoče tolerirati le v teh okvirih, za verifikacijo racionalne politike cen pa bo treba še precej časa. Te razlike so danes v mnogih skupinah večje, politika cen pa obremenjena s pretirano mero subjektivnosti. Ni mogoče tudi mimo pomena socialne diferenciacije in njegovih političnih posledic, upošteva pogosten pojav, ko se socializem istoveti z egalitarnostjo. Seveda egalitarizem kot vrednotna kategorija neposredno izpodbija delitev po delu. Delitev po delu pomeni neegalitarno delitev dohodka že s tem, ker ima funkcijo neenakih sposobnosti, pa tudi neenake kvalifikacijske izobrazbe (kar nujno vodi do razpona med poklici) in tržne valorizacije individualnih delovnih prispevkov, kar povzroča ekonomsko racionalne medindustrijske razpone. Pogosto opozarjajo na problem socialne diferenciacije kot na nevarnost, ki v dobršni meri vpliva na izpodbijanje izhodišč sistema. Kljub temu pa bi bilo treba upoštevati tudi ukrep socialne diferenciacije, zlasti, če se ozremo na nekatere dogodke iz neposredne preteklosti. Naposled tudi ni mogoče mimo pravil o ravnanju neposrednih proizvajalcev, ki prevladujejo v določenih pogojih. Gre za to, da tisti s spodnje polovice dohodkovne lestvice menijo, da so sedanji razponi previsoki, in zahtevajo, da se zožijo, oni na gornji polovici pa trdijo, da so premajhni in jih skušajo povečati. Prva in druga skupina pa poskušata zvišati svoje osebne dohodke.

Videti je, da bi bilo najbolj ustrezno, če bi ta proces potekal postopoma, obenem pa sočasno. Ta proces je mogoče uresničiti, če bi osebni dohodki endogeno evoluirali.⁵¹ Naloga družbene skupnosti bi bila, da bi po posredni poti (odvisno od razmer) spodbujala ali širila razpon oziroma ga zoževala. Gospodarska politika naj bi pri tem našla pravi ukrep pri diferenciaciji osebnih dohodkov, ki naj bi, upošteva dopustne socialne razlike, spodbujal tako transpozicijo kvalifikacijske strukture zaposlenih na višjo raven in modernizacijo,

⁵¹ Veliko se da narediti z družbenim ali samoupravnim dogovorom, če ni nadomestek gospodarskih zakonitosti, temveč prispeva k njihovi boljši uporabi. Poleg tega morajo tak dogovor sprejeti vsa nacionalna gospodarstva posamezne države, načini urejevanja pa morajo biti bolj ali manj istovetni. V nasprotnem primeru bi tak dogovor povzročal delitev enotnega tržišča.

obenem pa tudi uveljavljanje nove tehnologije.⁵² Cene osnovnih sredstev bi bilo treba spodbujati z nekaterimi materialno-stimulativnimi ukrepi, tako tudi razne oblike integracije v okviru države in kooperacijo s sorodnimi podjetji v drugih državah (pogoj je, da takšno sodelovanje ne krati samostojnosti odločanja), oz. s takšno intenziteto uvoza, ki bi se ujemala s plačilnobilančnimi možnostmi naše države.

2. Pri načrtovanju nadaljnjega razvoja in razpravljanju o sistemskih ukrepih bi bilo treba podrobneje pretresti to vprašanje in poiskati pot za odstranjevanje tistih slabosti, ki smo jih omenili, in problem časovno opredeliti. Od tega je namreč v dobri meri odvisna racionalna uveljavitev na tujem tržišču. V tem in v drugih primerih pa velja: la premiere chose qu'on trouve en faisant un ouvrage est de savoir celle qu'il faut mettre la première. Sicer bo treba nenehno nihanje med tistim, kar bi hoteli in onim, kar je. Nedvomno bi to vodilo tudi do nihanja na mikro področju, kar bi le zaviralo dinamiko pri spreminjanju ukrepanja gospodarskih dejavnikov na raznih ravneh. Dokler na tem področju ne bo prišlo do sprememb, bi bilo težko napovedovati kvaliteten skok.

⁵² Razprava Staneta Kavčiča na seji CK ZK Slovenije, »Borba«, 28. maja 1971.

Trendi in perspektiva stanovanjske gradnje na Slovenskem

Stanje stanovanjskega fonda in dinamiko sedanje stanovanjske gradnje smo ocenjevali na podlagi podatkov, ki so jih objavile javne statistične službe. Kjer so bili že na razpolago podatki zadnjega popisa, smo jih delno tudi upoštevali. Za vse podatke, ki jih nismo dobili neposredno iz statistik, temveč smo jih izpeljali iz teh posredno, nismo v tekstu navajali računskih postopkov za njihovo dedukcijo iz osnovnih statističnih podatkov, ker bi to nesmotrno razširilo obseg teksta.

Ko smo ocenjevali stanje in trende Slovenije, smo primerjali položaj tega območja predvsem s celotnim območjem SFRJ, kjer je bilo smotno, pa smo ga primerjali še z drugimi zaokroženimi jugoslovanskimi območji kakor tudi z območji zunaj Jugoslavije.

V prvem delu razprave smo obdelali podatke o stanju stanovanjskega fonda v preteklih dvajsetih letih in današnje stanje primerjali s stanjem v drugih jugoslovanskih območjih, poskušali pa smo ga še primerjati z nekaterimi območji v Evropi.

V drugem delu smo podrobno obdelali gradnjo novih stanovanj v preteklem desetletju, posebno še s stališča desetletne dinamike. Pri tem smo predvsem proučili, kako so vplivale spremembe medsebojnega odnosa družbenega in privatnega sektorja gradnje na količinske trende, in pokazali, kako se čedalje bolj množijo naložbe sredstev v gradnjo majhnega števila velikih (in bogatih) stanovanj.

V tretjem delu smo poskusili s preprostim računom primerjati obstoječi fond s prognoziranimi kazalci stanovanjskih potreb za tekoče desetletje in pri tem ugotovili nezavidljiv položaj Slovenije, ki je posledica dosedanjega razvoja gradnje. Posebej smo v tem delu razvili še specifične kazalce in trende v gradnji stanovanj za tri pretekla petletna razdobja in tako dobili celotno podobo o stanju in gibanju, ki ni odvisna od kratkoročnih vplivov.

Stanovanjski fond

Za definicijo stanja stanovanjskega fonda imamo na razpolago podatke, ki označujejo prelomnice med tremi preteklimi desetletji,

ti pa kažejo gibanja v preteklih dveh desetletjih: 1950 do 1960 oziroma od 1960 do 1970.

Položaj v teh obdobjih v Sloveniji prikazuje prva razpredelnica.

Razpred. 1. Gibanje stanovanjskega fonda SR Slovenije

	v	1950	1960	1970
Prebivalcev	1000	1.472	1.592	1.725
Gospodinjstev	1000	396	459	516
Stanovanj	1000	364	401	480
Površina stanovanj	1000 m ²	15.400	18.500	23.700
Poprečna površina stanovanja	m ²	42	46	50
Površina na prebivalca	m ²	10,5	11,6	13,7
Površina na gospodinjstvo	m ²	39	40	46
Prebivalcev na gospodinjstvo		3,7	3,5	3,3
Stanovalcev na stanovanje		4,0	4,0	3,6
Gospodinjstev na 100 stanovanj		109	115	107

Najznačilnejše kazalce za 1970. leto za druga jugoslovanska območja navajamo v razpredelnici 2.

Razpred. 2. Stanovanjski fond v Jugoslaviji 1970. leta

	SFRJ	BiH	Č. G.	Hrv.	Mak.	Slov.	Srb.
Poprečna površina stanovanja	m ² 47	42	43	50	47	50	48
Površina na prebivalca	m ² 11,8	9,1	9,4	13,7	9,3	13,7	12,4
Prebivalcev na gospodinjstvo	3,8	4,4	4,2	3,4	4,7	3,3	3,8
Stanovalcev na stanovanje	4,0	4,7	4,6	4,0	5,0	3,6	3,9
Gospodinjstev na 100 stanovanj	105,5	106	110	107	107	107	103

Iz razpredelnice vidimo, da je bilo v Sloveniji ob koncu 1970. leta teoretično sedem gospodinjstev od sto brez stanovanja. Približna podoba ustreza le statistično, ker imajo v Sloveniji nekatera gospodinjstva že tudi po dve stanovanji. Vidimo tudi, da med Slovenijo in območjem celotne Jugoslavije ni bistvene razlike v poprečni površini stanovanja ter da se tudi območja z najnižjo površino (BiH) bistveno ne razlikujejo (samo za 16 %) od območij z najvišjo površino (Slovenija in Hrvatska). Pač pa je občutna razlika v številu prebivalcev na gospodinjstvo.

V glavnem velja za Slovenijo, kakor za večino območij, ki smo jih vzeli za primerjavo, da ima poprečno stanovanje okoli

2,5 do 3 stanovanjske prostore (42 do 50 m²), računajoč pri tem tudi kuhinjo kot stanovanjski prostor. Tako prikazujejo stanovanja namreč tudi v mednarodnih statistikah. Edino BiH in Črna Gora sta pod poprečjem, glede na zasedenost stanovanj pa se jima pridružuje še Makedonija. V primerjavi z jugoslovanskim poprečjem se torej slovenski stanovanjski fond od tega poprečja bistveno ne razlikuje ne po velikosti stanovanj ne po številu oseb, ki so v stanovanjih, čeprav Slovenijo na splošno prištevamo med više razvite republike.

Primerjali smo tudi stanovanjsko površino v mestnih območjih Srbije in Slovenije ter tudi tu nismo odkrili bistvenih razlik glede na poprečno velikost stanovanja.

Razpred. 3. Poprečna stanovanjska površina mestnih območij

v m ²	1965	1970
Slovenija	52	53
Srbija	45	47

Na enakih merilih temelji primerjava Slovenije z drugimi območji zunaj Jugoslavije, pri čemer pa moramo upoštevati določene razlike v prikazovanju, ker imamo na razpolago podatke iz različnih let v preteklem desetletju. V zadnjo rubriko razpredelnice 4 smo

Razpred. 4. Stanovanjski fond v raznih območjih

	Podatki iz leta	Poprečno oseb v gospod.	Poprečno prostorov za bivanje v stanov.	Gospodinjstev na 100 stanovanj	Novih stanovanj na 1000 prebivalcev
Slovenija	1970	3,3	3,0	107	5,0
SFRJ	1970	3,8	2,8	105,5	6,2
Hrvatska	1970	3,4	3,0	107	6,7
BiH	1970	4,4	2,7	106	7,8
Avstrija	1961	3,0	3,5	102	7
ČSSR	1961	3,1	2,7	115	6
Francija	1968	3,1	3,4	92	9
Grčija	1961	3,8	2,6	95	13
Italija	1961	3,6	3,3	112	5
Madžarska	1963	2,9	2,3	114	7
DR Nemčija	1961	2,5	2,6	120	4
ZR Nemčija	1960	2,9	4,1	118	9
Švica	1960	3,3	4,8	100	6
Poljska	1960	3,4	2,5	106	6
Švedska	1965	2,7	3,6	97	13
Anglija	1966	2,9	5,5	100	8
Egipt	1960	4,8	3,6	121	2

uvrstili še podatek o številu v letu novo zgrajenih stanovanj na 1000 prebivalcev, kar bomo obravnavali kasneje. Ta rubrika prikazuje za vsa območja zunaj Jugoslavije podatke iz leta 1968.

Glede na velikost stanovanj v stanovanjskem fondu je Slovenija na spodnjem delu lestvice srednje razvitih evropskih držav. Za njo so vzhodnoevropske države, pred njo pa Avstrija, Italija, posebno pa nordijske države ter Švica in Nemčija.

Stanovanjska gradnja

Stanovanjsko gradnjo obravnavamo najprej glede na desetletje 1960—1970.

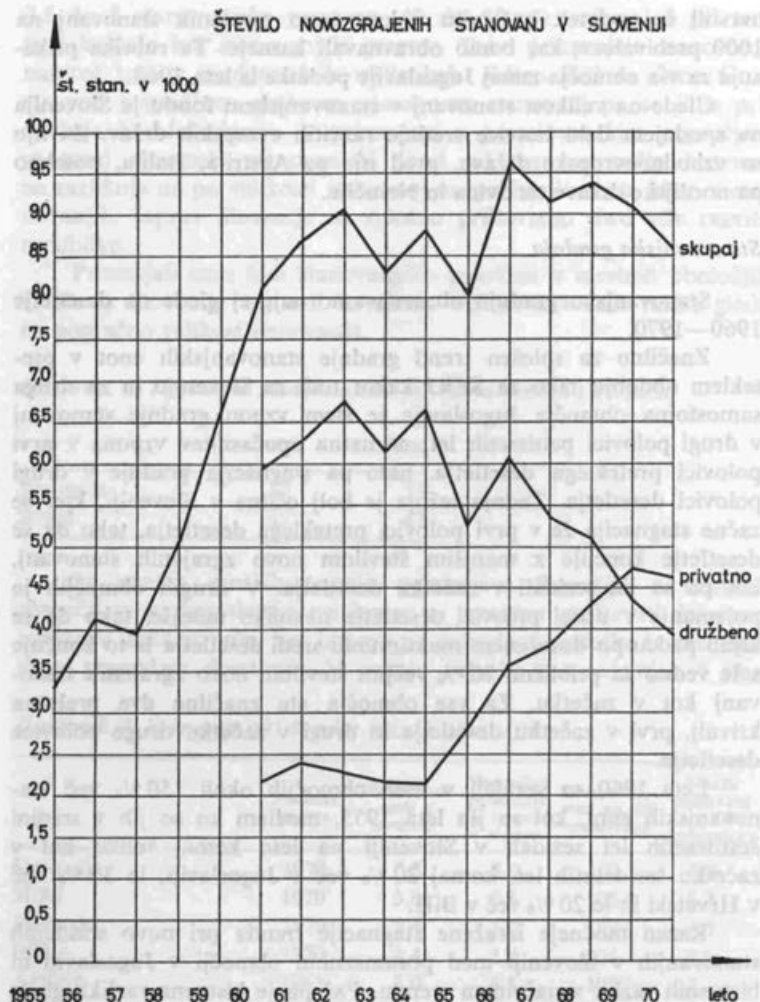
Značilno za splošen trend gradnje stanovanjskih enot v preteklem obdobju tako za SFRJ kakor tudi za Slovenijo in za druga samostojna območja Jugoslavije je strm vzpon gradnje stanovanj v drugi polovici petdesetih let, neznatna upočasnitev vzpona v prvi polovici preteklega desetletja, nato pa stagnacija gradnje v drugi polovici desetletja. Zadnja težnja je bolj očitna v Sloveniji, kjer se začne stagnacija že v prvi polovici preteklega desetletja, tako da se desetletje končuje z manjšim številom novo zgrajenih stanovanj, kot pa so jih sezidali v začetku desetletja. V drugih območjih je pojevanje v drugi polovici desetletja nekoliko milejše, tako da se kljub padcu po doseženem maksimumu sredi desetletja le-to končuje s še vedno za približno 20 % večjim številom novo zgrajenih stanovanj kot v začetku. Za vsa območja sta značilna dva preloma krivulj, prvi v začetku desetletja in drugi v začetku druge polovice desetletja.

Leta 1960 so sezidali v vseh območjih okoli 150 % več stanovanjskih enot, kot so jih leta 1955, medtem ko so jih v sredini šestdesetih let sezidali v Sloveniji na leto komaj toliko kot v začetku šestdesetih let, komaj 20 % več v Jugoslaviji, le 30 % več v Hrvaški in le 20 % več v BiH.

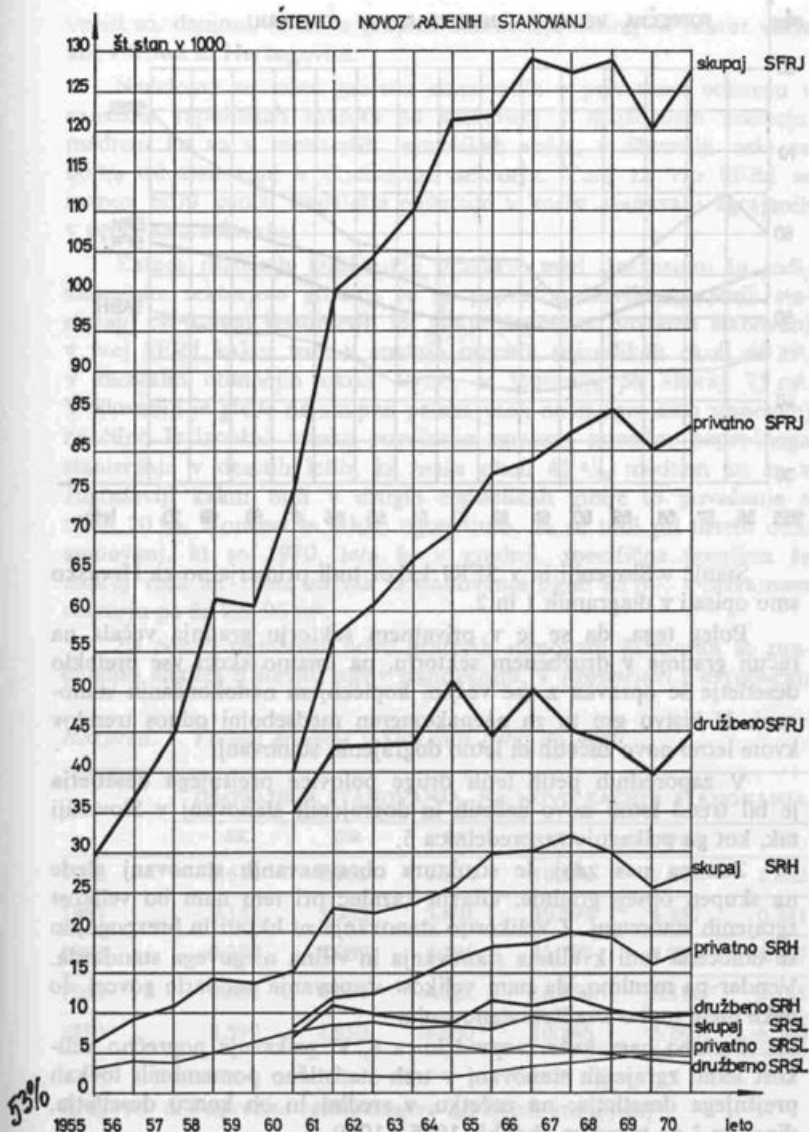
Razen močnejše izražene stagnacije trenda pri novo sezidanih stanovanjih v Sloveniji med posameznimi območji v Jugoslaviji ni bistvenih razlik v načelnem trendu. Pač pa je bistvena razlika glede na izvor gradnje.

Že na začetku prejšnjega desetletja se začno pojavljati med posameznimi republikami bistvene razlike v tem, koliko pride v enem letu sezidanih stanovanj na privatni sektor in koliko na družbeni sektor gradnje. V SFRJ se je ob začetku desetletja vsa letna kvota stanovanj delila na dva enaka dela, ki sta jih sezidala privatni in družbeni sektor. Približno enaka je podoba na Hrvaškem, medtem ko imajo nekatera bolj zaostala območja (BiH) skoraj dvakrat večjo kvoto v privatnem sektorju sezidanih stanovanj. Ravno nasprotno temu pa ima Slovenija ob vstopu v desetletje na leto več kot dvakrat večjo kvoto družbeno grajenih stanovanj. Takšen je bil položaj v začetku desetletja.

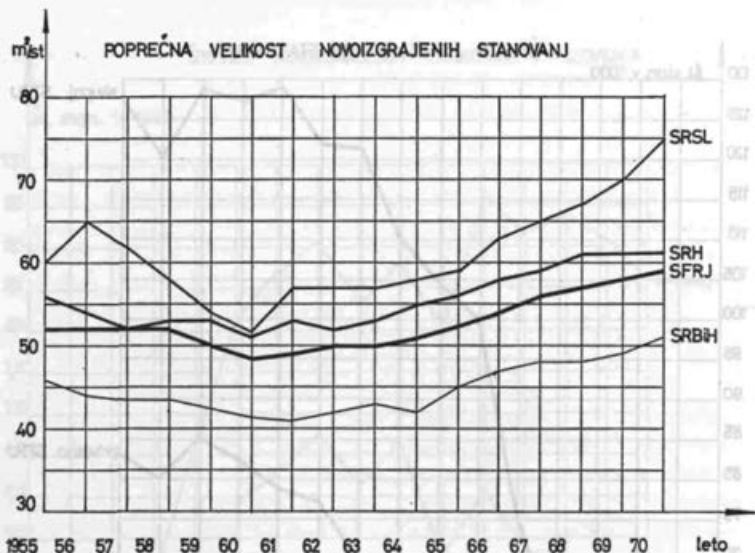
ŠTEVILO NOVOZGRAJENIH STANOVANJ V SLOVENIJI

Nato je začela vsakoletna gradnja stanovanj v privatnem sektorju v teku desetletja tako naraščati, da je bilo število letno zgrajenih stanovanj v privatnem sektorju ob koncu desetletja dvakrat večje kot je bilo v začetku desetletja, vendar kaže ob koncu desetletja ta trend tudi že določeno stagnacijo. Nasprotno pa kaže trend letne gradnje stanovanj v družbenem sektorju, na vseh območjih v teku desetih let, stagnacijo ali pa padec, razen v začetku desetletja. Posebno očiten je padec v Sloveniji, kjer je bila kvota stanovanj, zgrajenih v družbenem sektorju, na koncu desetletja za 40 % manjša od kvote, kakršna je bila v prvem letu desetletja.

Tako je postala razlika med kvotama stanovanj, zgrajenih v družbenem in privatnem sektorju, ob koncu desetletja veliko večja, kot je bila v začetku desetletja, seveda v korist privatnemu sektorju. Slovenija, edina, kjer je bila na začetku desetletja kvota stanovanj v družbenem sektorju večja od kvote v privatnem, je ob koncu desetletja tudi že prišla v položaj, da je bilo število enot v privatni gradnji večje od števila dograjenih enot v družbenem sektorju.

Stanje v Sloveniji in v SFRJ kakor tudi primerjalno za Hrvaško smo opisali v diagramih 1 in 2.

Poleg tega, da se je v privatnem sektorju gradnja večala na račun gradnje v družbenem sektorju, pa imamo skozi vse preteklo desetletje še opravljanje z vse večjim kopičenjem nedokončanih stanovanj. V bistvu gre tu za neenakomeren medsebojni odnos trendov kvote letno novo začelih in letno dograjenih stanovanj.

V zaporednih petih letih druge polovice prejšnjega desetletja je bil trend letno novo začelih in dograjenih stanovanj v Sloveniji tak, kot ga prikazuje razpredelnica 5.

Zanima nas zdaj še struktura obravnavanih stanovanj glede na skupen obseg gradnje. Glavni kazalec pri tem nam bo velikost zgrajenih stanovanj. Z velikostjo stanovanja ni hkrati in brezpogojno že določena tudi kvaliteta stanovanja in višina njegovega standarda. Vendar pa menimo, da nam velikost stanovanja vendarle govori do neke meje tudi o kvaliteti stanovanja.

Podoba nam kaže razpredelnica 6, ki prikazuje poprečno velikost letno zgrajenih stanovanj v treh statistično pomembnih točkah prejšnjega desetletja: na začetku, v sredini in ob koncu desetletja, diagram 3 pa trend za obdobje 1955—1970.

Najprej ugotovimo za vsa obravnavana območja, da se površina novo zgrajenih stanovanj v preteklem desetletju večja in to precej enakomerno. To povečanje je večje za stanovanja, grajena v privatnem sektorju, kot pa za stanovanja, grajena v družbenem sektorju. Opažamo tudi, da na različno razvitih območjih ni bistvenih razlik v velikosti stanovanj, grajenih v družbenem sektorju. Bistvena pa je ta razlika pri stanovanjih, grajenih v individualnem sektorju. V Slo-

veniji so, denimo, ta novo grajena stanovanja skoraj še enkrat večja kot v Bosni in Hercegovini.

Načeloma so novo grajena stanovanja v privatnem sektorju v zaostalih republikah manjša od stanovanj v družbenem sektorju, medtem ko so v razvitejših republikah večja, v Sloveniji celo za 60 % od stanovanj v družbenem sektorju. Tudi za vso SFRJ se razpon proti koncu desetletja povečuje v korist stanovanj zgrajenih v privatnem sektorju.

Zaradi različnih količinskih odnosov med družbenim in individualnim sektorjem gradnje se za poprečno število zgrajenih stanovanj ob koncu šestdesetih let giblje poprečna površina stanovanj v vsej SFRJ kakor tudi v srednje razvitih republikah okoli 60 m², v zaostalih območjih okoli 50 m², v Sloveniji pa skoraj 75 m². V Sloveniji je glede na skupen presek vseh novo zgrajenih stanovanj značilno še izredno visoko povečanje zgrajene površine poprečnega stanovanja v desetih letih, ki znaša okoli 45 %, medtem ko se v Jugoslaviji kakor tudi v drugih republikah giblje to povečanje z okoli 20 %. Končno še lahko ugotovimo, da se tudi pri tistem delu stanovanj, ki so 1970. leta še v gradnji, specifična površina še naprej večja ter znaša za vsa ta stanovanja okoli 85 m², v privatnem sektorju pa že kar 96 m².

Za oceno standarda novo grajenih stanovanj je morda še značilnejša analiza o številu sob v stanovanjih. V primerjavi z evropskim

Razpred. 5. Trendi gradnje v Sloveniji 1966 do 1970

	DOGRAJENA STANOVANJA NA NOVO ZACETA STANOVANJA					
	SK	DR	PR	SK	DR	PR
1966	9.636	6.062	3.574	10.302	5.420	4.882
1967	9.153	5.352	3.801	10.598	4.357	6.241
1968	9.375	5.089	4.286	11.797	4.830	6.967
1969	9.088	4.364	4.724	10.859	5.314	5.545
1970	8.559	3.959	4.600	10.146	3.760	6.386

Razpred. 6. Poprečna velikost novo zgrajenih stanovanj

m ² /stanovanje	SR Slovenija			SFRJ			SR Hrvatska			SR BiH		
	SK	DR	PR	SK	DR	PR	SK	DR	PR	SK	DR	PR
v letu:												
1960	52	45	72	48	47	49	51	48	53	42	46	39
1965	59	51	75	53	51	54	56	54	58	45	50	44
1970	75	56	91	59	55	61	61	54	65	51	53	50

standardom in glede na poprečno število oseb na gospodinjstvo, ki se giblje pri nas med 3 in 4, lahko smatramo za mejo med stanovanji nižjega standarda in stanovanji višjega standarda ločnico med t. i. dvosobnim in trosobnim stanovanjem. Seveda velja to za poprečje.

Za leto 1970 imamo v odstotkih tak odnos med novo zgrajenimi stanovanji z do dvema sobama ter stanovanji s tremi sobami in več, kot ga prikazuje razpredelnica 7.

Razpred. 7. Velikost stanovanj glede na število sob

1970 v %	Dvosobna in manj	Trisobna in več
Slovenija	41	59
SFRJ	71	29
Hrvatska	68	32
BiH	84	16

Slovenija je v tem pogledu čisto posebno območje, ki se bistveno razlikuje tako od Jugoslavije kakor tudi od posameznih njenih območij.

Desetletni trend v Sloveniji je tak, kot ga prikazuje razpredelnica 8. Kljub letnim nihanjem je očiten stalno padajoči trend gradnje manjših stanovanj, pri tem pa narašča trend števila novo zgrajenih večjih stanovanj.

Zanimiva je vsekakor razdelitev teh stanovanj med družbeni in privatni sektor. V razpredelnici 9 prikazujemo število stanovanj iz 1970. leta.

Razpred. 8. Zgrajene stanovanjske enote v Sloveniji 1970. leta glede na število sob

	Dvosobnih in manj	Trisebnih in več
1960	5276	2805
1961	4920	3749
1962	5381	3641
1963	5066	3239
1964	5147	3610
1965	4912	3110
1966	5206	4430
1967	4911	4242
1968	4731	4644
1969	4358	4730
1970	3486	5074

V %	Dvosobna in manj	Trisobna in več
Družbeni sektor	29	18
Privatni sektor	12	41
Skupaj	41	59

Zaradi takega razmerja med privatnim in družbenim sektorjem pa so seveda trendi gradnje stanovanj v celotnem obsegu gradnje po zgrajeni površini precej drugačni, kot pa če računamo gradnjo stanovanjskih enot. V Sloveniji namreč že 1967. leta prevlada privatni sektor gradnje nad družbenim in se nato močno vzpne od 1967. do 1970. leta, hkrati pa se zmanjša zgrajena površina v družbenem sektorju. V letu 1970. tako doseže skoraj dvakrat večjo površino zgrajenih stanovanj, kot jo je zgradil družbeni sektor. Pri tem pa je površina nanovo začetih stanovanj v 1970. letu v privatnem sektorju že skoraj trikrat večja kot v družbenem.

Ker je vsekakor odnos površin in ne odnos stanovanjskih enot merilo za višino naložb v stanovanja, veljajo vsaj delno odnosi, ki smo jih ugotovili za površine, tudi za višino naložb v stanovanja.

Povečanje novo zgrajenih površin se je tudi v drugih jugoslovanskih območjih v privatnem sektorju gradnje približno tako strmo vzpenjalo kot v Sloveniji. Vendar pa moramo upoštevati, da se v drugih republikah in v vsej SFRJ povečujejo površine povečini v precej drugačnih okoliščinah, na nižji ravni stanovanjskega standarda, pri manjši poprečni velikosti stanovanja, o čemer priča tako analiza stanovanjskih površin kot analiza gradnje glede na število sob.

Ugotoviti moramo še specifično število novo zgrajenih stanovanj in zgrajene površine glede na število prebivalcev.

Razpredel. 10. Število novo zgrajenih stan. enot na 1000 prebivalcev

Stanovanj na 1000 prebivalcev	Slovenija	SFRJ	Hrvatska	BiH
1960	5,1	4,1	3,7	5,6
1970	5,0	6,2	6,3	7,8

Dobljena števila lahko zdaj primerjamo s podatki iz l. 1968 za nekatera območja zunaj Jugoslavije v zadnjem stolpcu razpredelnice 4.

Iz obeh razpredelnic vidimo, da ima Slovenija dejansko najslabši trend v večanju zgrajene površine na prebivalca, in kar je najbolj problematično: leta 1970 zgrajena površina na prebivalca, kljub

Razpred. 11. Površina novo zgrajenih stanovanj na 1000 prebivalcev

m ² na 1000 prebivalcev	Slovenija	SFRJ	Hrvatska	BiH
1960	263	196	190	236
1970	371	368	387	400

ugotovljenim velikim površinam stanovanj v Sloveniji, dejansko ni večja kot pa povprečna jugoslovanska.

To je videti tudi v najnižji kvoti novih stanovanj na 1000 prebivalcev v 1970. letu, ki znaša samo 5 stanovanj.

Iz vse te analize o dinamiki gradnje stanovanj lahko z gotovostjo sklenemo, da je v Sloveniji prišlo v teku zadnjega desetletja do izredne koncentracije naložb v gradnjo majhnega števila velikih (in vsekakor bogatih) stanovanj, grajenih v individualnem sektorju, in to na račun zmanjševanja števila novih stanovanj.

Na koncu moramo še pogledati, ali je ugotovljena struktura stanovanjske gradnje takšna zaradi tega, ker je Slovenija danes s stanovanji že tako zasičena, da se je razvoj že lahko usmeril v kvalitetni premik — to je, od prvotne naloge zagotoviti dovolj stanovanj k novi nalogi ustvariti stanovanjski fond visokega standarda — ali pa so vzroki za takšno smer razvoja druge. Glede na dejstvo, da je stanovanje v socialističnem družbenem sistemu na naši ravni standarda temelj splošnega življenjskega standarda, je zgornje vprašanje vsekakor vsaj načelno umestno. Hkrati pa je verjetno, da je od takega ali drugačnega odgovora na to vprašanje odvisen način, kako se bodo pri nas v prihodnje reševali problemi stanovanjske gradnje, in to na vsej široki fronti, od stanovanjske finančne politike do urbanističnih vprašanj, reševanja projektantskih nalog, organizacije gradbene operative in še vrste elementov, ki imajo kakršnokoli zvezo s stanovanjsko politiko.

Gradnja v preteklem desetletju in prognoza za tekoče desetletje

Da bi lahko primerjali gradnjo stanovanj in trend stanovanjskega fonda, bomo zdaj izhajali iz celotne stanovanjske gradnje celega desetletja, kar nam bo dalo popolnejšo podobo gibanj.

V desetletno gradnjo bomo računali dokončana stanovanja v letih 1961 do 1970, za označitev stanovanjskega fonda pa popise z dne 31. III. 1961 in 31. III. 1971, kar nam da sicer časovno razliko treh mesecev, kar pa le nebitveno vpliva na končni rezultat. V razpredelnico 12 smo vnesli poleg fondov iz obeh obdobji še dejanski prirast fonda v 10 letih ter razliko med prirastom in novo zgrajenimi stanovanji, ki jo lahko vzamemo kot število v tem času porušениh in opuščenih stanovanj.

V 1000 stanovanjih	Število zgrajenih stanovanj 1961—1970	Stanov. fond 1961	Stanov. fond 1971	Prirast fonda 1961—1970	Opuščena stanovanja
Slov.	88,586	401	482	81	9
SFRJ	1.191,697	4.189	5.120 (5.250)	931 (1.061)	261 (131)
Hrv.	270,637	1.038	1.206 (1.278)	168 (240)	103 (31)
BiH	245,510	628	805 (860)	177 (232)	69 (13)

Glede na število novo zgrajenih stanovanj bi bil delež opuščenih stanovanj za Slovenijo 10 %, za SFRJ 22 %, za Hrvatsko 38 % ter za BiH 28 %.

Tako prikazan delež opuščenih stanovanj za Hrvatsko in BiH pa tudi za SFRJ se zdi nekoliko pretiran. Gre verjetno za napako, ki jo letopis izrecno navaja in ki se nanaša na razliko med računsko dobljeno kvoto stanovanjskega fonda in dejansko kvoto, označeno pri popisu. Računsko dobljene številke so dane v oklepaju. Glede na uporabljeno metodo pri sestavljanju letopisa moramo vzeti pri obračunu opuščenih stanovanj te vrednosti kot pravilne in je potem delež za SFRJ 11 %, za Hrvatsko 11,5 % ter BiH 5 %. S tem bi bila napaka odpravljena. Za Slovenijo se v letopisu računsko dobljeno število ujema s številom, dobljenim pri popisu, tako da tu omenjene napake ni.

Če se zdaj vrnemo k številu prebivalcev na eno gospodinjstvo, lahko zaradi precej enakomernega trenda, ki nastopa dve desetletji, z ekstrapolacijo predvidimo to število za konec sedanjega desetletja. Če vzamemo za Slovenijo 3,2, je to verjetno celo nekoliko previsoko, vendar se s tem že približamo evropskemu razmerju. Za druga jugoslovanska območja dejansko seveda ni moč vzeti isto število; zato smo vzeli kazalce, ki ustrezajo trendu, dobljenemu z ekstrapolacijo. Hkrati smo ocenili, za koliko se bo povečalo število prebivalcev do konca 1980. leta, iz česar je možno dobiti število gospodinjstev, s katerimi lahko približno računamo ob koncu tega desetletja.

Razpred. 13. Prognoza števila gospodinjstev za 1980. leto

	Št. prebivalcev na gospod.	Št. prebivalcev v 1000	Št. gospodinjstev v 1000
Slovenija	3,2	1.850	580
SFRJ	3,6	22.300	6.200
Hrvatska	3,2	4.660	1.450
BiH	4,1	4.130	1.000

Pri oceni števila prebivalcev smo računali, da se bo naravni prirastek tudi v naslednjih letih zmanjševal.

Izhajamo zdaj iz teoretične predpostavke, naj bi se v desetletju, ki je pred nami, načelno rešil stanovanjski problem tako, da bodo vsa gospodinjstva imela svoje stanovanje, to je, da se približamo kazalcu 100 gospodinjstev na 100 stanovanj oziroma da se približamo razvitim evropskim deželam. Tako je možno iz dosedanjih postavk izračunati teoretično potrebni trend v naslednjih desetih letih.

Razpred. 14. Prognoza potrebne graditve za 1971 do 1980

V 1000	Slov.	SFRJ	Hrv.	BiH
Število gospodinjstev v letu 1980	580	6200	1450	1000
Fond stanovanj v letu 1971	480	5120	1206	805
Potrebni prirastek fonda v 10 letih	100	1080	244	195
Opuščena stanovanja	11	120	27	22
Potrebno zgraditi stanovanj v 10 letih	111	1200	271	217

Pri tem smo računali, da bo delež opuščenih stanovanj 10 % v vseh območjih, ker nam je prejšnja analiza pokazala, da se ta delež giblje okoli tega odstotka razen v območju BiH, kjer je pa verjetno tudi treba računati, da se bo v naslednjem desetletju povečal vsaj na 10 %. Iz tako dobljenega podatka pa lahko izračunamo še pripadajoče kazalce za to desetletje, kar je prikazano v razpredelnici 15.

Rezultati, dobljeni v tej razpredelnici, so porazni za Slovenijo, ugodni za SFRJ kot celoto, izredno ugodni za BiH ter tudi še vedno zelo ugodni za Hrvaško.

Jugoslavija ima že od 1966. leta naprej 127.000 do 129.000 novih stanovanj letno, razen leta 1969, ko zdrkne število na 120.000 stanovanj. V drugi polovici preteklega desetletja, ko začne gradnja po prejšnjem vzponu stagnirati, so zgradili letno poprečno 125.000 stanovanj. Glede na izvedeno analizo je lahko v prihodnjem desetletju poprečna letna gradnja 120.000 stanovanj, pa se bo glede števila stanovanjskih enot v stanovanjskem fondu približala razvitim srednjeevropskim državam (ne pa seveda po velikosti in kvaliteti stanovanj). Isto velja za BiH, ki lahko, če ohrani poprečno število 25.000 stanovanj, kolikor jih je zgradila v drugi polovici preteklega desetletja, zdaleč preseže (za 20 %) ta cilj. SR Hrvatska mora ohraniti obseg gradnje, ki ga je imela zadnja leta prejšnjega desetletja. Slovenija pa je v diametralno nasprotnem položaju. Njen trend novih stanovanjskih enot pada že vse od 1967. leta dalje, ob poprečju 9000 novih stanovanj letno. Če bi hotela dohiteti Jugoslavijo in se glede na število novih stanovanj približati razvitemu evropskemu poprečju, bi morala povečati v desetletnem poprečju

	Slov.	SFRJ	Hrv.	BiH
Poprečno letno število stanovanj, zgrajenih od 1961—1970	8.859	119.170	27.060	24.550
Poprečno letno število stanovanj, ki jih je treba zgraditi od 1971 do 1980	11.100	120.000	27.100	21.700
Število prebivalcev 1970 (31. III. 1971) v 1000	1.725	20.505	4.423	3.743
Prognozirano število prebivalcev 1980. leta v 1000	1.850	22.300	4.660	4.130
Poprečno letno število novih stanovanj na 1000 prebivalcev leta 1961 do 1970*	5,1	5,8	6,1	6,6
Potrebno letno poprečno število novih stanovanj na 1000 prebivalcev leta 1970 do 1980*	6,0	5,4	5,8	5,3

* Račun je dobljen z delitvijo desetletnega poprečja s številom prebivalcev ob koncu desetletja.

gradnjo novih stanovanj za 25 %, poprečno torej 11.100 stanovanj na leto, oziroma ob enakomernem trendu, ki naj bi do konca 1980. leta zagotovil isti učinek, bi morala dvigniti trend postopoma od 9000 stanovanj v 1971. letu na 13.300 stanovanj v letu 1980. Pri tem moramo upoštevati še to, da smo računali s sorazmerno majhnim prirastkom gospodinjev, s številom 3,2 prebivalca na gospodinjstvo. Stanovanj bomo potrebovali še več, če se bo to število približalo 3,0.

Slovenija bi torej morala, če bi hotela doseči teoretično postavljeni cilj, ki ga skorajda lahko imamo za objektivno nujnega, svoj doslej padajoči trend gradnje stanovanjskih enot obrniti v precej strmo se dvigajoči trend.

Jugoslavija kot celota je v položaju, ko se bo lahko z zmanjšanjem trenda števila stanovanj, verjetno brez posebnih težav, lotila akcije prelivanja sredstev v povečanje stanovanj. Še močnejše bi se lahko ta težnja odrazila v BiH, kjer je raven sedanjega trenda že visoko nad teoretično potrebnim pri gradnji stanovanjskih enot, po drugi strani pa je zelo deficitaren glede na velikost stanovanj. Pred Slovenijo pa je očitno prav nasprotna naloga, ki je verjetno tudi veliko težje izvedljiva: preusmeritev tendenc (in sredstev) gradnje za zdaj prevelikih (in bogatih) stanovanj v gradnjo večjega števila preprostejših stanovanjskih enot. Težko si je namreč zamisliti, da bo možno tolikšen deficit v stanovanjskih enotah izpolniti preprosto z dodatnimi sredstvi, hkrati pa ohraniti tako visoko poprečno stanovanjsko površino.

Navedli bomo zdaj še nekatere kazalce, ki potrjujejo ta položaj. Izpeljali bomo te kazalce iz dinamike celotnega petnajstletnega razvoja tako, da nam bodo petletna razdobja 1956 do 1960, 1961 do

1965 ter 1966 do 1970 dala tudi dinamiko tega razvoja v vsekakor objektivnejši podobi, kot pa jo daje dinamika vsakoletnih gibanj, na katero vplivajo lahko določeni kratkoročni vplivi, ki zamegljujejo podobo celote. Za osnovo je vzeto petletno poprečje, število gospodinjstev in prebivalstva pa je reducirano na konec petletja. Kazalci so prikazani v razpredelnici 16, 17 in 18, medtem ko so v razpredelnicah 19 in 20 prikazani tudi še zanimivi kazalci deleža prebivalcev, ki uporabljajo nova stanovanja.

Razpred. 16. Poprečna letna gradnja stanovanj na 1000 prebivalcev

Stanovanj na 1000 prebivalcev	Slovenija	SFRJ	Hrvatska	BiH
1956—1960	3,5	3,0	3,0	4,0
1961—1965	5,1	5,7	5,8	6,6
1966—1970	5,3	6,1	6,6	6,8

Značilno za kazalce iz razpredelnice 16 je, da ima, pri sicer splošnem pozitivnem trendu, Slovenija v primerjavi z jugoslovanskim poprečjem na začetku prvih petih let boljši start, vendar pozneje zaostaja. Povečanje je za Slovenijo samo 50 %, za jugoslovansko poprečje prek 100 %, za Hrvatsko celo 120 % ter za BiH pri precej višji startni osnovi 70 %. Tako je medsebojno razmerje v l. 1970 nasprotno od startnega ter ima takrat jugoslovansko poprečje za 14 %, BiH pa celo za 30 % boljšo kvoto od slovenskega poprečja. Kazalci, ki jih navajamo v naslednjih dveh razpredelnicah, osvetljujejo gradnjo glede na zgrajene površine.

Razpred. 17. Poprečno letno zgrajene površine na 1000 prebivalcev

m ² na 1000 prebivalcev	Slovenija	SFRJ	Hrvatska	BiH
1956—1960	250	150	160	170
1961—1965	295	289	312	286
1966—1970	358	350	395	334

V petletju 1956—1960 je imela Slovenija poleg števila letno grajenih novih stanovanj, ki je bilo višje od jugoslovanskega poprečja, tudi največjo poprečno površino novo zgrajenih stanovanj tako na prebivalca kot na stanovanje. Toda že do sredine prejšnjega desetletja so jo druga območja Jugoslavije močno prehitela glede na število novo zgrajenih stanovanj, hkrati pa dohitela glede na zgrajeno površino v primerjavi s številom prebivalstva. Do konca desetletja se je razlika glede na zgrajeno število stanovanjskih enot še povečala,

tako da so dosegla druga območja evropsko poprečje, Slovenija pa je ostala daleč zadaj. Poprečno velikost novo zgrajenih stanovanj pa povečujejo vsa območja približno enakomerno, pri tem pa je zaradi nizkega števila zgrajenih stanovanj v Sloveniji velikost poprečnega stanovanja precej nad splošnim poprečjem. Rezultat tega kažeta zadnji razpredelnici, ki povesta, kolikšen delež prebivalstva prek svojih gospodinjstev upravlja novo zgrajena stanovanja in s kakšno površino ta del prebivalstva resnično razpolaga ob vselitvi.

Razpred. 18. Poprečne velikosti stanovanj petletnih razdobj

m ² stanovanje	Slovenija	SFRJ	Hrvatska	BiH
1956—1960	57,0	50,4	52,6	43,0
1961—1965	57,3	50,7	54,0	43,0
1966—1970	67,2	56,8	60,0	48,5

Razpred. 19. Delež prebivalcev, ki uporabljajo fond stanovanj, zgrajenih v 5 letih

V %	Slovenija	SFRJ	Hrvatska	BiH
1956—1960	6,1	6	5,5	9,4
1961—1965	8,7	11,0	10,0	14,9
1966—1970	8,9	11,8	11,3	15,0

Razpred. 20. Novo zgrajena površina, ki jo uporablja vsak član gospodinjstva, ki se vseli v stanovanje

V m ²	Slovenija	SFRJ	Hrvatska	BiH
1956—1960	16,4	12,6	14,6	9,2
1961—1965	17,0	13,0	15,6	9,6
1966—1970	20,5	15,0	17,6	11,0

Ljubljansko območje

Prav na kratko bomo prikazali zdaj še stanje stanovanjskega fonda in stanovanjske gradnje v Ljubljani, ki je posebno območje, saj je najmočnejše urbano središče v Sloveniji.

Število na leto zgrajenih novih stanovanj je tu relativno veliko bolj izpostavljeno letnim nihanjem, tako da je težje definirati določene časovne zakonitosti trenda. Statistika zaznamuje določeno večje neenakomerno povečanje v sredini preteklega desetletja in padec ob koncu desetletja. Posebno velik je padec v letu 1970, ko je število novo zgrajenih stanovanj za 40 % nižje od desetletnega poprečja.

Stanovanjski fond na območju petih ljubljanskih občin je znašal 1971. leta, po podatkih popisa, 77.230 stanovanj, kar pri 88.900 registriranih gospodinjstvih, v katerih je 257.640 prebivalcev (2,9 prebivalca na gospodinjstvo), pomeni 116 gospodinjstev na 100 stanovanj. Poprečna letna gradnja stanovanj v desetih letih (1961—1970) znaša 2.470 stanovanj. Poprečja natančnejše površine novo grajenih stanovanj zaradi nasprotujočih si podatkov statistike ni mogoče določiti, je pa ta površina sorazmerno konstantna od 1960. do 1966. leta (okoli 55 m² na stanovanje), nato pa se začne hitro večati in je 1970. leta že okoli 75 m². Individualni sektor je gradil v okviru omenjene poprečne kvote stanovanj nekaj manj kot 20 % stanovanj, vendar pa je ta kvota, sicer neenakomerno, rastla od 15 % na začetku do 30 % na koncu desetletja. Letno zgradijo na 1000 preb. — vzeto poprečje desetih let — 9,6 stanovanja, kar je precej nad slovenskim poprečjem (5,1), vendar relativno še vedno precej manj, če računamo, da je na ljubljanskem območju letni prirastek prebivalstva v poprečju desetih let 2,5 %, v Sloveniji pa manjši kot 1 %.

Vzroki in posledice

Predvsem je bil namen te študije prikazati trende stanovanjske graditve in ugotoviti stanje tako gradnje kakor tudi stanovanjskega fonda v Sloveniji v začetku tretjega desetletja poveljne normalne stanovanjske graditve, če računamo, da se je ta dejansko začela v začetku petdesetih let.

To pa je že tako dolga doba nepretrganega razvoja, da je moč iz njenih trendov tudi ugotoviti določene zakonitosti in pravila in povzeti iz tega določene sklepe o vzrokih tendenc. Vendar pa moramo reči, da nimamo namena, da bi se spuščali v odkrivanje vseh možnih vplivov, ki so oblikovali prav takšne trende. Omejili se bomo le na nekatere ugotovitve, ki izhajajo iz same analize.

Slovenija je startala v petdesetih letih z letno gradnjo celotne stanovanjske površine, ki je bila relativno mnogo močnejša kot pa v drugih območjih, vendar s prirastkom, ki je bil v naslednjih petnajstih letih mnogo nižji kakor v drugih območjih, tako da je do 1970. leta Slovenija komaj še dohajala gradnjo, kakršno ima Jugoslavija v poprečju, zaostajala pa je za gradnjo npr. na Hrvaškem.

Glede na število novo zgrajenih stanovanjskih enot pa je Slovenija že v začetku šestdesetih let zdrknila globoko pod jugoslovansko poprečje, posamezna območja, kot recimo BiH, pa so sploh visoko nad njo. Ob koncu prejšnjega desetletja se je zaostanek še bistveno povečal, tako da Slovenija zdaj zaostaja v vsakoletni gradnji novih stanovanjskih enot daleč za jugoslovanskim poprečjem, zaostaja za razvitimi in nekaterimi manj razvitimi republikami in zaostaja seveda tudi za srednje razvitimi evropskimi državami.

Sklep je jasen: Slovenija gradi sorazmerno počasi, majhno število v poprečju velikih stanovanj. Značilno je, da je ta težnja, ki se sicer vleče skozi vse preteklo desetletje, dobila še izredno močan in oster poudarek zadnja tri leta in da se ji obeta, sodeč po stanju nedokončanih stanovanj, še močnejši razvoj v to smer — vsaj še v naslednjih nekaj letih.

Druga bistvena ugotovitev, ki jo lahko izvajamo iz analize, pa je, da pri trendu stanovanjske graditve, kakršnega kaže Slovenija že deset let, ne samo, da ni mogoče pričakovati, da bi ujela korak z drugimi jugoslovanskimi območji, kaj šele z razvitejšimi evropskimi deželami, ampak si je celo težko zamišljati, da bi se lahko izognila krizi v politiki stanovanjske graditve. Medtem ko je namreč stagnirajoči in padajoči trend graditve novih enot za druga območja Jugoslavije znamenje, da se približujejo zasičenosti, pri čemer se bodo, čisto avtomatsko, naložbe preostalega presežka preusmerile v intenzivnejšo zamenjavo neuporabnega fonda, v povečanje površine in v dvig kvalitetnega standarda — čeprav z nizke startne osnove — pa ima padajoči trend v Sloveniji popolnoma drug značaj. Napoveduje namreč, da ne moremo pričakovati rešitve stanovanjskega problema (v dobesednem pomenu besede) niti za precejšen del prebivalstva, za katerega že doslej ta problem ni urejen, niti za tisti del, ki se bo znašel v tem položaju v prihodnjih desetih letih.

Razlika med položajem, v katerem so drugi deli Jugoslavije, in položajem, v katerem je Slovenija, je pa še v tem, da si ni mogoče misliti, da bi se padajoči trend stanovanjske gradnje v Sloveniji spremenil brez drastičnih posegov vanj, tak poseg pa bo verjetno toliko težji pri družbeni organizaciji, za katero je značilna samodejnost razvoja.

V Sloveniji je bil pred letom 1960 in v začetku šestdesetih let pretežen del stanovanjske gradnje vezan na družbeni sektor. V urbanih središčih in v industrializiranih krajih je bila pred tem časom gradnja v privatnem sektorju skoraj nepomembna. Stanovanjske probleme v mestih in novih industrijskih središčih je reševala v ogromni večini samo družbena gradnja. Stagnacija trenda družbene gradnje, ki je prevladovala po letu 1962, ter močno nazadovanje tega trenda v drugi polovici desetletja pa sta pripeljala do splošne stagnacije pri gradnji novih stanovanjskih enot. Privatni sektor, ki je prevzel v sredini desetletja pobudo kot potencialni nosilec stanovanjske graditve in do konca desetletja prehitel družbenega, je zašel v čisto drugo smer: pričeli so graditi vse bolj omejeno število vse večjih stanovanj.

V drugih jugoslovanskih območjih očitno potek ni imel istega značaja, vsaj v statističnem prerezu ne in vsaj ne doslej. V vseh teh okoljih je individualni sektor gradnje močno prevladoval že od začetka šestdesetih let, ponekod pa že prej. Vendar se zdi, da — spet — v poprečnem statističnem prerezu rešuje tudi ta sektor še

v teku celega prejšnjega desetletja osnovno vprašanje zadovoljitve najnujnejšega tam, kjer družbena gradnja ne zadovoljuje potreb. Prav gotovo pa precej vpliva na smer gradnje tudi dejstvo, da niti v SFRJ kot celoti niti v SR Hrvaški družbena gradnja ne kaže padajočega trenda — lahko govorimo samo o stagnaciji trenda — medtem ko v Sloveniji trend družbene gradnje odločno pada od 1963. leta dalje. Ker pa je družbena gradnja v svojo tendenco enakomerne graditve stanovanj večinoma tipske velikosti močan regulator solidnega trenda, je seveda njegov umik na območju Slovenije toliko bolj občuten. Moramo pa poudariti še to, da je možno, da statistično poprečje drugih območij Jugoslavije skriva težnje, ki so se v Sloveniji že ostro in jasno pokazale, vendar pa tam za zdaj še niso prevladale.

Slovenija je očitno zaradi takega razvoja stanovanjske gradnje zašla v slepo ulico. Gotovo je, da bo šel razvoj, prepuščen sam sebi, samo še bolj intenzivno v smer, v kateri smo ga opazali v preteklih desetih letih. Za zdaj vsa znamenja to samo potrjujejo. Sanacija tega stanja in takega trenda pa je kompleksna stvar. Vsekakor sodi v del sanacije reševanje raznih problemov gradbeništva, njegove organizacije, njegove opremljenosti, razvoja industrije gradbenega materiala itd., vse na podlagi poglobljenih analiz stanja, v katerem je danes ta sektor. Po drugi strani pa se zdi, da bi širša analiza vzrokov, ki so pripeljali do ravno takega gibanja stanovanjske graditve, pokazala, da so temeljni vzroki drugje in da gre v bistvu za splet sociološko-ekonomsko-družbenih problemov. Analiza teh in takih problemov pa seveda presega okvir in možnosti pričujoče razprave.

Čigava je morala in čigav je zakon?

(Razmišljanje ob davku na šund v SR Srbiji)

Kraljestvo nujnosti postopno krči svoj obseg; kraljestvo svobode, ki se začne po zadovoljitvi materialnih pogojev za življenje, v vse pomembnejšem delu vsebuje zabavo kot del prostega časa. Industrija prostega časa tako v svojem poslovanju začenja rokovati z bilančnimi številkami, ki še malo ne bi bile v sramoto kateri koli gospodarski panogi.

In ob tem objektivno nujnem procesu krajšanja delovnega časa se srečujemo z zanimivim pojavom; po eni strani zaznamujemo fantastičen razvoj znanosti, od vseh mislecev v zgodovini človeštva jih danes živi več kot tri četrtine, po drugi strani opažamo splošno »krizo duha«; propad tradicionalnih kulturnih institucij, uporabo velikega dela znanosti proti človeku.

Kot ena pojavnih oblik globljih protislovij se tako med drugim pri nas kaže kriza politično informativnega in kvalitetnega mladinskega tiska, ki skuša v socialistični družbi uveljavljati ustvarjalna načela humanega, samoupravnega socializma, hkrati pa doživlja skoraj neizmerljiv razmah malovredna, profitno orientirana publicistika, ki ima kaj malo skupnega s temelji razvoja prav te socialistične družbe in oblikovanjem celovite samoupravljaljske osebnosti.

Iz tega izvirajoča vprašanja so doslej sorazmerno že mnogokrat obravnavali, vendar bistveno bolj v obliki pozivov ali pridig kot pa razprav, katerih rezultat bi bili ukrepi in kasneje tudi kake spremembe. O svojem pisanju si ne delam prevelikih utvar, sodilo bo med pozive in pridige, in prav zaradi tega si želim izprositi malo pravice za nekatera poenostavljanja, ki bodo zaradi take (kratke) obdelave nujna.

Želim osvetliti nekatere stvari, ki se logično pojavijo ob razmišljanju o (srbskem) davku na šund ter ob (včasih tudi precej demagoških) glasovih »za!« in »proti!« temu ukrepu.

I. Publicistika »posebnega družbenega pomena«

V razpravi o šundu se je že marsikdo zapletel in dolgo časa je bila posledica tega družbena negotovost ob obravnavanju raznih poja-

pogledi, komentarji

vov v publicistiki, ker še ni bilo definicije šunda. Zato bi za potrebe tega sestavka publicistiko razdelili na tisto posebnega družbenega pomena (politično informativni tisk, kvalitetni mladinski tisk, del strokovnega tiska, itd.) ter drugo publicistiko (zabavniki, ilustrirani magazini, itd.), za katero »je družbi vseeno«, ali obstoji, saj ne (ali malo) zastopa in uveljavlja osnovnih temeljev socialistične družbe oziroma je v njej prevladala profitna orientacija na (tudi) dvomljivih etičnih izhodiščih.

Morda bi tako razdelitev kazalo vzpostaviti tudi v družbi sploh. Uradni status publicistike »posebnega družbenega pomena« bi si do- ločena publikacija pridobila na podlagi svojega koncepta vsebinske orentacije, ki bi ga specializiranemu družbenemu organu (npr. tiskov- nemu svetu pri SZDL, kulturni skupnosti) v tovrstno verifikacijo predlagal izdajatelj. Ob tem je jasno, da bi »poseben pomen« izvirал iz vrednostnega sistema koncepta, ne pa iz možnosti za zaslužek posameznih skupnosti.

Ta »poseben družbeni pomen« bi pomenil tudi nekaj konkretnih »posebnih družbenih obveznosti« do te publicistike, ki bi tako z vso težo nosila »posebno odgovornost do družbe«.

II. Šund kot del celote

Denimo, da so poglavitni oblikovalci (mladega) človeka družina, šola in družba sploh. Najbolj pesimistični pogledi trdijo — in empi- rični podatki kažejo vsaj v isto smer — da družina doživlja vse več hudih pretresov, da razpada in vse manj otrokom pomeni toplo, varno zavetje. Naša šola, v kateri, kot ugotavljamo, je pozitivizem mojstrsko izrinil marksizem v verbalni okras in kjer je učni načrt neustrezen, ob edinstvenem osipu producira osebe, ki poznajo ogromno datumov in bodo znale streči računalnikom, ne znajo pa (se) vprašati zakaj? V vsakdanjem življenju, v »družbi sploh«, smo nenehno priča pojavom, ki govore, kako je socialističnim vrednotam uspelo zmagovito ohraniti prvenstvo v naših besedah, v praksi pa za zmago bijejo hude in dolge bitke.

To razmišljanje naj bi bilo za trditev, da zabavni tisk skupaj s šundom kot mejno obliko ni temeljni proizvajalec (mladinskega) prestopništva, kriminala in spolnih odklonov ali podobnega, temveč ga je treba opazovati kot del, ki se »tvorno« vklaplja v celo vrsto pomanjkljivosti in napak v sistemu varovanja družine, sistemu izo- braževanja, v družbenih odnosih. Sicer pa to trdijo ugledni strokov- njaki in tega ne kaže ponavljati, le toliko, da ta »delnost« pri vplivu nikakor ne bi smela biti argument proti ukrepanju zoper šund.

Če pogledamo na publicistični trg, potem hitro postane jasno, da vse publikacije navzven žive pod istimi pogoji, kar obenem pomeni, da so publikacije »posebnega družbenega pomena« objek- tivno zavirane.

III. Publicistični trg in družbeno ozračje

Vse publikacije porabljajo pod istimi pogoji nabavljeni material in grafične storitve. Poleg naročnine so pri njih pomembna postavka v finančnih načrtih objavljeni oglasi. Poslovnemu svetu je seveda vseeno, kakšen je koncept posamezne publikacije, pomembna je (popolnoma normalno) naklada. Naklada zabavne publicistike je ponavadi visoka, ker po njej posegajo vse socialne in intelektualne skupine; s to razliko, da izobražencem pomeni sprostitev in še malo ne zamaje njihovega vrednostnega sveta, je minimalni del njihove dejavnosti, ljudem z nižjo izobrazbo in brez izobrazbe pa je to temeljna duhovna hrana, ki poskuša svoje vrednote agresivno, upoštevajoč vse prej navedene pomanjkljivosti, vriniti v celotno življenje. Zabavna publicistika tako z naklado realizira pomembne zneske iz reklam in oglasov, dobiva ugodne pogoje v tiskarni ter seveda z velikim zamahom ustvarja svojo reklamno politiko, natečaje, nagrade, slednjič pa občasno lahko financira pomembne vsebinske projekte (uredniki prepotujejo svet, volitve raznih lepotic, itd.). Resna publicistika ob tem lahko le ugotavlja, da družba »sredstev nima«, da naj »se znajde« in da bo ob vsakem trenutku obtožena izredne družbene neodgovornosti, če si bo z nižanjem kvalitete in uvajanjem zabavnih rubrik skušala razširiti krog bralcev in si tako zagotoviti sredstva za obstoj (in ne za profit). Zabavni tisk je finančno sposoben diktirati izredno visoke honorarje, si pridobivati vsakršne avtorje, množice sodelavcev in oblikovati njihov okus ter okus bralcev; seveda v smeri svojega koncepta. Čeprav se občasno loteva dnevno konjunkturalnih tem, še posebej neenakosti, ga ne motijo visoki dohodki v domači hiši. Njegov cilj je mali samozadovoljni potrošnik, ki ga (politika in) širša družba ne bo nikoli zanimala, ki ne bo nikoli postavljaj nobenih vprašanj in bo le potrošnik vsega, kar se mu ponuja. V tej luči, čeprav v globalu z zastrašujočimi učinki, se zabavni tisk in še posebej šund kot njegov obrobni del nikdar ne kažeta ali vsaj ne obravnavata kot »politično problematična«, saj težita k potrošništvu, privatizaciji in preproščini, nikdar pa se seveda ne dotakneta bistvenih vprašanj trenutka in razvoja družbe.

Z »resnejšo« publicistiko je drugače. Njena temeljna usmeritev je vendarle življenje, tako, kot je. Se pravi, da ga skuša objektivno dojemati, presojati, razlagati, in tako tudi posvečati pozornost temeljnim družbenim dilemam in možnim oblikam ter zakonitostim nadaljnega razvoja. Tako se dan za dnem srečuje z nosilci različnih pogledov, se z njimi sooča in jih tako ali drugače sprejema; opazuje njihova teoretična izhodišča, obenem tudi prakso. In ni čisto nemogoče, da se z njimi znajde v konfliktu, čeprav na socialistični »platformi«. Od stopnje družbene zrelosti in kulturne ravni obeh strani je potem odvisno, kako se bodo dogodki razvijali naprej. Najmileje je mogoče reči, da »politično problematične« stvari, kar je, žal, velikokrat prepuščeno subjektivnim ocenam, niso pozdravljene z navdušenjem in

niti ne strpno obravnavane. Tako smo doslej imeli veliko primerov, da je bilo prepovedano razpečavati publikacije, ki so objavile »politično nerazčiščene« misli, niti enkrat pa ni bila zaplenjena publikacija zaradi »poneumljanja« oziroma »škodovanja« najširšim množicam, publikacija, ki je banalizirala človeka, za katerega in v imenu katerega se (mnogokrat) borimo.

Ta velikost in teža družbene pozornosti do ene in druge publicistike je seveda pomembno znamenje publicistom, kako naj se usmerijo. Tako imamo celo vrsto ljudi, ki se ukvarjajo z vprašanji »sentimentalnega življenja«, z enigmatiko, potopisi, raznimi nasveti, v skrajnem primeru celo z zunanjo politiko. Daleč največje pomanjkanje pa je očitno na notranjepolitičnih komentatorskih mestih.

Tako družbeno ozračje včasih nekoliko ironičnemu opazovalcu ustvarja vtis, da nam je res ljubo imeti majhne samozadovoljne in v svoj svet zaprte potrošnike, ki sta jim politika in družba trinajsta briga. In zato se nekoliko racionalnejšim ljudem ni pretežko odločiti za prehod iz službe srcu in možganom v služabništvo svojemu žepu. Predvsem gre za dve obliki: za zaposlovanje v zabavnem tisku in drugo, da pisci, ki še vztrajajo v »publicistiki posebnega pomena«, pišejo brezosebne informativne zapise, z redkimi izjemami resnih, kritičnih komentarjev in kako drugače zapisanih mnenj.

IV. Površne kritike in dejanske dileme

Ko se nato nekoliko približamo razpravam, ki so tekle o zabavnem tisku in šundu, moramo ugotoviti, da so z ravni splošnosti največkrat prešle v konkretno razpravo predvsem v trenutku, ko je šlo za »sicer resne« publikacije, ki pa so »popustile« malomeščanski miselnosti v želji pridobiti si čimveč bralcev. Morda je tu še prav posebej opazno občasno razpravljanje o mladinskem tisku. Gre predvsem za kvalitetni tisk, ki mladim v vzgojnem, izobraževalnem in zdravem zabavnem smislu želi nekaj dati, v nasprotju s tistim, ki mlade ljudi jemlje le kot potrošnika, ki mu je treba izmamiti denar.

V Jugoslaviji poleg »Mladosti«, lista ZMJ, redno tedensko izhajata samo »Mlad borec« v Makedoniji in revija »m« v Sloveniji. V drugih republikah mladinski tisk izhaja, kadar je kaj denarja; listi, ki izhajajo redno, se bore s hudimi deficiti (v zadnjem času je kot posledica zanimivih dogovorov začel izhajati beograjski »Susret«, po daljšem premoru in s še negotovo prihodnostjo. Zanimivo ponazorilo tega, kako je pravzaprav »vse zunaj uredništev«, je struktura lastne cene revije »m«. Delo uredništva in zunanjih avtorjev znaša borih 15 odstotkov vseh stroškov; z drugimi besedami, uredništvo je prodajna agencija grafične in papirne industrije s 15-odstotno provizijo. Periodika, ki je namenjena mlajšim bralcem (»Pionirski list«, »Pionir«, »Ciciban«, »Kurirček«, itd.), je v precejšnjih škripcih. Izdajatelji so proračunske institucije in denarja nimajo; kulturne skupnosti ga imajo daleč premalo; reklamno ta tisk za gospodarstvo

zdaj ni dovolj zanimiv; s samo naklado se danes ne more vzdrževati nobena publikacija več.

Pa vendar ta tisk nekako izhaja, životari; in prav ta tisk je v zadnjem času predmet hudih kritik, prav v smislu družbene odgovornosti zaradi »zniževanja ravni«. Za sredstva, ki ne dosegajo niti 10 odstotkov letnih potreb, družba, ki prek specializiranih institucij ta sredstva daje, zahteva 100-odstotno odgovornost; pri tem pa je ne zanima, kako naj se uredništva dokopljejo do manjkajočih financ.

Tu se začne problem, ki ga beograjski komentator Milutin Milenković takole zariše: »... nesprejemljiv je zakonski instrumentarij socialistične družbe, ki dovoljuje in celo spodbuja poslovno ravnanje, proti kateremu se morajo bojevati iste dominantne sile iste družbe samo z moralno pridigarskimi metodami. Čigava je tedaj morala v tej družbi in čigav zakon, če se tako razlikujeta?« (»Komunist«, 18. februarja 1972, str. 9.)

Namesto da bi v trenutku resnice, ko želimo ugotoviti, kaj nam škodi in kaj nas ustvarjalno vodi naprej, česa se nam je braniti in kaj bi bilo treba razvijati, pogledali, kdo prodaja izključno zabavnost in kdo jo daje v kontekstu široke dejavnosti mlade generacije, pa vse prevečkrat zabredemo v površnost, kampanjskost in poenostavljanje.

Tako so nedavno npr. beograjskemu »Susretu« med drugim »ne glede na to, kaj v članku piše« (!), očitali senzacionalizem zaradi naslova »Kako iz Karla Marxa napraviti Karla Plešastega«. Tekst je govoril o tem, kako v nekih srbskih mestih miličniki lovijo dolgo-lasce in jih strižejo.

V splošni kritiki je bilo slišati, da mladinski tisk mlade »posiljuje s top-pops lestvicami in ploščami«. Ko smo npr. anketirali 1000 slovenskih srednješolcev iz vse Slovenije, so na vprašanje o tem, kaj brezpogojno zahtevajo, da vsebuje mladinska revija, 70-odstotno odgovorili: glasba, in jo uvrstili na prvo mesto. V analizi kolportажne prodaje so trafikanti kot prvi pogoj za uspešnost revije navajali horoskop in križanke. Učiteljica iz Daruvara je na seji konference ZM Hrvatske navzoče med drugim seznanila z zanimivo podobo, ki jo je dala primerjava anket iz let 1968 in 1972. Učenci zadnjih razredov osemletk so leta 1968 na vprašanje o svojih idealih pretežno govorili o znanih osebnostih zgodovine in sedanosti; njihovi vrstniki so v letu 1972 na prvo mesto postavili denar!

To nedvomno so nekateri elementi, na katere uredništva morajo računati, pa če bi si sama želela še tako angažiranega tiska. In ko se popolnoma človeško odločajo o tem, kaj storiti, kako reagirati na dejstvo, da družba nenehno poudarja potrebo in pomembnost kvalitetne mladinske publicistike, zadosti sredstev zanj pa ne daje, so dileme tudi matematično razrešljive.

Namesto objavljanja zgolj resnih komentarjev in aktualnih reportaž, ki jih (po zgoraj omenjeni analizi) bere 18 odstotkov srednješolcev (bralcev) in bi torej zadovoljili samo vsakega petega bralca,

je pametneje ob bistveno višji nakladi upati, da bo od preostalega bralstva občasno kdo pomotoma prebral aktualni, resni, angažirani del ter se ga sčasoma navadil brati.

Ob teh bežno navrženih konkretnostih se torej zavzemam za širšo obravnavo publicistike, kjer bomo znali ločiti vzroke od posledic, kjer bomo videli, kaj publicistika lahko stori in česa ne more, kakšen je njen dejanski položaj in vpliv v širokem sklopu vseh družbenih dejavnosti.

V. Davek bi moral biti nekakšna »carina«

V luči teh nekaj nakazanih smeri, o čem bi razmišljali, se tudi davek na šund, ki je začel v Srbiji veljati 1. marca (oziroma ko bo prenehala zamrznitev cen), kaže kot eden mnogih potrebnih ukrepov. V tem trenutku pustimo ob strani metodologijo, s katero bo šund »določen«.

Vsekakor bo davek pomenil določen destimulans tako za proizvajalce kot za potrošnike, pač glede na to, kako si bodo višji strošek razdelili. Ugotovimo pa lahko, da bo poneumljanje ljudi (kar šundu lahko pripišemo) odslej v Srbiji veljalo vsaj za luksus.

Nikakor pa po tej poti zbrana sredstva ne bodo smela biti edina sredstva, iz katerih bi lahko črpala publicistika »posebnega družbenega pomena«. Saj potem res ne bi bilo daleč do uresničenja banalnih zgodbic, ki so govorile, kako bodo zdaj institucije propagirale šund, da bi lahko zagotovile obstoj svoji publicistiki. Torej, ob finančnem zaviranju šunda bo treba kvalitetno publicistiko finančno še posebej podpirati oziroma spodbujati.

Treba pa bi bilo imeti pred očmi, da šund ne bi zdaj krenil po poti besed: »Zdaj smo šund, plačamo davek, zato pa lahko objavljamo prav vse, kar hočemo!«

Po drugi strani bo ukrep v Srbiji nedvoumen znak vsem, ki ustvarjajo resno publicistiko, da družbi ni vseeno, kaj se dogaja na trgu publicistike.

Davek bi v širšem smislu moral biti nekakšna »carina«; bil bi začetek dogajanja, ki bi navsezadnje pripeljal do tega, da bi bil odpravljen. V tem vmesnem obdobju bi morali zagotoviti intenziven proces, ki bi ustvaril pogoje, v katerih bi zabavni tisk postavili na mesto, ki mu gre, tam pa bi zadovoljeval ustrezen del človekovih potreb ob vsej drugi publicistiki, po kateri bi obstajalo normalno povpraševanje. Torej naj bi davek bil normalen ukrep, ob katerem ne bi bilo treba izrazito buriti duhov, še posebej, ker bi se v morebitnem predimenzioniranem lovu na čarovnice zlahka zabrisala temeljna odgovornost izobraževalnega sistema, vseh institucij, katerih skrb je družina, in ne nazadnje dejstvo, da ne bo uspešne akcije proti pretirani zabavnosti in še posebej šundu, dokler se mu poleg prej navedenega ne bo uprla kultura, od katere mladih ne bodo ločevale meje nizke izobrazbe in materialnega položaja, v katerem živijo.

Postavlja se umestno vprašanje, ali bi bil davek na šund smotrno v Sloveniji. Mislim, da prav toliko kot kjerkoli drugje v Jugoslaviji; torej — da! — vendar v kontekstu prej naštetih stvari. Morda bi bilo treba metodologijo zastaviti drugače. Ne bi obdavčevali šunda ter se pred tem izgubljali v definicijah in strahu pred njimi, pač pa VSO PUBLICISTIKO. Potem pa bi, v okviru načrtne razvojne politike, izdajatelji posameznih publikacij zanje na podlagi konceptov vsebinske orientacije pri ustreznem družbenem organu poleg statusa »publikacije posebnega družbenega pomena« v sklopu finančnih spodbud izposlovale IZJEMO, OPROSTITEV OD DAVKA. Tako bi se jasno izpostavila odgovornost izdajateljev do publikacij in obenem usodno povežalo uresničevanje koncepta z družbeno podporo. Tako ustvarjena sredstva, pobrani davek, bi postala del sredstev za podporo publicistiki »posebnega družbenega pomena«. Merilo za izjeme bi bili potrebnost in privrženost družbenim načelom pri razvoju samoupravnega, humanega, demokratičnega socializma. Torej bi obdavčena publicistika ne bila le šund ali pornografija, temveč publicistika, ki družbeno ni posebej pomembna, lahko pa kljub temu obstaja ob ustreznih (začasnih) destimulativnih pogojih.

Ta davek bi se moral nanašati na vso publicistiko, ki je naprodaj v Sloveniji, in ne le na tisto, ki jo v Sloveniji tiskamo. »Tiho-tapstvo« bi najbrž ne doseglo zaskrbljujočega obsega, a kljub temu morda dogovori med republikami ne bi bili ravno odveč. Še posebej, ker se v tem trenutku postavlja vprašanje: ali bo davek, ki ga bodo plačevali na srbski »šund« z nakupi v Sloveniji Slovenci, pomagal h kulturi v Srbiji ali v Sloveniji? Očitno še argument več za obdavčenje v fazi prodaje in ne v fazi proizvodnje.

VII. Povabilo k polemiki

Bežna skica razmer in poskus predloga, kako bi začeli iskati izhod, sta tako pri kraju. Namen zapisa, ki je še posebej obarvan z razmerami mladinske publicistike, bo prav bleščeče dosežen, če bo kdo v polemiki jasno in nedvoumno pokazal zgrešenost navedenih izhodišč in ponudil učinkovit, boljši izhod iz zagate.

Množična gibanja — znanilci nove civilizacije?

Ena izmed oblik odpora proti avtoritarnemu družbenemu trendu in militariziranim strukturam sodobnega sveta je tudi vse močnejše »spontano gibanje množic«. To je v marsičem nov zgodovinski pojav, ki izvira iz dejstva, da se ljudstva sodobnih družb bolj razumejo na politiko kot nekdanja ljudstva. Na mednarodnem prizorišču se to kaže kot na demokratičen način izraženo spoznanje o nesmiselnosti vojne in militarizacije struktur.

Revolucionarna »vulkanska tla« prehodnega obdobja, v katerem živimo, so izvrгла na površino različne socialne trende in fenomene. Znanstveno-tehnološka revolucija ni bila samo družbeni prvi pogoj za zaostrovanje nasprotij v klasičnem pomenu besede. Ta revolucija je prvič v zgodovini napovedala možnost družbenega angažmaja človeka kot »avtohtonega«, »neposrednega« družbenega dejavnika tudi na mednarodni ravni. Temu je vzrok, da sta proizvodnja in organizacija, ki temeljita na znanstvenotehnološki revoluciji, vse bolj odvisni od vsestranskega razvoja posameznika. Človek ni več »dodatek stroju« v klasičnem industrijskem smislu, njegova avtonomnost in inventivnost postajata pogoj za novo obliko ustvarjalnega dela, s tem pa tudi za njegov družbeni angažma.

Človekove možnosti so se v zadnjih desetletjih toliko povečale, da bodo zgodovinarji morda že samo to obdobje zadnjih dvajsetih let imenovali »pravo« človeško zgodovino. Sorazmerno obsegu in kvaliteti sprememb, ki jih prinaša znanstveno-tehnološka revolucija, pa tudi praktična dejavnost ter obnašanje človeka, skupnosti, množic, postajata vse bolj smotrna in ljudje niso več samo objekt zgodovine.¹

To pa seveda še ne pomeni, da so že dani vsi pogoji za vzpostavitev mednarodnega sistema, ki ima humane cilje, in pa pogoji za nov lik človeka. Nasprotno, jezni izbruhi na nacionalnem in mednarodnem področju izvirajo ravno iz temeljnega konflikta, ki ga povzročajo »samoosveščanje« in eksplozija človeške subjektivitete na

¹ Glej Radovan Rihta in sodelavci, *Civilizacija na razkrišču*, Tretji program RB, leto 1969, str. 84.

eni strani, na drugi strani pa vztrajnost in dejavnost neživiljenjskih, tehnobirokratičnih, militariziranih struktur, ki že »same na sebi« vplivajo na smer razvoja sodobnega človeštva. Moč teh političnih sistemov, ki so docela neinspirativni in nesmotrni, v resnici ne pojenjuje radikalno. Vendar pa hkrati raste tudi moč človeka kot »samosvojega« in »planetarnega« individua. Človek ni več tako tesno navezan na bližjo regionalno skupnost, v kateri vse globlje spoznava svojo lastno družbo, pa tudi temeljne človekove probleme na planetarni ravni. Vojna kot možnost vsesplošnega uničenja, lakota in revščina največjega dela človeštva, dejstva, ki so mu s pomočjo modernih komunikacijskih sredstev postala bližja, so »izvlekla« človeka iz parohialne navezanosti na sistem, skupino ali ideologijo.

Razvoj znanosti in tehnologije v velikem delu sveta vsak dan zmanjšuje »prazgodovinsko« potrebo človeka po »eksistencialnem« boju, ki ga je tako usodno vezal na skupino, kolektiv ali državo. »Eksistencialni strah« se je v marsičem spremenil in postal je planetaren. Glede na to, da je človeški um pripeljal orožje na tako stopnjo popolnosti, so strukture dominacije in podrejanja postale absurdne. Prvič v zgodovini se človek, skupnosti in države lahko razvijajo ne v medsebojnem nasprotovanju in drug proti drugemu, temveč skupno in solidarno v civilizaciji, ki je usodno povezana in ena.

Tehnološka integracija, sodobna komunikacijska sredstva, medsebojna odvisnost in visoka frekvenca zvez in stikov v sodobni mednarodni skupnosti povzročajo, da se posameznik vse bolj in vse resneje ukvarja z zunanjimi zadevami svoje nacionalne skupnosti. Ta skupnost začne svoje človeške potenciale razvijati širše in temeljiteje. Izbira sredstev in svoboda delovanja tehnobirokratičnih in militariziranih struktur postajata vse bolj odvisni od nekega »planetarnega« stanja, od reakcije celega mednarodnega univerzuma, ki ga je z današnjimi močnimi komunikacijskimi sredstvi mogoče obvestiti v nekaj urah.

Oblike medsebojnega delovanja na mednarodnem področju so toliko zapletene in različne, da lahko rečemo, da se poraja neka nova struktura mednarodne skupnosti, ki jo vse težje razumemo z običajnimi klasifikacijami, z običajnim tematiziranjem in s tradicionalnimi pojmovnimi oznakami. S tem se tudi odnos med t. im. zunanjo in notranjo politiko tako zelo spreminja in zapleta, da bo kmalu zelo nevhvaležno določiti teoretične razmejitve med njima. Niti, ki povezujejo družbo, kolektiv in posameznika, so se v »bolj odprti« mednarodni skupnosti tako zelo podaljšale, da je že danes pogoj za družbene spremembe in napredek vsake družbe njena sposobnost, da izdela nekakšen planetaren kriterij.

Čeprav je eden najvažnejših, pa nuklearno orožje torej ni edini dejavnik, ki omejuje avtoritarni trend in njegov dosledno »slepi« potek. Pahljača križajočih se vplivov in napetosti, ki se porajajo v notranjosti teh tehnokratičnih struktur, skupaj z družbenimi trendi na planetarni ravni, trendi, kot so nastajanje novih držav, OZN,

»objektivna« enotnost sveta, revolucija v tehnologiji komunikacij in posledice vsega navedenega, ustvarjajo neki poseben zgodovinski sindrom, novo družbeno polje, ki poraja upanje v prihodnost.²

»Realna« moč tehnobirokratičnih struktur se povečuje. Močno tehnologijo še vedno uporabljajo s pomočjo logike njene lastne »samorasti« in tehnologija je brez cilja. Najracionalnejši proizvodi človeškega uma se uvrščajo v neracionalni stroj avtokratičnih sistemov in jim dajejo nesluteno možnost za socialno pomračitev epohe, v kateri živimo. Zato se tudi množična narodna, delavska, študentska, intelektualna in druga gibanja prav nič ne upirajo proti tej rasti tehnologije, pač pa nastopajo proti družbeni organizaciji, ki ji ne daje človeškega smisla. Pomen teh gibanj bi bil veliko manjši, če ne bi živeli v revolucionarnem »prehodnem« obdobju, ki zahteva, da ponovno temeljno opredelimo cilje, na katerih stoji cela civilizacija. Takšnih revolucionarnih epoh, kakršna je naša, v zgodovini skorajda ni bilo. Zato ta gibanja niso samo navaden »odsev« konca civilizacije, v kateri se bo človek dvignil »nad samega sebe«, znanilci nekega novega modela svetovne družbe, ki se bo radikalno razlikovala od tradicionalne in v kateri odnosov ne bodo dešifrirali z vrhunskim kriterijem sile, temveč z močjo vpliva, ki pospešuje in vzpostavlja smotrni človeški odnos med posamezniki, kolektivi in državo. Zato ta gibanja tudi niso usmerjena v institucionalno dejavnost, ker bi z njo morala sprejeti tudi sistem vrednot, proti katerim je uperjena njihova akcija. Njihova spontanost in »nihilizem« bi bila verjetno »politično bolj ustvarjalna«, če bi se gibanja utemeljevala na zahtevah po konkretnih družbenih izboljšavah. Vendar v tem primeru ne bi zadevali samih temeljev avtoritarne družbene organizacije in njenega obstoja.

Neka nova zahteva po človeški enakopravnosti in enakosti ljudstva v svetu ne more temeljiti na marginalni reformi, na tej ali oni družbeni izboljšavi. Svet doživlja preobrat in možna je samo radikalna rešitev. Zato se v teh gibanjih najbolje in na najbolj nazoren način izraža »moralni krik« človeštva, ki se boji jutrišnjega dne.

Novi družbeni položaj individua ne more biti več odvisen zgolj od razvojne stopnje notranjih struktur. Globalni odnosi na mednarodnem področju kot odnosi med civilizacijami bodo vse bolj postajali širše družbeno okolje, od katerega bosta odvisna položaj in vloga individua. Vendar bo hkrati vse večji pomen človeka kot »planetarne enote« vplival tudi na ta avtoritarni trend in na strukture, ki na njem temeljijo. Tehnobirokratične strukture vse težje zapostavljajo resnične želje in težnje množic. Z novim pogledom na odnos med nacionalnim in planetarnim mlada generacija že napoveduje večjo družbeno mobilnost množic.³

² Glej J. W. Burton, *International Relations General Theory*, Cambridge University Press, 1966, str. 109, 110.

³ Glej W. W. Kulski, *International politics and Revolutionary Age*, Lippincott Company, New York and Philadelphia, 1964, str. 29, 38.

Gibanja in »upori« mlade generacije so postali pomembnejši družbeni dejavnik šele v trenutku, ko so se preobrazili in so se njihove zahteve radikalizirale na ravni globalne nacionalne in svetovne družbe. S preraščanjem omenjenih zahtev so ta gibanja vsekakor morala trčiti ob tehnokratične strukture in njihove vrednostne sisteme. Pogumnost mlade generacije je progresivnim silam sodobnega človeštva vrnila vero v možnost obstoja in ureditve civilizacije na nov način. Njihov upor je zbudil sum v smotrnost teh neživiljenjskih, lenih, tehnobirokratičnih struktur. Preprosteje rečeno, ta gibanja zanikajo celo socialno organizacijo civilizacije, ki temelji na oblasti in avtoriteti sile. To, da je študentsko gibanje v ZDA predvsem usmerjeno proti vietnamski vojni, ne zmanjšuje njegovega splošnega družbenega pomena, pač pa izraža stvarno potrebo, da se tehnokratični sistem napade tam, kjer je družbeno najbolj »oguljen«.

Množičnih družbenih gibanj danes ne smemo imeti za trenutne in prehodne izlive jeze na prehodu iz ene civilizacije v drugo. Takšne izbruhe lahko pojasnimo s shemami in aparaturo iz 19. stoletja. Ta gibanja pa ne izražajo samo nekega »zdravega razuma množic«, ki »popravljajo tisto, kar so posamezni voditelji naredili narobe«, temveč so družbeni znanilci neke nove, drugačne civilizacije. To niso politična gibanja, ki bi hotela moč in ugled, temveč predvsem množična eksplozija človeške subjektivitete, ki ne sprejema okostenelih, nesmotrnih in »slepih« institucij ter vrednot, na katerih te institucije temeljijo. Zato moramo ta gibanja imeti za nov pojav v mednarodni skupnosti. Ne gre za socialne »upore«, podobne tistim v preteklosti, uperjene proti temu ali onemu vladarju ali vladi, temveč za neki »samozavesten« neposreden proces človekovega osvobajanja, za njegovo zahtevo po univerzalnem sodelovanju na državni in na planetarni ravni.

To, kar je s tako silo pridrla na dan v obliki nacionalnih, intelektualnih, delavskih in študentskih gibanj, je zadnja leta po vsem svetu pojav, ki se ga ne da pojasniti s tradicionalno pojmovno aparaturo, ker izvira iz radikalnih sprememb, ki jih prinaša znanstveno-tehnološka revolucija. Ta gibanja pravzaprav nosijo v sebi upor proti »slepemu mehanizmu industrijske civilizacije«, ki ne daje upanja, da bi družba prevzela nadzor nad spremembami, ki so tako usodne za človeka in človeštvo.

Ta gibanja v bistvu izražajo težnjo po neki »samoupravni« civilizaciji, v kateri odnosi ne bi temeljili na egoističnem interesu struktur, ki so na oblasti, in na ohranjanju njihovega interesa za vsako oceno. Ta gibanja so znanilci neke nove alternative, po kateri se odnosi v naši dobi ne bi več definirali izključno »negativno«, temveč po smotrnosti sprememb in kriteriju, ki dviga človeka kot

⁴ Glej F. Engels, Uloga sile u istoriji, Kultura, Beograd, 1961, str. 64.

⁵ Glej Roger Garaudy, Velika prekretnica socijalizma, Komunist, Beograd, 1967, str. 15.

racionalno bitje. Zato se ta gibanja ne utemeljujejo na nekakšni »popolnosti« programa, temveč na »zgodovinskosti« svoje praktične akcije, ki temelji na humanizmu, na nauku o emancipaciji človeka kot totalitete, »pravzroka« nove ureditve v mednarodnih in notranjih odnosih. Človek tedaj ni »objekt« niti »subjekt«, temveč »planetarni ferment« in kriterij za vsak odnos na nacionalni in mednarodni ravni.⁶

Ne bi seveda mogli reči, da že stopamo v obdobje takšnih odnosov v mednarodni skupnosti, v čas odnosov, v katerih bo taka akcija uresničena. Resničnost sodobnih tokov in dogodkov bi nas prehitro iztrgala iz tega prijetnega sanjarjenja. Gre za poskus »razumevanja« in eksplikacije uveljavljajoče se družbene težnje v mednarodni skupnosti, ki ji sicer — posebno z mednarodnega stališča — ne posvečajo dovolj pozornosti.

Aleksander Kutoš

Študentje med idealizmom in stvarnostjo

Če hočemo, da se neko gibanje razvije in tudi uspe, je najprej potrebno, da se nosilci gibanja zavedo svojega poslanstva in si začrtajo politične cilje, ki jih želijo doseči. Gibanje samo pa mora biti dovolj razširjeno (množično), enotno, dobro organizirano in dovolj odločno, da cilje, zaradi katerih je nastalo, uresniči. Združujemo se v skupine — v formalne ali neformalne — da bi skupaj lažje dosegli osebne interese in cilje, ki so posamezniku zaradi njegove neznatne vplivne moči nedosegljivi. Družbena in politična dejavnost ima torej svoj smoter in od jasnosti tega smotra pa od velikosti interesa posameznikov je odvisno, v kolikšnem številu in s kakšno intenziteto dejavnosti se bodo ljudje vključili v določeno gibanje. Bolj ko so cilji gibanja jasni in bolj ko izžarevajo življenjske potrebe ljudi, več jih bo v gibanju sodelovalo. Toda to ni vse in tudi za gibanje ni najpomembnejše. Za gibanje je pomembna predvsem zavest, je potrebna osveščenost, to, da privrženci poznajo svoje lastne interese, ki so opredeljeni v ciljih gibanja. In še nekaj: za določeno

⁶ Primerjaj W.W. Kulski, *International Politics and Revolutionary Age*, J. B. Lippincott Company, New York and Philadelphia, 1964, str. 11.

dobro mora biti prikrajšan ali ti mora groziti, da jo boš izgubil, da se vzbudi tudi zanimanje zanjo in vname boj. Siti se ne bo boril za kruh in svoboden ne za demokracijo; kdor ima delo, se ne bo potegoval zanj, in tisti, ki že tako ne ve, kaj bi počel zaradi brezdelja, se ne bo zavzemal za več prostega časa. In spet ni bistveno, ali je človek sit ali svoboden, če ima delo in izobrazbo, kulturo in razvedrilo itd. Pač pa je za gibanje odločilno *spoznanje in prepričanje* posameznika, da ni »dovolj« sit, da ni »zadosti« svoboden, da mu je delo »hudo« v breme, da je »premalo« izobražen, da nima na voljo »obilice« kulturnih dobrin in podobno. Vse napredovanje družbe je v nezadovoljstvu njenih članov in v tem je hkrati tudi največja tragika človeštva.

Nekaj je značilno: človeštvo nikoli ni bilo tako bogato (materialno in duhovno), kot je v današnjem času, in tudi nikoli se ni tako hitro krepila politična zavest in dejavnost množic kot v najnovejšem obdobju. Bolj ko smo bogati, večje duhovne sile se sproščajo in zlivajo v dejavnost, da bi dosegli še večje bogastvo svobode.

Vse družbene skupine so vznemirjene in politično razgibane, med njimi tudi študenti. Idejna zmešnjava, politične napetosti in mrzlična družbena gibanja so napolnili življenje sodobnega sveta. Državni sistemi so razrahljani, oblast je pod stalnim udarom množične kritike in politične organizacije so pod močnim vplivom idejne neenotnosti in notranjega presnavljanja. Država se razkraja! Mladi iščejo izhod iz te zmešnjave — čeprav so tudi sami nasičeni z idejnim pluralizmom — na način, ki ga obvladajo, s svojim zanosom in posebno obliko družbene angažiranosti. Glede katerih vprašanj so ali želijo biti angažirani? Katera področja jih zanimajo? Kaj mislijo sami o sebi in kaj mislijo drugi o njih dejavnosti? Kolikšne skupine se želijo angažirati na posameznem področju? To je nekaj vprašanj, ki se zelo pogosto postavljajo.

Mariborske študente (praktično vse) smo anketirali ob lanskoletnem vpisu o njih družbeni aktivnosti in želji ter usmeritvi k taki dejavnosti. Na izsledkih te ankete in še na nekaterih drugih objektivnih virih temelje naša razmišljanja.

Samoupravna zavest

Temeljni idejni koncept študentskega gibanja je samoupravni socializem. Niti v praksi politične dejavnosti niti v sferi eksplicitne zavesti ni primerov, da bi zanikali samoupravno naravnost. Načelo samoupravljanja postaja med študenti tako v teoriji družbenega sistema kot v praksi medsebojnih odnosov splošen ekvivalent največjih vrednot humanega socializma. Politična dejavnost študentov je v najtesnejši zvezi s tem temeljem, čeprav ni nujno, da ga vselej tudi popolnoma objektivno odraža. Gre predvsem za dve izhodišči, ki večkrat vzbujata dvom o samoupravnosti take dejavnosti ali idejne pozicije. Prvič so to zelo pogosto metode in oblike dejavnosti, ki

niso ustaljene niti institucionalizirane, in drugič, različni prijemi v načinu mišljenja in vrednotenja (ocenjevanja) kake akcije, stališča, dialoga in podobnega.

Za družbeno dejavnost študentov so značilna zelo močna nihanja v intenziteti in številčnosti študentov, ki sodelujejo pri kaki kampanji. Ob določenem problemu eruptivno zagori domala vsa študentska populacija, potem pa že v nekaj dneh politična naelektrenost in volja po akciji popolnoma popustita, se razblinita in zatoneta v pozabo. V takih okoliščinah se ustvarja občutek in prepričanje, da se je nekaj velikega premaknilo ali da se je vsaj nekaj pomembnega dogajalo. To pa pripomore k temu, da se krepi zavest, kako koristen je množični nastop s skupnim obeležjem. Za tako obliko dejavnosti ni potrebno veliko sil in tudi ne permanentne politične vključenosti. Moč političnega vpliva se na ta način množi zaradi velike koncentracije študentov v aktivnem odnosu danega trenutka. Ta oblika dejavnosti ima veliko prednost v politični aktivizaciji študentov, dlje od mitinško-resolucijskih učinkov — razen če ni izključno opozicijsko-destruktivno že vnaprej naravnana — ne seže. Zato je tvorno aktivna le nepretrgana (na prvi pogled celo premalo privlačna) vključenost v samoupravno dejavnost študentov, ki je v glavnem konstantna in temelji na potrebi in želji po samoupravnem uveljavljanju. Njena uporabnost in smotrnost sta veliko večji, ker poleg pozicije »zahtevamo« — ki jo nasprotna in tudi neprizadeta stran vedno sprejema z odporom, pa naj gre za karkoli — veliko močnejše vključuje samozavezanost (samokritično odgovornost), kaj imamo s svojimi močmi in konkretnim osebnim delom sami ali v sodelovanju z drugimi spremeniti.

Ceprav je način idejne usmerjenosti in družbene angažiranosti študentov skoraj izključno samoupraven, je vendarle presenetljivo, da se komaj 10,2 odst. študentov zanima za samoupravo in da le 6,3 odst. študentov želi v samoupravi tudi konkretno sodelovati. Ta ugotovitev je daleč od predstave in občega prepričanja, da študenti kažejo in izražajo sorazmerno veliko zanimanje za samoupravno delovanje, da pa hkrati nimajo dovolj možnosti za racionalno vključevanje in smotrno družbeno delovanje v obstoječih institucionaliziranih in družbeno verificiranih samoupravnih institutih. Obstaja torej zmotno, čeprav zelo razširjeno obče mnenje, da zanimanje študentov za samoupravo in njihova želja, da bi v njej sodelovali, močno presegata možnosti za njihovo dejansko angažiranost. Tudi iz neke druge raziskave¹ je videti, da je le 36 odstotkov študentov pozitivno ocenilo sodelovanje študentov v samoupravi. Pri tem pa je značilno, da so študenti do svoje angažiranosti v samoupravi veliko bolj kritični kot druge skupine, ki se neposredno soočajo z njihovo dejavnostjo v šolski samoupravi. Celotno 71 odstotkov predstavnikov družbene skupnosti v samoupravnih organih mariborskih visokošolskih zavodov, 43 odstotkov pedagoških delavcev in 42 odstotkov

upravno-administrativnih delavcev je mnenja, da je sodelovanje študentov v šolski samoupravi zadovoljivo.

Kar spontano se postavlja tedaj vprašanje, kje so vzroki, da je med sto študenti komaj šest pripravljenih sodelovati v samoupravi in da se le vsak deseti študent zanima za samoupravo. Ni nobenega dvoma, da je razlogov zelo veliko in da vseh niti ni mogoče ugotoviti. Tudi številne razlage in hipoteze so možne, in biti utegnejo pravilne.

Kakor vse kaže, samoupravna praksa osnovne in srednje šole kakor tudi praksa samoupravne dejavnosti na visokošolskih zavodih in na njej temelječi odnosi, teoretični proces kompleksnega odkrivanja problemov dezalienacije človeka razmeroma skromno vplivajo na oblikovanje samoupravne socialistične zavesti študentov. Celoten splet odnosov, ki sta jim imenentni samoupravna dejavnost in sposobnost objektivnega vrednotenja samouprave, ni toliko stimulativen (dober ali slab), da bi spodbujal k večjemu zanimanju in večji pripravljenosti za sodelovanje v samoupravi. Zdi se, da je samouprava na visokošolskih zavodih v mrtvi točki poprečnosti, ko niti s svojimi pozitivnimi funkcijami niti negativnimi odkloni ne pritegne in razvije v večjem obsegu študentske zavestne opredeljenosti za samoupravno dejavnost. Študenti očitno ne čutijo dovolj velike potrebe, da bi se posebej zanimali za samoupravo in da bi tudi odkrito izražali, da so pripravljeni sodelovati v njej tudi zato, ker je pozicija samoupravnega družbenega odnosa zanje že tako sama po sebi dana kot zgodovinsko dejstvo. Pri tem pa se pozablja, da taka pozicija ni posledica samoupravne poze ali pasivne simpatije, ampak aktivne vključenosti v samoupravno delovanje in življenje realnih subjektov.

Pomemben in dokaj verjeten razlog za brezbriznost do samouprave tiči gotovo tudi v zavestni odločitvi, da je treba vse sile posvetiti študiju, hkrati pa opustiti dejavnosti, ki bi kakorkoli zmanjševale študijski uspeh, med njimi tudi samoupravo. Samouprava kot način medsebojnih odnosov in realnega življenja, ki ga soustvarja in kvalitativno opredeljuje le določena dejavnost, v študentskih interesih ni dovolj obvezujoče razvita. Študij kot študentova »glavna« obveznost ima v nazorih tolikšno veljavo, da je samouprava ob njej skoraj nepomembna.

Mogoče bi bilo trditi, da študenti ne želijo sodelovati v samoupravi v večjem številu tudi in predvsem zato, ker le težko uveljavijo svoja stališča in svoje interese v samoupravni skupini, kjer so poleg učiteljev, predstavnikov družbene skupnosti in administrativno-upravnih delavcev v občutni manjšini in objektivno neenakopravni poziciji študenta. Če bi ta predpostavka sicer mogla biti pravilna za »sodelovanje«, pa nikakor ne more biti ustrezen dokaz za pomanjkljivo »zanimanje« za samoupravo. Zanimanja namreč ne more ovirati še tako deviirana in absurdna praksa. Zato bo prej nasprotno. Ker ni zadostnega zanimanja, ki je prvi pogoj za sodelovanje, je tudi pripravljenost za sodelovanje v samoupravi premalo razvita. Ker pa

bodo študenti, bodoči diplomanti, ko stopijo v proizvodno ali kako drugo delovno prakso, vsi brez izjeme kot intelektualni delavci hkrati tudi strokovnjaki s širšim ali ožjim območjem svojega vplivanja in se bodo tedaj že po sami nujnosti poklica vključili v samoupravo, bi bilo (in tudi je) popolnoma logično pričakovati, da se bo občutno več študentov za samoupravo vsaj zanimalo.

Svojevrsten in enkraten je odnos študentov do samouprave. Ta odnos jim ni prirojen, niti ni enkrat za vselej določen. Stalno je v procesu nastajanja, izpopolnjevanja in preoblikovanja. Takšen je kot sta njihova zavest in mentaliteta. Toda zavest in tudi mentaliteta sta nastali predvsem pod vplivom njihovih življenjskih izkušenj in spoznavanja sveta iz drugih virov. Podrejali in tudi upirali so se okolju, v katerem so živeli. Zato je tudi kakovost odnosa študentov do samouprave samo zrcalna slika njihove družbene zavesti. Starši presojaajo o tem, ali je otrokovo ravnanje in vedenje doma in zunaj doma primerno ali neprimerno, oni mu odmerjajo po *svojih* nazorskih merilih vse temeljne korake v življenju. Ubogljivost je največja vrlina, ki se ljubeznivo nagrajuje. Starši imajo vedno prav, otrok nikoli. Osnovna šola krepko pomaga staršem gojiti kult ubogljivosti, ko zahteva, da otrok izvršuje vse ukaze. Možnosti za samostojno odločanje sploh nima. Ukazano mu je, kaj mora storiti, kako mora ravnati in v kakšnem času mora nalogo opraviti. Za najmanjšo neubogljivost in »svojeeglavost« je dijak srednje šole kaznovan z ukorom. Srednja šola sicer nekoliko teži k samostojnemu ustvarjalnemu delu dijakov, še vedno pa se trudi, da sfero odločanja zadrži zase. To pa pomeni, da so srednješolski učitelji v posesti funkcij upravljanja šole, neposrednega vodenja pedagoškega procesa, nadzora nad delom dijakov, razsojanja o njihovem delu in vedenju, izrekanja kazni za neubogljivost in druge prekrške, medtem ko dijaki le izvršujejo naložene jim obveznosti. Odtod tudi močno zasidrana zavest o neenakopravnosti in mentaliteta o odnosu nadrejenosti in podrejenosti v šoli in življenju. To pa je največja ovira za preskok iz sveta družbene odvisnosti in manjvrednosti v svet svobode in enakopravnosti.

Preden se nekdo zavestno odloči, da bo sprejel odgovornost upravljanja in s tem prevzel nase še breme dodatnega dela, mora biti popolnoma prepričan o neizogibnosti tega, da se mora vključiti v proces ustvarjalnega kolektivnega upravljanja. Spoznanje nujnosti vključevanja v samoupravo pa se razvije šele tedaj, ko posameznik preizkusi in uvidi, da svojih nazorskih idej in interesov individualno, samo s svojo dejavnostjo, mimo vseh drugih ljudi, ne more uresničiti. Mlade ljudi prevzame težnja po vstopu v samoupravne asociacije šele tedaj, ko pri njih zagori zavest o moči organiziranega in množičnega nastopa, da bi se mogli uresničiti njihovi, če že ne zgodovinski, pa vsaj življenjski interesi. Kot so že močno diferencirane skoraj vse sodobnejše človekove potrebe, glede katerih je osveščенost zelo različna, tudi samouprava (ne samo kot idejni temelj nekih

odnosov) kot živa dejavnost, ki jo ustvarja družbena mobilnost, pri vseh študentih ne more biti obvezujoča dejavnost. Tudi med njimi bodo vedno taki, ki se bodo rajši prepustili toku družbene dinamike, kot pa da bi sami stopili v krog tistih, ki ta tok usmerjajo. Primerjava, da je moč vpliva posameznika v demokratični skupini toliko manjša, kolikor je skupina številnejša, ne vpliva preveč optimizma in prepričanja glede možnosti, da bi si posameznik lahko zagotavljal svoje interese v tej skupini. Vendar je to zelo egoistično ocenjevano in kvantitativno merjeno. V samoupravnem odnosu namreč ne težimo k ciljem, ki bi bili drugim v škodo, pač pa k zagotavljanju vseh skupnih interesov. In posameznik v samoupravi ne šteje toliko, kolikršen delež aritmetično predstavlja v skupini, pač pa s kolikšno izrazno močjo svoje volje je v samoupravi udeležen. Toda kdor je zunaj samouprave, nima nobenih upov, da bi sodeloval pri urejanju družbenih odnosov.

Politični izraz samoupravne naravnosti študentov, ki je najbolj očiten in »vznemirjajoč«² dejavnik v družbenih odnosih, je pasivni kriticism. Študenti so izredno občutljivi za vse vrste družbenih problemov in hkrati tudi zelo radikalni v zahtevah, da se rešijo »čez noč«. Javna obravnava, javno razčlenjevanje in ocenjevanje ekonomskih, socialnih, »čistih«³ političnih in drugih problemov, ki težijo ljudi, imajo posebno teoretično, še bolj pa praktično vrednost. Fenomen javnosti in množična zahteva, da je potrebno določeno družbeno stanje ali nezaželeno tendence odločno spreminjati, dajejo vodilnim strukturam močno moralno oporo za njihove kasnejše ukrepe. Hkrati pa jih s tem ljudstvo neposredno opozarja, da so dolžni ukrepati. Ugotovitev, da študenti *samo zahtevajo, sami pa ničesar ne prispevajo* k temu, da bi se deviirani družbeni tokovi spremenili, je sicer v glavnem pravilna, res pa je tudi, da imajo študenti tak družbeni položaj, s katerega na nekatera družbena gibanja neposredno s svojim »poklicnim«⁴ delom v večini primerov ne morejo objektivno vplivati. To pa v nobenem primeru ne more izključevati pravice in celo samoupravne odgovornosti, da na nepravilnosti opozarjajo, da konfrontirajo svoje nazore o možnih načinih reševanja družbenih vprašanj z drugimi skupinami, da javno verificirajo svoja stališča in da končno tudi pred javnostjo postavljajo svoje zahteve pristojnim družbenim telesom, organom, organizacijam in posameznikom.

Študenti in Zveza komunistov

Veliko bolj kot samouprava pa priteguje študente Zveza komunistov. Kar 13,5 odst. študentov je izrazilo željo sodelovati v delu Zveze komunistov, toda za marksistično ideologijo se jih zanima le 6,2 odst. Očitno je tedaj, da ima Zveza komunistov v zavesti študentov višjo stopnjo družbene veljave kakor samouprava. Pri tem pa niti ni toliko odločilen marksistični ideološki temelj Zveze komu-

nistov, pač pa njena komunistična politična praksa. Dvomiti je, da bi spodbudila študente k želji po sodelovanju v Zvezi komunistov le njena zgodovinska vloga in prepričanje v internacionalno vlogo komunizma. Bolj jih je pritegnila njim najbližja in neposredna dejavnost komunistov, ki jih poznajo, s katerimi sodelujejo in po katerih se tudi zgledujejo.

Dejstvo, da se je dvakrat več študentov poimensko izreklo za sodelovanje v Zvezi komunistov, kakor se jih je izjavilo tudi za sodelovanje v samoupravi — kljub temu da se v samoupravi konkretno in neposredno odloča, v Zvezi komunistov pa se sprejemajo zgolj skupna stališča, veljavna le za politično dejavnost komunistov — ima poseben pomen. Študenti namreč vedo, da je politična pripravljenost in enotnost akcije skupine prvi pogoj, da se neki interes, težnja ali stališče sprejme in uveljavi kot družbeni cilj. To pa je mogoče zagotoviti le v politični organizaciji. Poleg tega je tudi v praksi že dognano, da je Zveza komunistov koncentrat politične moči in jedro ter vir družbene dejavnosti. V Zvezi komunistov veljajo tudi zelo jasno določena pisana pravila (program in statut) vedenja in ravnanja članov, ki zagotavljajo red, idejno in akcijsko enotnost organizacije. S tem je izpolnjen temeljni pogoj — seveda, če ta pravila spoštujejo — akcijske sposobnosti, da se tudi najbolj zapleteni družbeni problemi učinkovito razrešujejo. Zveza komunistov nudi mladim ljudem med drugim še najboljšo obstoječo in vpejlano šolo politične teorije in prakse. Brez dvoma pa je prestižnega pomena za odločitve študentov in njihovo idejno naravnanoost k Zvezi komunistov zgodovinski interes delavskega razreda, ki je vsebovan kot temeljni kamen v njeni politiki. Interes delavskega razreda pa prežemajo močne tendence »levičarsko« usmerjene politične dejavnosti. Levičarstvo in radikalizem pa je tudi sicer pri vseh študentih sveta najbolj razširjena politična doktrina.

Disperzija želja in interesov

Željo po sodelovanju v šestih področjih aktivnosti so študenti takole izrazili: samouprava 6,3, študentska skupnost 22,2, študentski tisk 5,8, Zveza komunistov 13,5, šport 33,1 in kulturno-umetniška dejavnost 10,5 odstotka.

Njihovo zanimanje za deset področij pa je takšnole: filozofija 10,5, sociologija 8,7, marksistična ideologija 6,2, ekonomska politika 12,8, družbeni sistem 11,3, kultura 30,1, samouprava 10,2, mednarodni politični odnosi 29,5, mednarodni ekonomski odnosi 14,1 in mednarodno delavsko gibanje 11,1 odstotka.

Poklicna usmerjenost in šolski programi — posamezne znanstvene discipline, ki jih študirajo, praviloma zelo izrazito vplivajo na izvenšolsko družbeno usmerjenost študentove dejavnosti in njegovo miselnost. Vse to pa oblikuje njihovo družbeno osveščenost. Tako kar 11,2 odst. študentov višje pravne šole želi sodelovati v

samoupravi, medtem ko bi le 4,9 odst. študentov višje tehniške šole izrecno želelo v samoupravi sodelovati. V Zvezi komunistov bi želelo sodelovati kar 22,1 odst. študentov višje pravne šole, toda le 11,2 odst. visoke ekonomsko-komercialne šole. V študentski skupnosti bi se želelo angažirati celo 28,3 odst. študentov pedagoške akademije, toda le 14,2 odst. študentov višje tehniške šole. Največ želja za sodelovanje kažejo študenti vseh šol za športno dejavnost. Med njimi so na prvem mestu študenti višje agronomske šole z 41,8 odst. in na zadnjem mestu študenti pedagoške akademije s 23,9 odst. Najmanj študentov se je odločilo za delo pri študentskem tisku. Med njimi so, zanimivo, na prvem mestu študenti višje agronomske šole z 8,1, na zadnjem pa študenti višje tehniške šole s 3,2 odstotka.

Največ *zanimanja* vzbuja pri študentih kultura, zlasti še med pedagogi z 48 odstotki, med tehniki pa le z 18,8 odst. Velikega zanimanja so deležni tudi mednarodni politični odnosi, pri pravniki celo s 44,2 odst., pri tehnikih pa že samo s 23,3 odst. Najmanj zanimanja kažejo študenti za marksistično ideologijo, pravniki sicer še 9,4 odst., pedagogi pa le 5,5 odst. Nekoliko več zanimanja je za sociologijo, največ pozornosti vzbuja pri pravniki z 18,9 odst., najmanj pa pri tehnikih s 4,1 odst.

Avantgarda je avantgarda

Osveščenost članov Zveze komunistov za *sodelovanje* in njihovo *zanimanje* za posamezna področja družbene dejavnosti oziroma znanstvene discipline sta dvakrat večja kot pri drugih študentih. Kar 12,3 odst. komunistov izraža željo po sodelovanju v samoupravi, toda le 5,1 odstotka drugih študentov. Vendar kljub temu ni mogoče trditi, da je pri študentih komunistih zadovoljivo razvita zavest o nujnosti samoupravne dejavnosti, zlasti še zato, ker gre za inteligenco. Poleg tega gre tudi za občo politično obveznost, da so komunisti dolžni v samoupravi aktivno sodelovati. Največ komunistov je želelo delati v sami Zvezi komunistov, in sicer kar 65,3 odst. in celo 3,5 odst. nekomunistov. Izraz te želje pa pri komunistih ni dovolj jasno diferenciran, ker je za člane Zveze komunistov »samo po sebi razumljivo« in splošno znano, da so se že s tem, ko so stopili v Zvezo komunistov, izrekli za sodelovanje v njej. Zato so tisti, ki so izrecno poudarili željo po sodelovanju v Zvezi komunistov, izrazili interes po delu v vodstvih, organih in posebnih delovnih skupinah Zveze. Nasprotno pa so nečlani želeli opozoriti nase, da so pripravljeni stopiti v Zvezo komunistov in delati v njej, če bo Zveza to štela za koristno. Za sodelovanje v študentski skupnosti se je izreklo 27,3 odst. komunistov in 22,5 odst. nekomunistov. S tem so študenti-komunisti nedvoumno izrazili svoje prepričanje in interes, da je njihova poglavitna politična naloga delo v njihovem najbolj ustreznem družbenem okolju, čeprav je tudi pri nekomunistih odstotek tistih, ki želijo delati v študentski skupnosti, razmeroma velik, kar bistveno

popravlja podobo o razviti težnji za družbeno dejavnost. Zanimanje za sodelovanje pri študentskem tisku je pri komunistih (5,9 odst.) in nekomunistih (5,1 odst.) približno enako, medtem ko je pri društveni dejavnosti, v športnih dejavnostih (komunisti 23,7 odst., nekomunisti 33,9 odst.) in v kulturno-umetniških zvrsteh (komunisti 7 odst., nekomunisti 11 odst.) pri komunistih precej nižji. Očitno je, da so komunisti po izpričani aktivnosti usmerjeni na najbolj občutljiva področja politične dejavnosti in da so dosti manj nagnjeni k športnim in društvenim dejavnostim. V nasprotju s tem pa pri nekomunistih prevladuje zanimanje za delovanje v športnih organizacijah in kulturno-umetniških društvih. Od tod tudi ugotovitev, da se v samoupravi in vodstvih političnih organizacij proporcionalno in včasih tudi v absolutnem številu pojavljajo komunisti dosti bolj pogosto kot nekomunisti. Sorazmerno veliko število komunistov v samoupravnih organih in raznih forumih je posledica objektivnega stanja, namreč tega, da se nekomunisti za te funkcije premalo zanimajo in da so komunisti bolj pripravljeni prevzemati nase odgovornost za delo v teh organih in forumih. Ne gre torej za pripadnost ali nepripadnost Zvezi komunistov, ampak za osveščenost in pogum prevzemati nase družbeno odgovornost.

Tudi pri področjih, ki so predmet *zanimanja* študentov, imajo komunisti precejšnje prednosti. Za filozofijo se zanima 8,7 odst. komunistov in 10,5 odst. nekomunistov; za sociologijo 11,5 odst. komunistov in 7,4 odst. nekomunistov; za marksistično ideologijo 17 odst. komunistov in 4 odst. nekomunistov; za ekonomsko politiko 17,8 odst. komunistov in 11,5 odst. nekomunistov; za kulturo 22,3 odst. komunistov in 30,2 odst. nekomunistov; za samoupravo 21,7 odst. komunistov in 7,7 odst. nekomunistov; za mednarodne politične odnose 31,7 odst. komunistov in 26,5 odst. nekomunistov; za mednarodne ekonomske odnose 15,3 odst. komunistov in 13,5 odst. nekomunistov in za mednarodno delavsko gibanje 22,3 odst. komunistov in 8,7 odst. nekomunistov.

Slovenija kot funkcionalna regija Jugoslavije in Evrope

Pri prostorskem načrtovanju Slovenije, ki dobiva v sedanjem družbenoekonomskem, zlasti pa političnem dogajanju vse večji pomen kot državnотvorni element, o katerem razpravljajo v najvišjih političnih pa tudi znanstveno strokovnih organih republike, nastajajo dileme v zvezi z izdelavo njegovega koncepta. Ne nameravam se na tem mestu spuščati v iskanje in opredeljevanje izhodišč za izdelavo tega koncepta, ki naj pripelje do večje kohezije in homogenosti ekonomskega razvoja Slovenije, opozoril bi le na nekatera lokacijska dejstva družbenih dejavnikov (predvsem industrije), ki pospešujejo tak razvoj.

Prav gotovo je, da to prostorsko načrtovanje ne bo moglo iti mimo nekaterih prirodno geografskih dejstev, ki so tako specifična za naš nacionalni prostor in vnašajo razdrobljenost v že tako majhen prostor ter s tem tudi različne možnosti za aplikacijo družbenoekonomskega razvoja. Končni cilj v urejanju našega nacionalnega prostora je odpraviti socialne razlike, ki težijo dele posameznih regij in regije kot celote. V tej smeri je potekala tudi razprava naših eminentnih strokovnih osebnosti, ki je bila objavljena v zadnji številki »Teorije in prakse« pod naslovom Regionalna politika kot osnova za družbenoekonomske odločitve. Udeleženci razprave so se večkrat soočali z vprašanjem, ali naj bo vodilo pri prostorskem načrtovanju Slovenije socialni eli ekonomski moment, ki naj v končni posledici prikaže razpršenost oziroma večjo ali manjšo aglomeracijo proizvodnih sil.

Če smo uveljavili in podpiramo načelo odprtosti našega gospodarskega prostora navzven proti svetu, predvsem proti Evropi, s katero živimo v prostorskem in ekonomskem sožitju z našim socialističnim tržnim gospodarstvom, temelječim na družbeni lastnini proizvodnih sredstev, potem ne smemo prezreti strategije prostorskega načrtovanja njenih posameznih držav kot tudi njenih grupacij. Ta strategija je čisto političnoekonomskega izvora, saj so se začele posamezne evropske države ukvarjati z znanstveno disciplino prostorskega načrtovanja šele potem, ko so izgubile svoje čezoceanske kolonialne posesti in postale odvisne od svojega političnega teritorija.

Predimenzioniran ekonomski potencial posameznih držav je narekoval nastanek ekonomskih grupacij, katerih cilj ni bil samo olajšati medsebojno trgovinsko menjavo, marveč in to predvsem, bolj smotrno izkoriščati naravne in družbene možnosti širšega evropskega gospodarskega prostora znotraj meja teh grupacij. Lahko rečemo, da se bodo v mnogonacionalni Evropi, ob njeni nenaravni ideološki razdeljenosti na Vzhod in Zahod, stopnjevale težnje po politični enotnosti zaradi skupnih ekonomskih interesov in koristi, ki izhajajo predvsem iz racionalne izrabe vseh naravnih in družbenih potencialov, proizvodnje, potrošnje in menjave.

Koncept ekonomske izrabe slovenskega nacionalnega prostora naj bi imel jasne cilje. Napačna bi bila misel, da bi tak koncept temeljil ob današnji evropski in končno svetovni ekonomski interakciji izključno le na določenih nacionalnih aspektih, ne da bi upošteval dejstva in pojave, ki so se razvili in nastali na temelju zakonitega socialnoekonomskega razvoja v širšem evropskem gospodarskem prostoru. Prostorsko načrtovanje je sinonim ekonomskega načrtovanja. Gradnja vsakega podjetja, katerega sekvence proizvodnje potekajo v posameznih obratih, zahteva ekonomizacijo prostora v tem smislu, da se ti obrati funkcionalno povežejo. Enaki motivi, ki so nam vodilo pri mikroprostorskem načrtovanju, nam morajo biti vodilo tudi pri makroprostorskem načrtovanju na tako obsežnem prostoru, kot je država v celoti.

Slovenija naj bi tako postala funkcionalna regija nasproti njenim strukturnim formalnim regijam, oprtim na naravna geografska dejstva, in pojavom, bolj ali manj enakomerno razporejenim znotraj njih. Mnenje, da je vsaka formalna regija popolnoma izolirana, doseže najbolj pretirano obliko tedaj, če se kontinent obravnava kot celota z razmeroma velikim številom majhnih regij. Za strokovnjaka, ki bo izvedel delitev kontinenta na podlagi funkcionalnih regij, ni bistvena enota homogeno področje, ki ga lahko posploši, čisto umetno odreže od njegovih okolišev, marveč kompleks področij s skupnimi funkcijami kot celote. Funkcionalna regija je prostor, kjer sosedna različna fizična okolja omogočajo raznovrstne dejavnosti, ki se popolnoma dopolnjujejo pri ustvarjanju pogojev življenja v celoti; je klasičen primer enote raznolikosti. Skupni pojavi homogene regije morajo biti skupaj čisto slučajno, toda sestavine funkcionalne regije delujejo skupaj in so tako rekoč odvisne druga od druge. Ne le, da funkcionalna regija ni nujno coterminus z neko enoto področja zemeljskega površja (področje, ki se preskrbuje iz središča in mu je podrejeno, je od tega središča lahko ločeno in povezano z njim samo s tržnimi potmi), marveč je še poleg tega povezana ob obstoječih prepletanjih še z drugimi regijami. Formalna regija je v bistvu samostojna in razločna vsaj po predstavi, če ne po dejstvu, toda preučevanje funkcionalne regije, ki skuša obravnavati vsoto vseh med seboj prepletajočih se družbenih procesov, se mora ukvarjati z

milijoni ločenih procesov, ki jih predstavljajo posamezniki, ki misljo vsak zase. Razločuje, kaj je pomembno za funkcioniranje velikankega stroja. Kdor obravnava telo, mora po eni strani obravnavati skelet, mišice, cirkulacijo krvi, kožo; po drugi strani pa mora obravnavati vse te funkcije skupaj, npr. roko ali nogo, toda obe študiji sta nepopolni in druga drugo dopolnjujeta.

Za uresničitev naše družbenoekonomske renesanse v nastajajoči državnosti moramo upoštevati dejstvo prostorske komplementarnosti v ekonomsko funkcionalnem smislu nasproti federaciji in Evropi, ki dobiva kljub svoji nacionalni in politični mozaičnosti čedalje bolj podobo enotnega gospodarskega prostora. Impulzi tradicionalnih gospodarskih žarišč Evrope s prostorsko akumulirano industrijo, ob neizprosni tehnološki revoluciji, si povečujejo svoj radius učinkovanja, skoraj nemoteno prestopajo državne meje in že načenjajo tako trdno pregrado, kot je bil ideološki zid med Vzhodom in Zahodom.

Tudi naš nacionalni prostor je že pod udarom teh vplivov, ki se kažejo v obliki emigracije delovne sile ter imigracije določenih sekvenc industrijske proizvodnje kot rezultat socialnoekonomske strategije v prostorskih razsežnostih vodilnih gospodarskih žarišč Evrope. Regionalni imperializem, katerega motiv je tehnološka prevlada, pa seveda ni nič manj nevaren kot klasični kolonializem. Da bi se tej nevarnosti izognili, bomo morali, ko bomo iskali izhodišča in rešitve v zvezi z urejanjem našega nacionalnega prostora, v ekonomsko-socialnem smislu raziskati in ugotoviti njegov položaj in mesto v makroprostorski ekonomski kompoziciji Evrope. Šele raziskave v tej smeri nas lahko napotijo k urejanju našega nacionalnega prostora, ki bo sinhrono vključen v vsa gospodarska dogajanja Evrope s polnopravno udeležbo pri vseh pomembnih odločitvah. Če hočemo doseči tako učinkovito funkcionalno povezavo navzven, pa moramo poznati obstoječa veljavna načela prostorske organizacije, tako pomembne družbene dejavnosti, kot je industrija, ki je glavni motto družbenoekonomskega razvoja Slovenije.

Koncentracija in disperzija: lokacijski učinki

Ekonomski atlas nam razodeva, da zdaleč največji del celotne svetovne proizvodnje dobrin proizvedejo v le nekaj visoko koncentriranih področjih ali pasovih industrijske proizvodnje. Opravičeno se vprašamo, zakaj. Mnogi industrijski procesi so bili privlačni za isto lokacijo in proces teži h kumulaciji. Sprva so privlačili industrijo na primer razpoložljive zaloge energije, surovine ali pa »nodalni« položaj, npr. veliko пристanišče ali križišče poti. Katerikoli razlog za prvotni obrat industrijske dejavnosti dobro idoče aktivne panoge lahko ustvari lokacijsko privlačnost za druge panoge. Morda želijo nekatere med njimi uporabljati proizvod kakega obstoječega podjetja kot surovino. Tako so za mnoge potrošnike jekla privlačna središča jeklarske proizvodnje. Drugi želijo uporabljati stranski proizvod teh

panog, ki so ga prej večidel zavrgli in ga je zato dobiti po nizki ceni. Na primer: nerabno žveplo, ki se pridobiva v plinarni in koksarni, je začela uporabljati tovarna umetnih gnojil in tovarne, ki uporabljajo to surovino, težijo k lokaciji blizu plinarne ali koksarne. Na drugi strani pa lahko začno nove panoge preskrbovati obstoječa podjetja z določenimi deli, na primer s stroji ali kontejnerji.

Ko jedro nastaja, postaja središče koncentriranega zaslužka in zato kupne moči. Z drugimi besedami: postaja čedalje boljši trg za potrošniške dobrine industrijskih panog in rastoče središče postane privlačno za njih lokacijo v njem ali blizu njega. Razvile se bodo tudi terciarne dejavnosti. Delovne sile je čedalje več na razpolago in tudi njena industrijska usposobljenost se veča, kar še povečuje privlačnost za lokacijo tudi drugih procesov. Začetni industrijski razvoj je potreboval le en širok tip delovne sile, toda brž ko je ta delovna sila prisotna, bi bile potemtakem lahko prisotne tudi druge njene vrste. V lokaciji, kjer so prvotne industrijske panoge ob težkih delovnih procesih zaposlovale visok delež moških, je možno pričakovati bazen brezposelnih ali nezadostno zaposlenih žensk in deklet. Tako lokacijsko privlačnost so morda odkrile lažje industrijske panoge, posebno tiste, ki zaposlujejo v glavnem žensko delovno silo.

Ko se središče industrijske dejavnosti širi od svojega prvotnega jedra, ustvarja zaradi učinka geografske koncentracije možnosti za doseganje določenih ekonomskih prednosti. Nekatere od njih pomenijo nadaljnje razširitve pravkar opisanih privlačnosti. Prav tako kot lahko doseže posamezna industrijska panoga notranje ekonomske prednosti do določene točke, ko razvije svojo proizvodnjo in kapaciteto, tako lahko doseže celoten zbir industrijskih panog v velikem industrijskem področju določene pomembne zunanje ekonomske prednosti v obsegu rasti industrijskih zmogljivosti področja.

Prve teh zunanjih ekonomskih prednosti, ki izhajajo iz zgoraj omenjenega načela, so, da podjetje lahko nabavi tu večino svojih potrebščin. Vsekakor se lahko posamezna podjetja dogovorijo o izdelavi (po vsej verjetnosti v manjšem, toda relativno dragem obsegu) posameznih nujnih delov. Te kupujejo od podjetja, ki se specializira za proizvodnjo teh delov. Tako specializirano podjetje s svojim velikim obsegom proizvodnje lahko uporablja specializirane stroje in lahko reducira čezmerne stroške proizvodnje. Njegove ekonomske prednosti se kažejo tudi pri nakupu surovin v večjih količinah. Podjetja, ki kupujejo dele znotraj področja, lahko zato pričakujejo, da jih bodo dobila precej ceneje, kot pa, če bi jih izdelovala sama. Njihov celotni kapital, prilagodljivost in delovna sila bodo zato na razpolago za procese, ki jih sama opravljajo. Ta postopek, ki poteka ob velikem številu stranskih dobaviteljev, je popolnoma očiten v mnogih pomembnih sodobnih industrijskih panogah in vpliva na njih lokacijo.

V velikem in rastočem industrijskem središču nastajajo in se širijo tudi mnogi pomembni servisi. Tako se, na primer uveljavijo

posebne bančne in zavarovalne ugodnosti. Kapital, posebno kratko-ročni, je bolj redno na razpolago in banke se bolj vežejo na posebne finančne potrebe vodilnih panog. Tiskajo se trgovinski časniki, ki opravljajo koristno informiranje, tako splošno kot tudi specialno. Tudi servisi za popraviljanje in vzdrževanje strojev so na razpolago podjetjem v velikem industrijskem središču z večjo učinkovitostjo. Učinkovitost in cenenost takih servisov je velika vrednost za manjša podjetja, ki ne morejo oblikovati svoje servisne strokovnosti, vendar tudi velika podjetja lahko prihranijo ob vzdrževanju svoje servisne strokovnosti stroške tudi sebi, če je strokovnjak hitro pri roki.

Tudi specializirane panoge majhnega obsega si pridobijo ekonomske prednosti s koncentracijo dejavnosti v posebni »četrti« velikega industrijskega središča. Tako na primer lahko nabavljajo in prodajajo po lokalnih posrednikih, ki so usposobljeni za te zahteve. Veliko lahko prihranijo tudi z delitvijo procesa, ki ga omogoča fizična soseščina različnih majhnih enot druge poleg druge. Možnost »izdajanja« dela delavcem, da ga opravijo doma, lahko marsikdaj ustavi investiranje v tovarniški prostor.

Velika industrijska regija ima običajno tudi raziskovalne organizacije, katerih pomoč je možno kasneje priklicati. Morda je prav tu treba poudariti, da je močna raziskovalna dejavnost eno pomembnih sredstev s pomočjo katerega lahko industrijska regija, katere prvotni temelji za razvoj so zamrli ali se skrčili, svojo privlačnost okrepi. O tem bo govor še pozneje. Tudi transportne storitve bodo za zadovoljevanje potreb industrijskih panog vodilnega področja industrijske koncentracije izpopolnjene in podjetja si lahko zagotovijo posebne tarife, ker zagotavljajo promet velikega obsega. Izobraževalne dejavnosti so lahko usmerjene k potrebam glavnih panog področja, posebno v tehničnih šolah in večernem izobraževanju. Prestiž in reklamne prednosti lokacije v velikem, dobro zasnovanem središču so nadaljna privlačnost za industrijo.

Tudi preskrba z delovno silo v velikem industrijskem središču je na splošno ustrezna in fleksibilna. To dopušča ekspanzijo in redukcijo osebja z manjšimi težavami kot pa v majhni komuni. Veliko urbanistično območje je samo po sebi privlačno za delovno silo iz več razlogov. Ne samo, da so tu večje možnosti za zaposlitev, marveč je veliko središče privlačno tudi zaradi izobraževalnih, kulturnih, zabavišnih in drugih možnosti. Tako je tu stalen dotok novih doseljencev, ki povečujejo obseg delovne sile.

Ta podoba pa ima tudi drugo plat. Na določeni stopnji razvoja so bile maksimalne ekonomske prednosti dosežene in nadaljna ekspanzija se lahko pokaže v ekonomskih zastojih, ki lahko celo več kot ohromijo ekonomske prednosti. Kdaj je ta stopnja dosežena, v praksi ni lahko določiti, toda to je eden izmed glavnih razlogov, zakaj vztrajajo določene panoge pri disperziji svojih proizvodnih zmogljivi-

vosti. Med temi ekonomskimi neugodnostmi ali ovirami za koncentracijo lahko omenimo naslednje:

a) konkurenca med različnimi panogami lahko zvišuje cene surovin in faktorjev proizvodnje, kot so delovna sila vseh vrst, zemljišče in morda kapital;

b) ko se je regija razvila čez določen obseg, postane oskrba s servisi in objekti standarda dražja in davki za njihovo vzdrževanje se morajo povečati. Preobljudenost preraste obstoječa sredstva, predvsem transportna, toda po vsej verjetnosti tudi preskrbo vode ter servise za odstranjevanje odpadkov. Stroški se bodo zato še bolj povečali.

Take neugodnosti prisilijo nekatera podjetja, da začno iskati nove lokacije. Včasih to lahko ne pomeni nič več kot premik v predmestja, kjer je podjetje še vedno v dosegu mnogih ekonomskih prednosti koncentracije. Za druga podjetja naj bi se poiskale čisto nove lokacije, pogosto z odpiranjem stranskih obratov (tovarn). Določena podjetja skušajo odpraviti velik delež zmogljivosti v večjih industrijskih središčih, ker dosegajo določene prednosti ob disperziji proizvodnih operacij. To je seveda odvisno od vrste industrijske panoge in njenih lokacijskih zahtev. Tako so mnoge industrijske panoge, katerih trgi so na široko raztreseni, ugotovile, da se za njihovo delovanje ugodnejše relativno majhne in zelo razkropljene enote. V velikih državah, kjer se prebivalstvo širi na nova območja, mu tržno orientirane panoge rajši sledijo, kot pa da bi nastajajoče območje preskrbovale iz starejših središč proizvodnje. Ta težnja je nastala ob tendenci, da bi se povečal razpon med transportnimi stroški za surovine in končnimi proizvodi, in to v korist surovin. Podobno težijo k disperziji tudi industrijske panoge, ki dovažajo surovine iz zelo na široko razkropljenih virov (predvsem določeni obrati živilske industrije, ki predelujejo poljedelske pridelke.)

Ko podjetja iščejo lokacijo daleč v stran od glavnih središč industrijske dejavnosti, se v svojih zahtevah seveda močno razlikujejo. Nekatera iščejo kraje z malo industrije ali brez nje v upanju, da se bodo s tem izognila stiski v tekmovanju za delovno silo in si zagotovila ugoden položaj glede na vlogo v komuni. Druga iščejo kraje, ki že imajo nekaj industrijskega potenciala, v upanju, da bodo dobila usposobljeno delovno silo in po možnosti vire za preskrbo s sestavnimi deli oziroma servisi. V federativni državi imajo tudi zakoni določeno vlogo v disperziteti industrijskih zmogljivosti. Da bi se podjetja zavarovala pred morebitno neugodno spremembo državnega zakona, se rada izogibajo temu, da bi imela vse svoje zmogljivosti v eni državi.

Da bi pokazali ekonomske prednosti disperzije, navajamo industrijo elektrotehničnih proizvodov v ZDA. Industrijo vodita dve družbi, osrednje obrate pa imata v Pittsburgu in Schenectadu. Posebnost njihove sedanje politike glede lokacije je razvijati nove

proizvode v domačem obratu, njihova proizvodnja pa naj bi potekala kjerkoli, največkrat v majhnih središčih, kjer so takse manjše, cenejši lokacijski prostori (zemljišča), cenejša delovna sila, cenejša energija oziroma se te prednosti prepletajo.

Na splošno pa so seveda ekonomske prednosti koncentracije zelo jasne in razvita središča proizvodnje so še vedno privlačna zaradi širokega obsega industrije. Nad določeno stopnjo razvoja lahko te najbolj pomembne ekonomske prednosti delno ali popolnoma zamenjajo ekonomske neugodnosti, toda malo vemo o tem, na kateri stopnji začne to močno delovati na obstoječo industrijsko strukturo. V preteklosti je prevladovalo mnenje, da je večina svetovno največjih industrijskih področij prekoračilo mejo, ko ekonomske prednosti zamenjajo različni dodatni stroški, toda industrijska ekspanzija se je povsod v teh središčih nadaljevala. Da glavna koncentracija vendarle ohranja številne prednosti, dokazuje tudi mnenje samih industrijalcev.

Geografska asociacija industrijskih panog

Zgoraj smo lahko zelo hitro ugotovili pomen ekonomskih prednosti, doseženih z asociacijo skupin medsebojno odvisnih industrijskih panog na istem kraju. Te so lahko življenjskega pomena za manjša podjetja, prav tako pa izredno važna za podjetja velikega obsega in tako zaslužijo, da o njih še kaj povemo. Nizanje ločenih obratov, ki opravljajo enako vrsto procesa ali sodelujejo v sekvenci procesov, je splošen pojav industrijske distribucije. Tako docela geografsko asociirana podjetja participirajo v tistih splošnih ekonomskih prednostih koncentracije, ki smo jih pravkar opisali. Tu je treba posebno poudariti tiste ekonomske prednosti, ki se dosežejo v serijah medsebojno odvisnih industrijskih procesov, ob kopičenju številnih ločenih obratov, skupaj v prostoru, od katerih je vsak specializiran za omejeno sodelovanje (prispevek) v končnem proizvodu področja. Dejstva, ki prispevajo k ekonomskim prednostim na temelju tega tipa lokacijskega kopičenja, vključujejo ekonomično delitev delovne sile, pridobljene zaradi tega, ker je posamezno podjetje specializirano kot poseben člen v verigi proizvodnje. To omogoča izpopolnjevanje specializiranih tehnik in strojne opreme, kar bi bilo po vsej verjetnosti neekonomično v individualni tovarni, ki skuša opravljati celotno sekvenco znotraj svojih zidov. Še več, tako »razčlenjene« ali soodvisne industrijske panoge pogosto potrebujejo sorodne kategorije usposobljenosti delovne sile in je zato tu prostor za relativno visoko stopnjo mobilnosti delovne sile med podjetji.

Nadaljnja ugodnost je neovirana medsebojna izmenjava surovin in proizvodov med razčlenjenimi podjetji, ki jo olajšuje geografska bližina. Pot je tekoči trak in pri povezanih obratih so po vsej verjetnosti nekoliko večje težave v pošiljanju proizvodov naokrog kot pa pri podjetju velikega obsega, ki pošilja svoje proizvode znotraj lastnih obratov. Sergent Florence je to takole definiral: »Dokler to-

varna velikega obsega lahko uporablja specialno tehnično opremo za notranji transport (kot npr. sistem tekočega traku), „plazečo se“ od enega sosednjega obrata k drugemu, je lahko prav toliko poceni kot transport znotraj velike tovarne.

Kjer delujejo v sosledju razčlenjene industrijske panoge, so tudi na razpolago za vse člane, udeležene v verigi, razni specializirani in splošni servisi, ki prinašajo pomembne ekonomske prednosti pri vzdrževanju in dajanju strokovne pomoči posameznim podjetjem. Značilno za take industrijske okoliše je tudi, da se bodo določena majhna podjetja rajši specializirala za procese kot produkte. Ta lahko prevzamejo različna specialna dela, ki jih druga »opuste«, in so zelo fleksibilna v delovanju, sposobna spremeniti surovine, ki jih uporabljajo, ali oblike, ki jih izdelujejo skladno z zahtevami. Obstoj takih podjetij je velike vrednosti za tip geografske aglomeracije industrijskih panog, o kateri govorimo. Tesno sodelovanje, skoraj partnersko, se povečuje med sorodnimi podjetji v širšem geografskem območju, kot je bilo navsezadnje možno pričakovati. Na primer: možnost, da se sestajajo člani skupine in obravnavajo skupne probleme in zadeve skupnega interesa brez ovir, ni tako nepomembna prednost tesne geografske asociacije.

Gledano bolj površno, lahko razlikujemo štiri temeljne tipe povezanosti. Prvi je *vertikalna povezava*, soodvisnost posameznih podjetij, od katerih pomeni vsako ponavadi po eno stopnjo v seriji procesov; npr. v obratih svetle kovine poteka sekvenca od stopnje rafiniranja do oblikovanja kovine, potem do oblikovanja grobih oblik, do izdelovanja in končno do izgotovitve določenega končnega produkta.

Druga vrsta povezovanja je *horizontalna ali lateralna*. Pri tej proizvajajo ločena podjetja številne posamezne dele in pritikline, ki pridejo skupaj na določeni kasnejši stopnji, ko so sestavljeni v končni proizvod. Horizontalno povezovanje je npr. med posameznimi tovarnami, ki izdelujejo številne individualne dele in jih nazadnje sestavijo v motorno vozilo.

Tretja oblika povezovanja je *diagonalna*: podjetje izdelava produkt ali oskrbi servis, ki ga potrebujejo na različnih stopnjah vertikalnega procesa. Stike ima tako s številnimi posameznimi tovarnami in ni člen v dani verigi procesov v istem smislu kot pri horizontalno ali vertikalno odvisnih podjetjih. Podjetja, ki oskrbujejo druge tovarne z orodjem v svojem območju, npr. se specializirajo v procesu, ki je namenjen kateremukoli podjetju v distriktu (npr. odtiskovanje ali vrtanje), rabijo za diagonalno povezovanje z drugimi tovarnami.

Četrty način povezovanja temelji na tem, čemur lahko rečemo »*skupne korenine*«. To se nanaša v dani lokaciji na povezovanje industrijskih panog, ki sodelujejo oziroma se razhajajo ob določenih skupnih proizvodnih procesih, servisih in usposobljenostih delovne sile, kar je popolnoma odvisno od lokalnih možnosti. V konurbaciji

se razhajajo posamezna industrijska podjetja od drugostopenjskih procesov obdelovanja kovine in so tako docela lateralno odvisna drugo od drugega. Večina med njimi ni odvisna samo od skupnih procesov, marveč tudi od skupnega bazena, čisto specialno usposobljene delovne sile.

Tako pomembne ekonomske prednosti je mogoče doseči z geografsko asociacijo industrijskih obratov, povezanih na opisane načine tako, da imajo novi konkurenti v panogi le malo izbire za lokacijo. Začetni postopki na kraju ali blizu ustvarjenega središča so tako lahko pogoj za napredek. Lokacija kje drugje naj bi onemogočila popolno izkoriščanje razpoložljivih ekonomskih prednosti v relativno tesno zgneteni skupini. Poleg tega lahko povzročajo socialni odnosi med povezanimi podjetji v glavnem središču, ki ponavadi oblikujejo občutek lojalnosti v skupini, težave novincem v lokaciji stran od označenega geografskega območja in to zaradi ohranitve pravilnih in zanesljivih predpisov.

Geografska asociacija povezanih industrijskih podjetij je tako najbolj pomemben pojav industrijske distribucije in je skupna vsem resnično velikim središčem. V taki fizični sosesčini ima vsak udeleženec v verigi korist ne samo od prednosti lokacije, ki jo ima, marveč tudi od izdatnih zunanjih ekonomskih prednosti koncentracije. Taki vidiki lahko pripeljejo h koncentraciji v nekaj velikih središčih proizvodnje, h koncentraciji večine kapacitet določene industrije v državi. Vendar pomnimo, da bosta v teh kot tudi v drugih okoliščinah razvoj in stopnja koncentracije v krajih, kjer se razvija, odvisni od narave produktov, preskrbe z delovno silo, obsega, tipa in lokacije trga. Povezovanje, kot je rečeno, je šele nastalo in ni kaka začetna prednost; je metoda za izkoriščanje in povečevanje prednosti že razvitega področja.

Geografska inercija

Da bi odkrili zadovoljivo razlago o sedanjih razmestitvah industrije, smo prisiljeni večkrat pogledati v preteklost. Marsikdaj temelji ostanek kakega v preteklosti oblikovanega industrijskega področja na geografski inerciji. To je »vgrajen« odpor proti propadanju in je ponekod kar se da močan, ko hoče zavarovati lokacijo industrijske panoge. Zaradi različnih razlogov — preskrbe s surovinami, preskrbe z energijo, nodalne lokacije za obstoječe transportne storitve in tako naprej — je lahko postalo kako območje pomembno središče industrijske proizvodnje. Dejavniki, ki so povzročili, da se je to začela naseljevati industrija, lahko precej ali popolnoma izgubijo pomen, toda industrijsko središče le velikokrat ostane. Vse lokacije ne izgubijo svojega prvotnega »raison d'être«, marveč se še naprej razcvetajo kot industrijska središča. Na primer, kraji z malo vodne sile v Angliji in Zahodni Evropi se pogosto obdrže z ostanki industrije majhnega obsega. Toda v območjih, kjer je bil

razvoj velikopotezen, se bo zelo pogosto nadaljevala hitra industrijska dejavnost celo potem, ko se njihove prvotne lokacijske prednosti zabrišejo.

Razlago za to lahko na splošno klasificiramo v dve skupini:

1. Dejstvo je, da je kapitalna oprema (tovarna in stroji) v glavnem imobilna in ima često dolgo življenjsko dobo. To je velika investicija in ne tako hitro poravnana. Lastniki tako obsežnega kapitala največkrat vztrajajo in pustijo, da deluje, celo ob soočenju s hudo konkurenco. Nadaljnji pomemben dejavnik je, da je marsikdaj mnogo ceneje razširiti industrijske zmogljivosti v kraju, kjer že obstajajo, kot pa graditi novo tovarno v kakem novem kraju. Ugotovljeno je npr., da stane gradnja nove jeklarne v novem kraju približno trikrat toliko, kot pa če se poveča za enak obseg že obstoječi obrat. Dodatni stroški gradnje v novem kraju, v popolnoma novi lokaciji, bi naj bili celo večji, ker so konstrukcijski in operativni stroški tu pač tolikšni kot v začetku, torej večji kot pa v lokaciji blizu že obstoječega središča proizvodnje. V tej vrsti odločitve so seveda mnoga druga izhodišča, kot npr. sprememba lokacije trgov, toda prihranki, ki nastanejo z razširitvijo v krajih z že obstoječo industrijo, že obstoječem industrijskem področju, so velikega pomena za odločitve glede lokacije.

2. Ti vidiki so še močnejši, če delujejo še druge skupine sil, ki ustvarjajo geografsko inercijo. Čisto na kratko povedano, pomeni to, da nastajajo v razvitem področju določene druge prednosti in te lahko nadomestijo prvotno privlačnost, ki je ni več. Med temi prednostmi so rast usposobljene delovne sile, razvoj transportnih sredstev za zadovoljevanje območja, tradicija, prisotnost vseh vrst ekonomskih in socialnih sredstev v obstoječem industrijskem središču ter pojav povezovanja v industriji. Mnogi pojavi (opisani zgoraj) velikih industrijskih koncentracij pripomorejo h geografski inerciji. Med njimi naj omenimo tudi obstoječe strukture transportnih taks, ki so mnogokje naklonjene stari, prej ustanovljeni regiji.

Tu je čutiti močan odpor oblikovanega industrijskega območja zoper opustitev vseh pridobljenih koristi, ki se nanašajo na investicije kapitala, vzdrževanje služb, pridobljene sposobnosti, socialni kapital ter na vse industrijsko življenje in delo. Še več, veliko industrijsko središče bo imelo nakopičenih mnogo drugih tržno orientiranih in servisnih dejavnosti. Popolnoma tehtna je ugotovitev, da sposobnost središča industrijske proizvodnje, da si obdrži neko industrijsko panogo, zelo presega njegovo prvotno sposobnost, da bi jo pritegnila.

Geografska inercija je najizrazitejša v območjih težke industrije. Glavne primere inercije opazimo pri obstoječi lokaciji večine proizvodnih jeklarskih zmogljivosti v samem Pittsburghu v ZDA in v Sheffieldu v Veliki Britaniji. V obeh primerih so se prvotne lokacijske privlačnosti zmanjšale po pomenu oziroma tehnosti, toda ugodja preteklosti plus prednosti sosesčine številnih velikih industrij-

skih panog potrošnikov jekla se združujejo zgolj v zagotovitvi, da bodo ta središča ostala zelo pomembna v poslovni proizvodnji jekla teh dežel. Zelo izrazito inercijo nam ponazarja primer proizvodnje tekstilnih strojev v ZDA, kjer je v tej panogi odpadlo še vedno 40 % zaposlenih (v l. 1962) na Novo Anglijo, čeprav se je že tedaj nahajala večina tekstilnih tovarn drugod.

Tehnološke spremembe

V nekaterih primerih je ustvaril tehnološki napredek v določenih ugodnih lokacijah povečano koncentracijo industrijske dejavnosti. Tako je imel razvoj strojev na električni pogon v tekstilni industriji ta učinek, da je pospeševal rast izrazitih geografskih koncentracij v industriji, ki so zamenjale bolj razpršene oblike uveljavljenega sistema. V drugih primerih je tehnološki napredek odrešil industrijsko panogo zelo omejene lokacijske oblike in omogočil oziroma pospešil širšo izbiro možnih lokacij. Medtem ko je bilo mogoče pridobivati metalurški koks samo z dragim kopastim procesom, je bila industrija koksa v ZDA ostro usmerjena k premogu za koksiranje zato, da se odpravi nepotrebna teža pri prevozu materiala. Z nastankom peči za izkoriščanje stranskega proizvoda ter z napredkom v postopkih proizvodnje jekla pa je postalo možno in zaželeno pridobivati stranske proizvode iz nerabnih plinov in uporabljati ostanke plinov za segrevanje obrata železarne in jeklarne.

Hkrati so lahko začeli uporabljati bituminozni premog slabše kvalitete za metalurški koks iz peči stranskega proizvoda. Lokacija industrije koksa se je zato preselila iz območja premoga za koksiranje v središča, kjer bi bilo mogoče uporabljati stranske produkte, npr. ob samih železarskih in jeklarskih središčih. Ekonomske prednosti, ki jih je prinesla uporaba plinov, so odtehtale dodatne transportne stroške za prevoz surovega premoga. Tako je mesto Connellsville, v katerem je bila pred prvo svetovno vojno močna koncentracija proizvodnje metalurškega koksa v ZDA, hitro izgubilo na svojem pomenu in industrija koksa je sedaj precej bolj razkropljena, v glavnem skladno z lokacijami proizvodnje železa in jekla.

Tudi razvoj nadomestkov lahko prizadene industrijsko lokacijo. Ta učinek ponazarja sedanji razvoj nadomestnih surovin v proizvodnji amoniaka. Ekonomično pridobivanje teh surovin je torej bilo odločilno za to, kje naj bodo glavne lokacije te panoge. Mnoge države, kjer je bilo popraševanje po amoniaku veliko, so imele malo izbire in so ga morale uvažati. Razvoj tehnologije po letu 1939 pa je ustvaril možnosti za uporabo naravnega plina, kurilnega olja in rafiniranih plinov v sintezah amoniaka. Zdaj pridobivajo samo okoli 40 % svetovne proizvodnje amoniaka iz premoga in koksa in je ta industrija veliko bolj razširjena. Iz tega je videti, da so tudi panoge, zasnovane na amoniaku (proizvodnja dušika npr.) bolj razširjene.

Lokacijski učinki napredkov v proizvodnji energije, uporabi transportnih sredstev, v tehnikah eksploatacije ter uporabi rude itn. so velikega pomena. Tehnologije proizvodnje, ki postavljajo višjo ceno za usposobljeno delovno silo, so se neprestano razvijale; to je proces, ki čedalje bolj osvobaja industrijo lokacij, kjer specifične sposobnosti obstajajo. Toda čeprav novi dosežki celo terjajo novo lokacijo, lahko geografska inercija počasi zavre ali celo prepreči nastanek novih središč.

Pomen raziskave

Na tej stopnji razvoja je raziskovanje v naprednih gospodarstvih več kot omembe vredno, saj pride zdaj v glavnem vsak tehnološki napredek iz temu namenjenega raziskovanja. V tem kontekstu naj bi razlikovali med fundamentalnim raziskovanjem, npr. v kemiji in fiziki, ki se nanaša na proučevanje in razumevanje akcije in interakcije naravnih sil, ter industrijskim raziskovanjem, ki je namenjeno odkrivanju, kako uporabiti dobljene rezultate fundamentalnega raziskovanja za novo oziroma bolj učinkovito proizvodnjo. V praksi se razmejitvene črte vedno ne držijo. Najbolj sodobne industrijske panoge in celo mnoga individualna velika podjetja gradijo zdaj velike raziskovalne laboratorije, katerih pglavitna funkcija je raziskovati probleme industrijske panoge ali podjetja, toda znanstveni strokovnjaki v teh raziskovalnih organizacijah pogosto napredujejo korak za korakom pri fundamentalnih raziskavah in s tem prispevajo k praktičnemu raziskovanju. Industrijske panoge elektronike, celotna industrijska panoga plastike in obsežna področja kemične industrije so popolnoma nove industrijske dejavnosti, nastale v najnovejšem času zaradi uspehov industrijskih raziskovalnih teamov, ki prenašajo nova odkritja iz laboratorijev v tovarne.

Raziskovanje in novatorstvo sta življenjskega pomena v zreli industrijski regiji, npr. regiji, kjer so začetne stopnje industrijskega razvoja že zdavnaj mimo in kjer so stare industrijske panoge nazadovale ob soočenju s konkurenco iz novejših industrializiranih območij. Stara Anglija in Nova Anglija sta morda najboljša primera takih zrelih industrijskih območij in obe območji sta se soočili s problemom resnega nazadovanja svojih glavnih industrijskih panog, predvsem tekstilne. Obe območji sta se bolj in bolj preusmerjali v naprednejše strojne industrijske panoge, v katerih vodita ob usposobljeni delovni sili in kontinuiranem tehnološkem napredku. Obe sta nazoren primer, kako nujno je uvajati nove proizvode oziroma nove načine proizvodnje ter izpopolnjevati stare. Ta proces je neposredno odvisen od raziskovanja in raziskovalne institucije so življenjskega pomena za ekonomsko strukturo zrelih industrijskih regij. Kolikor so uspešne, so pomemben element, ki prispeva k geografski inerciji.

Čeprav sta raziskovanje in razvojno delo življenjskega pomena za to, da se ohrani zdrava industrijska ekonomika, pa do ustreznih statistik ni tako lahko priti. Za zgled lahko navedemo poročilo ministrstva za znanost in industrijsko raziskovanje Velike Britanije iz leta 1958. To poročilo kaže, da so v Veliki Britaniji porabili v letu 1955 okoli 300 milijonov funtov za raziskovanje in razvoj v britanski industriji, od tega okoli 138 milijonov funtov v privatnem industrijskem sektorju. Kako je bila ta vsota razdeljena ter kolikšna je bila zaposlitev v raziskovanju v nekaterih glavnih industrijskih grupacijah, kaže spodnja razpredelnica.

Distribucija zaposlenosti ter stroški v raziskovanju in razvoju v privatni industrijski panogi:

Panoga	Zaposlenost ‰	Stroški ‰
Letalska industrija	27,5	43,7
Industrija električnih strojnih in elektrotehničnih proizvodov	23,4	18,2
Industrija kemikalij in podobnih proizvodov	16,4	12,8
Strojna industrija in ladjedelništvo	10,7	8,4
Industrija motornih vozil in njenih komponent (razen letalstva)	5,6	4,3
Tekstilna industrija	3,5	2,7
Kovinska industrija	3,4	2,6
		109,500 £ 183 milijonov

Vir: Department of Scientific and Industrial Research.

Zanimiv pojav v raziskovalni dejavnosti je, da prevladuje v prvih treh industrijskih panogah, ki so vse bolj ali manj »nove« industrijske panoge. To samo po sebi dokazuje, da visoka stopnja industrijskega raziskovanja podpira Veliko Britanijo kot sijajno lokacijo za vzpostavitev in rast novih procesov in produktov.

Tudi lokacija raziskovalnih sredstev je velikega pomena. Industrijsko raziskovanje ni samo velika industrijska panoga sama za sebe, marveč je element lokacije, kjer raziskovalna sredstva obstajajo, pogosto privlačen za podjetja, ki žele uporabljati proizvodne raziskave ali v njej sodelovati. Študija ministrstva za znanost in industrijsko raziskovanje kaže, da je pomembna koncentracija raziskovalnega zaposlovanja v privatni industriji v južnem delu Velike Britanije okoli 50‰ na območju od črte, ki poteka od Washa do Gloucestra, območja, ki zaposluje okoli 1/3 celotne industrijske delovne sile Velike Britanije.

Regionalna porazdelitev raziskovalnih in razvojnih del v privatnih industrijskih obratih:

Področje	Zaposlenost v raziskoval- nem in raz- vojnem delu ‰	Celotna industrijska delovna sila ‰	Celotna populacija ‰
Velika Britanija	100	100	100
London in JV	28,8	19,9	22,1
Vzhod	9,5	5,1	6,7
Jug	7,1	3,9	5,7
JZ	9,1	4,1	6,2
Midland	13,1	14,2	9,1
Nord Midland	5,9	7,6	7,0
Yorkshire (vzhod in zahodni Ridings)	5,3	10,1	8,3
Severozahod	13,8	17,2	13,0
Sever	3,1	5,2	6,4
Škotska	2,7	9,1	10,4
Welsh	1,7	3,6	5,3

Vir: Department of Scientific and Industrial Research.

Severno od te črte imata samo Midland in severozahodna regija pomemben delež, ostala Velika Britanija (ki obsega okoli 35 ‰ industrijske delovne sile) ima pod 19 ‰ celotnega raziskovalnega in razvojnega dela v privatni industriji. Posebno delež Škotske je majhen.

Vitalnost londonskih in birminghamskih konurbacij ponazarja visok delež celotnega industrijskega raziskovanja, ki ga zavzema v velikih območjih. Območje Londona in JV ter Midlanda ima skupaj okoli 42 ‰ vseh raziskovalnih in razvojnih delavcev v privatnih industrijskih podjetjih Velike Britanije. To se zrcali v dominantnem položaju, ki ga imata ti industrijski območji v gospodarstvu. Razpredelnica ne upošteva delavcev v drugih pomožnih raziskovalnih združenjih ter enotah ministrstva za znanost in industrijsko raziskovanje, toda tudi te so v londonski regiji.

Eno glavnih dejstev za očitno koncentracijo raziskovanja in razvoja na jugu je lokacija večine letalske industrije, radijske industrije in novejšega razvoja električne strojne industrije na jugu Anglije. Drugo dejstvo, ki to podpira, je, da so nekatere največje industrijske družbe z vodilnimi uradi v Londonu v zadnjih letih zgradile ločene raziskovalne laboratorije v predelih južne Anglije, čeravno so njih industrijski interesi bolj na široko zasnovani.

Na splošno bi veljalo, da so južna območja države in posebno konurbacija Londona ter sosednja območja zelo privlačna za industrialce, ki žele zgraditi raziskovalni obrat. Bližina Londona omogoča raziskovalnim institucijam, da imajo tesen stik z državnimi ministri, ki sklepajo in izpolnjujejo dragocene vladne raziskovalne pogodbe. Območje ima privlačne možnosti in raznolike perspektive za najvišje

usposobljeno raziskovalno osebje, kajti obsežna vseučilišča, knjižničarska in druga sredstva ter bližina drugih raziskovalnih postojank povečujejo to privlačnost. Kot je mogoče v velikem središču tudi nov izum najbolj dosledno preizkusiti in aplicirati, tako je v njem hkrati tudi velik trg s potencialnimi potrošniki. V širši zasnovi je ta koncentracija raziskovalne dejavnosti sama v sebi nadaljna spodbuda za splošno industrijsko dejavnost v tem delu države ter za koncentracijo sodobno znanstveno zasnovane panoge. Tako kakor v Veliki Britaniji je tudi drugje. Velika koncentracija elektronskega proizvoda in raketnih panog v ZDA npr. je v tesni bližini glavnih raziskovalnih središč, ki jih nadzorujejo vladne pogodbe velikanskih vrednosti.

Sklep

Vsa navedena lokacijska dejstva industrijske proizvodnje, ki so danes prisotna v gospodarsko razvitem svetu v Evropi in drugod, izhajajo iz čisto ekonomske prostorske strategije kot odraz blagovno tržnega sistema gospodarstva za doseganje čim višje stopnje akumulacije. To nam dokazuje, da se pričanja racionalizacija industrijske proizvodnje že z njeno mikro- in makro-prostorsko organizacijo, ki postavlja ekonomski moment za primarni faktor. Vsa ta dejstva naj bi imela svoj odsev tudi v slovenski in jugoslovanski regionalni politiki načrtovanja. Regionalna socialna diferenciacija ne more biti na tej stopnji razvoja naše industrializacije in njene koncentracije v posameznih industrijskih jedrih razlog, ki bi navajal k njeni prostorski disperziji v relativno majhnem slovenskem nacionalnem prostoru. Težiti moramo k temu, da se prostorska aglomeracija industrije nadaljuje v že obstoječih močnejših industrijskih jedrih, da bi polarizacija le-teh oblikovala čim večja gravitacijska območja ob vzpostavljeni ustreznih prometnih infrastrukturi, ki bi omogočala večjo regionalno in medregionalno mobilnost delovne sile ter pripomogla k odpravi razlik med razvitimi in nerazvitimi področji. Prostorsko koncentracijo naše industrije zahteva tudi njena predelovalna usmerjenost, ki se opira pri svojih lokacijskih zasnovah predvsem na družbene faktorje proizvodnje (kapital, delovna sila, prometna povezanost in trg). Predelovalna industrija, ki je tržno orientirana, mora dosegati visoko stopnjo organizacijske fleksibilnosti glede stroškovnih faktorjev proizvodnje, ker se sooča s hitrim razvojem tehnologije in konkurence drugih zunaj ležečih področij.

Komplementarnost Slovenije kot funkcionalne regije nasproti drugim območjem Jugoslavije naj se izraža predvsem v politiki enotnega trga ter upoštevanju surovinske in energetske baze za potrebe slovenske industrije.

Literatura

Roger Minshull: »Regional Geography, London, 1968.

R. C. Estale in R. Ogilvie Buchanan: »Industrial Activity and Economic Geography«, London, 1969.

Dolgoročno načrtovanje vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji

I
1. 1. Spoznanje o nujnosti načrtovanja v vzgoji in izobraževanju se je v zadnjem času v Jugoslaviji, zlasti v Sloveniji, v precejšnji meri uveljavilo. In to ne zgolj kot privesek h gospodarskemu načrtu, temveč kot ena temeljnih determinant družbenega razvoja. V federaciji so se v zelo širokem obsegu lotili prvih priprav za izdelavo dolgoročnega načrta, hkrati pa so zelo nadrobno izdelali temeljne poteze srednjeročnega načrta, medtem ko smo se v Sloveniji najprej spoprijeli s pripravo dolgoročnega plana in se je šele kasneje začelo intenzivnejše delo za srednjeročni načrt družbenega razvoja republike.

Zaporedje priprav v naši republiki je vsekakor bolj logično in smotrnejše. Mnenja sem namreč, da je za področje izobraževanja (nemara pa tudi za druga področja) teoretično in praktično bolj smotno, da najprej začrtamo dolgoročne razvojne cilje in jih šele nato obdelamo v srednjeročni razsežnosti, kot pa da z nezadostno perspektivo srednjeročnega razvoja prejudiciramo razvojne cilje izobraževanja za daljše obdobje.

Ne gre pri tem za nasprotje med srednjeročnim in dolgoročnim načrtovanjem, temveč za njuno premišljeno, logično, racionalno in učinkovito medsebojno povezovanje. Šele ko si s splošno sprejetim samoupravnim družbenim dogovorom zastavimo temeljne cilje za razvoj vzgoje in izobraževanja v daljšem času, smo v bistvu sposobni, da družbeno smotno opredelimo tudi njegove srednjeročne mejnike. Srednjeročni plan torej ni, ne more in ne sme biti korak v neznano, plan, ki se končuje z vprašanjem o nadaljnji usodi izobraževanja, marveč mora biti le prva etapa konkretizacije v uresničevanju dolgoročno postavljenih ciljev.

1. 2. Za področje vzgoje in izobraževanja je dolgoročno načrtovanje specifična inherentna lastnost, ki jo poudarja prav posebna razvojna razsežnost tega področja družbene dejavnosti.

Medtem ko se večina gospodarskih pa tudi nekaterih drugih dejavnosti dosti lažje prilagaja naglim spremembam, ki jih prinaša

dinamični razvoj znanosti in tehnologije, je področje izobraževanja bolj togo in inertno. »Proizvodni« ciklus v šolstvu traja najmanj ti do štiri leta (srednje šolstvo, visoko šolstvo) ali pa celo osem let (osnovno šolstvo). V bistvu pa moramo za celovit pogled na razvoj izobraževanja v prihodnosti obseči celoten razvojni ciklus šolske generacije od predšolske vzgoje do končane univerze (ponekod pa tudi postdiplomski študij), se pravi od 16 do 20 let. Bistvene spremembe, ki naj začrtajo nov, korenitejši, učinkovitejši sistem vzgoje in izobraževanja, moramo nujno programirati za daljše obdobje. Skratka, načrtovanje izobraževanja je po svoji naravi dolgoročno.

1. 3. Dolgoročno programiranje pa postavlja pred načrtovalce jasno zahtevo, da se svoje naloge lotijo ne suhoparno, tehnokratsko, nedomiselno, temveč z vsem poletom domišljije, iznajdljivosti in vizionarstva. Prihodnost nam ob sedanjem razvojnem tempu napoveduje toliko revolucionarnih in korenitih sprememb v znanosti, tehnologiji, v družbenih odnosih, da se bodo zdaj veljavna merila, pogledi in cilji nujno morali bistveno spremeniti. Če se v razdobju naslednjih dveh desetletij želimo spremeniti iz polrazvite dežele v razvito, če se v našem celotnem družbenoekonomskem razvoju želimo iz doslej prevladujoče ekstenzivnosti preusmeriti v jasno poudarjeno intenzivnost, potem se samo od sebe vsiljuje spoznanje o potrebnosti radikalnih sprememb v sistemu vzgoje in izobraževanja.

V razmerah intenzivne znanstvene in tehnične revolucije v svetu bosta znanje in znanost imela čedalje odločilnejšo vlogo v nadaljnjem razvoju. Znanost in izobraževanje bosta postajala vse bolj pomemben dejavnik v razvoju gospodarstva in družbe nasploh, gonilna sila napredka.

1. 4. Taka razvojna perspektiva terja v sistemu načrtovanja tudi temeljne spremembe v metodologiji. Na primer: v srednjeročnem planu upoštevana in koristna metoda ekstrapolacije malone docela odpove pri dolgoročnem načrtovanju. Zato je pri napovedovanju dolgoročnega razvoja nujno uporabljati nove ustrežnejše metode, pogosto pa kombinacije raznih metod.

Pred ustvarjalce dolgoročnega načrta pa se predvsem postavlja zahtevna naloga: kako bistveno spremeniti sistem izobraževanja v prihodnosti v primerjavi s preteklostjo in sedanjostjo, kako ga korenito izboljšati v okviru danih možnosti.

Vprašanje torej ni zgolj v tem, kako pospešiti tempo sedanjega razvoja, marveč v tem, kako odkriti vse možnosti, ki nam jih odpira prihodnost, in ubrati pot, ki nas bo ob nujno omejenih materialnih potencialih najhitreje pripeljala do postavljenih ciljev.

2. 1. Potreba po korenitih revolucionarnih spremembah v sistemu vzgoje in izobraževanja pa ne izvira zgolj iz predvidenih temeljitih sprememb, ki jih bo prinašal s seboj izredno dinamičen znanstveno-tehnični razvoj, ampak tudi iz spoznanja, da tudi že na sedanji stopnji naš sistem vzgoje in izobraževanja ne ustreza potrebam gospodarstva,

družbe. V uvodu knjige *Planiranje izobraževanja*¹ povsem nedvoumno piše, da »sistemi izobraževanja ne ustrezajo več družbenim potrebam«. To splošno ugotovitev so nekajkrat izrazili in s podatki podkrepili tudi drugi mednarodni strokovnjaki s področja izobraževanja. Philip Coombs zatrjuje, da so v glavnem vse nacije ne glede na to, ali so bogate ali siromašne, danes v čedalje globlji krizi izobraževanja. V bistvu gre za neskladje med izobraževanjem in družbenim razvojem. Coombs navaja pet glavnih oblik tega neskladja:

1. razkorak med povpraševanjem in možnostmi v izobraževanju,
2. neravnovesje med družbenim proizvodom in povpraševanjem po delovni sili v gospodarstvu,
3. neprimernost vsebine izobraževanja glede na dejanske potrebe izobraževanja in družbe,
4. anahronizem v učnih kadrih in načinu upravljanja v izobraževalnem sistemu,
5. razkorak med zahtevami po sredstvih za izobraževanje in med obstoječimi sredstvi.²

2.2. Tako opredeljeni problemi se kažejo tudi pri nas, čeprav nemara v posebni luči in obliki. Če pogledamo prihodnosti v oči, potem nas v tej perspektivi sedanje stanje v vzgoji in izobraževanju ne more zadovoljiti, pa naj gre za obseg, vsebino, strukturo, metodo, kvaliteto ali pa navsezadnje za celoten sistem.

Pri tem ne želimo in tudi ne smemo pozabiti na velike rezultate in uspehe, ki jih je naše šolstvo doseglo v vsem povojnem času glede kakovosti, demokratizacije in pri uveljavljanju novih družbenih odnosov tako na samem izobraževalnem področju kot tudi v razmerju med izobraževanjem in drugimi področji družbenega dela. Toda glede na potrebe prihodnosti je sedanji sistem tradicionalističen, zastarel in anahronističen. V bistvu se še vedno giblje v institucionalnih okvirih šolskega sistema. Še vedno je v praksi uzakonjen dualizem dveh različnih sistemov izobraževanja: rednega in izrednega, enega za mladino in drugega za odrasle. Spoznanje o nujnosti permanentnega izobraževanja si še ni izbojevalo domovinske pravice v naših izobraževalnih ustanovah.

Izobraževanje se razvija v glavnem avtarkično, stihijsko v odnosu do drugih družbenih dejavnosti. Pretežno deluje mimo delovnega procesa, nezadostno je povezano z razvojem proizvodnih sil, zato nastaja vrsta težav pri načrtovanju kadrov, pri določanju vsebine izobraževanja, pri oblikovanju poklicnih profilov, pri opredeljevanju posamičnih zvrsti in strukture izobraževanja. Tu nastaja razkorak med kadri, ki jih izobraževalni sistem »proizvaja«, in kadri, za katerimi gospodarstvo in druge družbene dejavnosti »povprašujejo«. Zato imamo hkrati primanjkljaje in presežke strokovnih kadrov, kar

¹ UNESCO, 1970.

² Philip Coombs: Čas je za spremembe v strategiji, *Qualitative Aspects of Educational Planning*, International Institute of Educational Planning.

povzroča na eni strani ekonomske, na drugi strani pa socialne zgube, vse skupaj pa poraja resne družbene in politične težave.

Izobraževanje se še vedno ni dovolj tesno povezalo z raziskovalnim delom, z razvojem znanosti. V večini primerov je znanstveno delo še vedno v senci pedagoškega, dosežki znanosti se ne prenašajo dovolj hitro v pouk, povezava s prakso je prešibka.

Metode pouka so še vse preveč verbalne, učenci in študentje so marsikje še vedno le predmet poučevanja, ne pa enakopravni udeleženci v študijskem procesu, tehnologija izobraževanja je v bistvu zastarela, inovacije le težko prodirajo v predavalnice, rutina prevladuje nad ustvarjalnostjo. Vse to zmanjšuje kvaliteto in učinkovitost študija.

Zatorej je tudi osip učencev in študentov zaskrbljujoč pojav, ki ima resne socialne, ekonomske in politične posledice. Kljub izredni širini in demokratičnosti naš šolski sistem še vedno ni v enaki meri dostopen vsem možnim kandidatom, še vedno ni zadosti množičen, ni univerzalen. Geografski in socialni vidiki še vedno omejujejo dejanske možnosti za študij, slehernemu, ki je sposoben, ne omogočajo, da se izobrazí po svojih željah in nagnjenjih in seveda v skladu z družbenimi potrebami. Resda je tako na hitro skicirana podoba precej črnogleda, res je tudi, da se večina teh ugotovitev nanaša v večji ali manjši meri tudi na sleherni drugi izobraževalni sistem v svetu, res pa je hkrati, da, obremenjeni z vsemi naštetimi pomanjkljivostmi, ne moremo z zaupanjem gledati v prihodnost, ne da bi zavestno postavili zahteve po korenitih spremembah sedanjega stanja.

2. 3. Temeljite bistvene spremembe v nadaljnjem razvoju izobraževanja niso potrebne zgolj zaradi perečega položaja, podedovanega iz preteklosti, temveč je to imanentna zahteva celotnega sodobnega družbenoekonomskega razvoja. Ta razvoj postavlja celotno izobraževanje pred docela nove, zahtevnejše in bolj zamotane naloge. To bržkone terjá spremembne v vsebini in metodah izobraževanja, pa tudi spremembe v odnosih znotraj sistema in hkrati tudi spremembo temeljnega družbenoekonomskega položaja izobraževanja v družbenem razvoju.

2. 4. Celotni sistem izobraževanja se prav tako kot gospodarstvo sooča dandanes z neverjetno hitrim razvojem znanosti in tehnologije. Naš prihodnji gospodarski razvoj bo odvisen predvsem od nadaljnjega napredka znanstveno-tehnične revolucije, od čim hitrejših uporab njenih odkritij v praksi, od ustreznih gibčnih prilagoditev in menjav tehnologije. Zlasti pod vplivom avtomatizacije prihaja do povsem novih procesov v razvoju proizvodnih sil. Če hočemo v proizvodni proces nenehno vnašati inovacije, ki tudi zaradi moralne amortizacije in ne samo zaradi visoke tehnične dognanosti niso ravno poceni, moramo investirati gospodarno, zmogljivosti čimbolj izrabiti, doseči skrajno učinkovitost. Da bomo racionalno uporabili novo tehnologijo,

ne zadošča več preprost izračun, pač pa to postaja področje nove vede, nove tehnike — kibernetike.

Z uvajanjem kibernetičnih strojev se spreminjata narava in vloga človekovega dela. Znanost pa tudi izobraževanje postajata neposreden dejavnik razvoja in napredka, integralen sestavni del proizvodnih sil. To velja tudi za druga področja družbenih dejavnosti: zdravstvo, kulturo, socialno skrbstvo itd. Saj le izobražen, kulturno razgledan, telesno in duševno zdrav delavec, ki je razbremenjen hudih skrbi, lahko na svojem delovnem mestu dosega optimalne rezultate. Pregrade med posameznimi področji družbenega dela se tako podirajo, medsebojna odvisnost raznih področij družbenih dejavnosti raste, njihova integriranost postaja temeljni pogoj za sodobni družbeni razvoj. Vsekakor izobraževanje postaja za proizvodnjo odločilni dejavnik, tako se tudi samo postopoma spreminja v proizvodni proces. Učenje se čedalje bolj povezuje z delovnim procesom, njegova vrednost pa se meri in ocenjuje po rezultatih, ki jih daje v neposrednem delovnem procesu.

Zato tudi samo izobraževanje postaja integralni del enotnega procesa družbenega dela. To je splošna zahteva sodobnega razvoja in ne zgolj naše samoupravne socialistične družbe. Kolikor ta spoznanja nujnosti razvoja pri nas zaradi samoupravnega sistema laže in hitreje dozorevajo, toliko se tudi procesi integracije izobraževanja v enoten proces družbenega dela lahko učinkoviteje in hitreje uredničujejo.

2. 5. Izobraževanje se torej sooča z vrsto družbenih zahtev, ki skušajo premostiti sedanje neskladje, in ki zato od izobraževalnega sistema zahtevajo, da se dosledno demokratizira, da postane dostopen vsem ne glede na starost, da se reorganizira v skladu z načelom permanentnega izobraževanja, da posodobi vsebino in metode pouka, skratka, da uresniči načelo integracije delovnega procesa, znanosti in izobraževanja v neločljivo celoto.

II

3. 1. Če strnemo samo nekatere temeljne zahteve, s katerimi se bo moralo izobraževanje soočiti v prihodnosti — korenite spremembe v sistemu, racionalnost, učinkovitost, množičnost, integriranost z delom in znanostjo itd. — potem postaja očitno, da moramo skrbno predvideti nadaljnji razvoj vzgoje in izobraževanja. Načrtovanje izobraževanja postaja eden odločilnih dejavnikov nadaljnjega družbeno-ekonomskega razvoja. Zakaj kakor skuša opredeliti Ruscoe — »načrtovanje je predvsem poskus, da uvedemo razum v proces reforme in razvoja izobraževanja«. Planiranje izobraževanja, pravi dalje Ruscoe, je uspešno, kolikor dovoljuje naciji, da optimalno izkoristi človeške, materialne in finančne vire, in pri tem zagotavlja učinko-

vito koordinacijo med razvojem izobraževanja in drugimi dejavnostmi nacionalnega razvoja.³

Seveda pa ima načrtovanje v vsaki družbi in tudi v naši samoupravni družbi omejene možnosti. Ni moč pričakovati, da bo načrtovanje kot čarobna palica odstranilo vse težave in pomanjkljivosti izobraževalnega sistema. Prav tako ni obrazca, ki bi ga lahko uporabili ob vsaki priložnosti, ob vsakem primeru ne glede na posebnosti dežele, izobraževalnega sistema, stopnje in zvrsti izobraževanja. Prav tako nam načrtovanje ne more tehnokratsko razrešiti vse zamotanosti številnih živih dejavnikov, ki delujejo v izobraževalnem procesu, in tudi ne sme pozabiti na resnično humani vidik in cilj vzgoje in izobraževanja človeka.

Bistvo načrtovanja je, da se loti težavnega problema predvidevanja razvoja izobraževanja v prihodnosti, da se ga loti racionalno in znanstveno.

3. 2. Žal načrtovanje izobraževanja vse prepogosto spominja, da uporabimo Wittgensteinovo metaforo, na motor, ki se vrti v praznem teku.

Razlogov za to je vsekakor več, temeljni pa so nedvomno v neuspešnosti dosedanjega načrtovanja, v nezadostni strokovni usposobljenosti in v odsotnosti znanstvenosti v dosedanjem načrtovanju, v kratkoročnosti in parcialnosti načrtovanja, v nezadostni povezanosti z drugimi področji družbenega dela. Zato moramo v prihodnje vsekakor:

1. načrtovati celovito in hkrati za vse stopnje vzgoje in izobraževanja v njihovi medsebojni povezanosti in odvisnosti, skratka, načrtovati celotni integralni izobraževalni sistem;

2. poudariti ne več toliko kvantitativne in ekstenzivne vidike razvoja izobraževanja, temveč se usmeriti na kvalitativne, intenzivne spremembe v sistemu izobraževanja;

3. planirati dolgoročno in ne samo srednjeročno upošteva pri tem celotni generacijski cikel, ki se zvrsti skozi redne oblike šolanja;

4. načrtovanje izobraževanja integralno povezovati s celotnim gospodarskim in družbenim razvojem;

5. široko odpreti vrata v načrtih razvoja izobraževanja inovacijam tako vsebinskim kot metodološkim v procesu učenja.

3. 3. Čemu dosedanje načrtovanje ni obrodilo zadovoljivih rezultatov in zakaj bo tudi načrtovanje v prihodnosti zelo verjetno naletelo na vrsto težav — na to vprašanje je možno dati veliko odgovorov. Bržkone deluje vrsta zaviralnih dejavnikov tako v samem izobraževanju kot zunaj njega, dejavnikov, ki ustvarjajo pregrade in ovirajo uspešnost načrtovanja, včasih pa tudi samo načrtovanje izobraževanja.

³ G. C. Ruscoe: Planification de l'éducation, les condition de réussite — Institut international de planification de l'éducation.

V knjigi *Planiranje izobraževanja*⁴ je našeta vrsta zaviralnih dejavnikov, negativnih dejavnikov, ki jih je najpogosteje srečati v načrtovanju vzgoje in izobraževanja v raznih deželah sveta. Npr.:

1. temeljna inercija in družbena konservativnost izobraževalnih sistemov;

2. zadržanost do stališča, da je izobraževanje investicija izjemne vrednosti za nacionalni razvoj, pa tudi zadržanost do samega načrtovanja v izobraževanju;

3. pomanjkanje kontinuitete v usmerjanju izobraževanja;

4. socio-psihološki odpor do načrtovanja pri številnih vodilnih kadrih v šolstvu;

5. pomanjkanje integracije med načrtovanjem v izobraževanju in družbenim načrtovanjem;

6. odsotnost vzporednih prizadevanj za načrtovanje v gospodarstvu, v kadrih in socialnem razvoju;

7. premajhna usposobljenost šolske uprave za velike naloge v razvoju izobraževanja;

8. nezadostnost gospodarskih virov, ki onemogoča večjo gospodarsko rast;

9. negotovost v zagotavljanju sredstev za izobraževanje za daljše obdobje;

10. nezadostnost in nenatančnost podatkov, ki bi rabili za točno oceno sedanjega stanja in dosedanjih trendov v izobraževanju;

11. pomanjkljivosti v rednem in dopolnilnem izobraževanju učnega osebja;

12. nezadostno število in premajhna strokovna usposobljenost načrtovalcev na področju izobraževanja.

Četudi bi bilo nekritično, če bi vse našete negativne dejavnike pripisali tudi našemu sistemu vzgoje in izobraževanja, zlasti pa prizadevanjem, da bi njegov razvoj načrtno usmerjali, pa tudi brez podrobne analize lahko trdimo, da dovršen del teh zaviralnih dejavnikov deluje tudi pri nas in da se bomo morali z njimi spopasti tudi pri vseh poskusih začetovanja razvoja izobraževanja v prihodnosti.

3.4. Za uspešno načrtovanje izobraževanja moramo vnaprej opredeliti nekatere najpomembnejše temeljne postulate.

Predvsem je nujno, da vnaprej določimo in čimbolj natančno opredelimo temeljne cilje vzgoje in izobraževanja. Tu ne gre samo za projekcije, za predvidevanja, ampak za oprijemljivo usmeritev, ki je lahko vodilo za akcijo. Potem moramo potrebno odbrati prioritete. »Saj,« pravi F. Harbison⁵, »nobena država si ne more privoščiti celotnega izobraževanja, kakršnega potrebuje in si želi. Vsaka se mora odločiti za razvoj tistih programov, ki imajo največjo prioriteto in se v celoti ali deloma odreči tistim, ki jih ima za manj pomembne«.

⁴ UNESCO, 1970.

⁵ Planification de l'éducation et développement des ressources humaines, UNESCO: Institut international de planification de l'éducation, 1968.

Na temelju postavljenih ciljev in odbranih prioritet moramo izdelati strategijo, operacijski plan, kako izvesti načrt izobraževanja.

3. 5. Za projekcijo razvoja izobraževanja v prihodnosti je hkrati nujno da razčlenimo dosedANJI razvoj izobraževanja, ugotovimo njegove trende in ovrednotimo pomanjkljivosti in uspehe. Skratka, vzpostaviti moramo čimbolj točno diagnozo stanja, ki je temelj za sleherno nadaljnjo akcijo v razvoju izobraževanja.

V primeru razvoja izobraževanja v Sloveniji imamo sicer na voljo kopico podatkov, vendar bi težko dejali, da so dovolj sistematično, metodično urejeni, da so tudi dovolj zanesljivi, da bi lahko bili temelj za natančnejšo napoved v prihodnjem razvoju.

Nepopolni in nezadostni podatki seveda ne morejo biti izhodišče za zanesljivo načrtovanje, vendar če ni natančnejših in popolnejših podatkov, lahko tudi nepopolne uporabimo za temeljno orientacijo v dosedanjem razvoju in v predvidevanju gibanja tokov izobraževanja v prihodnosti.

Navsezadnje je za načrtovanje koristneje in uporabneje, da napravimo kritičen inventar vseh problemskih vprašanj, kot pa da zapravljamo čas z iskanjem in preverjanjem tisočeriH podatkov. Zakaj če se preveč mudimo pri zbiranju točnih podatkov o stanju kadrov, potem kaj lahko zamudimo samo načrtovanje. Vsekakor pomanjkanje trdnih statističnih podatkov ne sme biti ne ovira ne izgovor za opredelitev vseh kritičnih vidikov dosedanjega razvoja.

3. 6. Izbira načina in poti za uresničevanje načrta izobraževanja je vsekakor predmet načrtovanja, čeprav ni stvar načrtovalcev. Načrt je vsekakor temelj za akcijo, ni pa akcija sama. To pa ne more načrtovalcev izobraževanja odvezovati odgovornosti, da realistično in v okviru možnosti programirajo razvoj izobraževanja. Preveč ambiciozni cilji ali neuresničljivi idealni modeli niso v interesu načrtovanja in so še manj v prid izobraževanju. Če plana ne moremo izpolniti (to lahko vidimo tudi v naši praksi), pride do frustracij, razoračanja, demobilizacije, apatije in nezadovoljstva med delavci v izobraževanju, v družbi se vidi nezaupanje do sistema in učinkovitosti izobraževanja, vse to pa spodkopuje temelje samega načrtovanja.

Smoter načrtovanja je, da začrta smer razvoja izobraževanja in da izbere bližnjico do zastavljenih ciljev, upošteva pri tem vso stvarno omejenost intelektualnih zmožnosti kadrov in družbenih gmotnih sposobnosti, pa tudi upošteva vse dejavnike odpora. Ti zaviralni dejavniki so različne narave, so politični in ekonomski, sociološki in psihološki, administrativni in profesionalni. Če delovanje teh zaviralnih prvin zanemarjamo ali ga ne upoštevamo, se nam to lahko usodno maščuje, ko bomo načrt uresničevali.

3. 7. Načrtovanje izobraževanja je veliko več kot planski elaborat. To je nepretrgan proces, v katerem temeljne planske napovedi nenehno preverjamo in nanovo ocenjujemo, s tem pa tudi stalno modificiramo metode in tudi posamezne faze v uresničevanju načrta.

Ni stvarno pričakovati, da bi načrtovalci lahko z vso natančnostjo in zanesljivostjo predvideli vse možnosti in končne rezultate razvoja izobraževanja v daljšem času. Sleherna etapa uresničevanja načrta prinaša nove prvine, skrita presenečenja, prijetna in neprijetna spoznanja, odkriva zmote in napake v napovedovanju. Zatorej ni nesreča, če med uresničevanjem načrta ugotovimo nekatere zmote, ki smo jih zagrešili *in bona fide*, pač pa je neodpušljivo, če ugotovljenih napak pravočasno ne odpravimo. To pa hkrati zahteva, da usreničevanje načrta ves čas opazujemo in da imamo za to na voljo tudi ustrezna sredstva. Dosedanje uresničevanje načrta je opozorilo, da vse premalo kontinuirano nadzorujemo, kako se načrt uresničuje; zagotoviti moramo torej nadzor, ki bi pravočasno opozarjal na pomanjkljivosti, na to, da se načrt ne izpolnjuje, zlasti pa bi odkrival vzroke, ki povzročajo modifikacije v uresničevanju načrta in ki onemogočajo, da bi dosegli cilje; tak nadzor bi omogočal, da uresničevanje načrta pravočasno in učinkovito popravimo.

4. 1. Ena temeljnih nalog razvoja izobraževanja, naloga, ki jo mora predvideti planska napoved, je povečanje produktivnosti in učinkovitosti izobraževalnega sistema. Kaj je pravzaprav učinkovitost izobraževalnega sistema? Louis Francois⁶ preprosto opredeljuje učinkovitost: dati »višjo stopnjo izobraževanja več ljudem v najkrajšem možnem času in najbolje uporabiti njihove sposobnosti«. Učinkovitost je lahko interne ali eksterne narave. Interna učinkovitost izraža odnos med v izobraževanju uporabljenimi sredstvi in doseženimi rezultati. Se pravi, da lahko večjo interno produktivnost na področju izobraževanja dosežemo tudi, če sredstev ne povečamo. Eksterno ocenjevanje produktivnosti izobraževalnega sistema pa temelji na vrednotenju rezultatov, ki jih glede na v izobraževanje vložena sredstva dobiva družba v kadrih ali v fondu znanja.

Pri tem je vsekakor pomemben končni rezultat »proizvodnega procesa« v izobraževanju, tj. število diplomiranih, in ne število vpisanih študentov.

Razkorak med kvantiteto in v kvaliteto kadrov, ki prihajajo iz izobraževalnih institucij, in socialnimi, ekonomskimi, tehnološkimi potrebami družbe, opozarja na šibko učinkovitost izobraževalnega procesa. Čim večji je ta razkorak, tem nižja je produktivnost izobraževanja. Ta razkorak bomo premostili in povečali produktivnost, če bomo korenito spremenili celotni sistem in režim študija, če bomo vpeljali novosti in posodobili način in metode pouka in če bomo izobraževalni proces čim tesneje povezali s procesom dela in znanosti. Zatorej tudi nizke produktivnosti v izobraževanju ne bomo odpravili zgolj s tem, da povečamo naložbe, temveč predvsem s tem, da zagotovimo, da bodo smotrne.

4. 2. P. Coombs meni, da je izhod iz ekonomskega precepa, v katerem se je znašlo izobraževanje, v tem, da zboljšamo učinkovitost

⁶ The Right to Education, UNESCO, 1968.

in produktivnost izobraževalnih sistemov. Da bi to uresničili v širšem okviru, je potrebno dosti več naporov kot pa le preprosto krpanje v okviru dosedanjih znanih urejanj. Potrebne so daljnosežne inovacije in drastične spremembe, potrebna je revolucija izobraževanja, ki jo lahko primerjamo z revolucijami v sodobni industriji in kmetijstvu; ti področji pa sta danes učinkovitejši in produktivnejši kot izobraževalna dejavnost.⁷

Spremembe, ki jih narekuje splošni družbeni in gospodarski razvoj, morajo biti usmerjene predvsem h kakovosti. Zakaj »izobraževanje najvišje kakovosti je preprosto najboljšo izobraževanje«.⁸

Čeprav zveni absurdno, pa je precej res, da so prav tiste visokošolske institucije, ki so sprožile vrsto novih dognanj v znanosti in tehnologiji, same zelo inertne in nedovzetne za inovacije v strukturi in vsebini ter v metodah lastne dejavnosti.

V prihodnje bi se morale tudi izobraževalne ustanove obrniti same k sebi, k problemom izobraževanja nasploh in k svojim problemom še posebej. Ustvarjalni duh, velike intelektualne sposobnosti na naših visokih in višjih šolah bi tu morali najti zelo hvaležno področje za nadaljnje raziskovalno delo. To bi obogatilo in oplodilo delo našega izobraževanja, dvignilo bi njegovo učinkovitost in produktivnost, povečalo bi rezultate njegovega temeljnega delovanja.

4. 3. Raziskovalno delo na področju vzgoje in izobraževanja bi naj bilo v nasprotju z dosedanjimi parcialnimi, kratkoročnimi, spontanimi, deskriptivnimi, abstraktnimi proučevanji bolj kompleksno, dolgoročno, sistematično in konkretno. Odgovoriti bi moralo na vrsto vprašanj, ki jih razvoj družbe, gospodarstva, znanosti, tehnologije pa tudi razvoj samega izobraževanja nenehno odpira in zastavlja. Takšno raziskovanje mora predlagati tudi najboljše rešitve, načine in poti za razreševanje kritičnih problemov v razvoju izobraževalnega sistema; zato ne more biti kabinetsko, temveč se mora povezovati s prakso, z akcijo, z živo stvarnostjo.

4. 4. Pomemben dejavnik za uspešno načrtovanje izobraževanja in za uresničevanje načrta je tudi upravljanje v šolstvu. Pobudo za uvajanje inovacij, za ukrepe, ki bi povečevali učinkovitost in produktivnost, bi morali dajati predvsem vodstveni kadri v vzgoji in izobraževanju. Žal pa spričo premajhne strokovne usposobljenosti, zastarelega znanja, pomanjkljive dopolnilne izobrazbe številni vodstveni kadri ne vidijo in ne čutijo potrebe po bistvenih spremembah v dosedanjem stanju in so sami dejavnik nenehne reprodukcije sedanje inercije in konservativnosti. Če hočemo posodobiti izobraževalni proces, je torej nujno, da posodobimo tudi sistem upravljanja v izobraževanju. Sistem samoupravljanja tej zahtevi ne more ugoditi avto-

⁷ Qualitative Aspects of Educational Planning, International Institute for Educational Planning.

⁸ H. L. Elvin, Qualitative Aspects of Educational Planning, UNESCO.

matično, spontano, lahko pa olajša zavestna in sistematična prizadevanja v tej smeri.

Zakaj če naj inovacije in korenitejše spremembe uspejo, moramo zanje pridobiti vse dejavnike v izobraževalnem procesu pa tudi zunaj njega: tako učitelje kot učence, tako vodstva šol kot odgovorne za šolstvo na raznih ravneh. Za njihovo mobilizacijo in aktiviranje prav razne oblike samoupravljanja dajejo najširše možnosti.

Posebno pozornost pa bi morali nujno posvetiti tudi usposabljanju vseh tistih, ki delujejo v upravljanju v prosveti. Paradokсно je vsekakor, da v tej izredno veliki in pomembni »proizvodni panogi« doslej nimamo ne oblike ne sistema za izobraževanje vodstvenih kadrov, kadrov v šolskih upravah, v izobraževalnih skupnostih, skratka organizatorjev te pomembne nacionalne »industrije«. Tudi tu bi lahko ustrezne izobraževalne ustanove našle plodno področje za nadaljnje ustvarjalno delo. Čeprav nemara prav za izobraževalne institucije drži ugotovitev, da tudi same nimajo sodobnega učinkovitega sistema notranjega poslovanja in upravljanja. Toda to je samo pobuda in razlog več za prihodnjo večjo zavzetost pri usposabljanju vodstvenih in upravnih kadrov v izobraževanju.

4. 5. Vsako načrtovanje, zlasti pa uvajanje korenitejših sprememb in revolucionarnih inovacij, mora temeljiti na demokratičnem postopku. V sistem izobraževanja ni moč vsiliti nikakršnih radikalnih sprememb, če o tem poprej ne dosežemo soglasja vseh prizadetih v izobraževalnem procesu — učiteljev in učencev, pa tudi v javnosti in med pomembnimi dejavniki družbenega razvoja. Ni v naravi vzgoje in izobraževanja, da se vsilujeta; zato morajo biti tudi spremembe, ki naj bi jih vneslo uresničevanje načrta o prihodnjem razvoju izobraževanja, dojemljive, dovezne in sprejete. Nekatere izkušnje ob napovedani reformi srednjega šolstva nas posebej opozarjajo, kako nujno je, da se že vnaprej posvetujemo z vsemi zainteresiranimi, da široko pedagoško in tudi drugo javnost dosledno obveščamo o predvidenih ukrepih ali usmeritvi nadaljnega razvoja izobraževanja, da strpno poslušamo različna mnenja in poglede, da nenehno prepričujemo o potrebnosti, nujnosti in koristnosti predloženih sprememb in inovacij. Učinkovito načrtovanje izobraževanja je v samoupravni družbi lahko samo demokratičen proces.

Vsakršno vsiljevanje rešitev »od zgoraj«, pa čeprav prek zakonodajne poti, lahko samo okrepi vse sociološke in psihološke zaviralne dejavnike, ustvarja le nove zaveznike apatiji in inerciji v sami izobraževalni sferi, ustvarja nezaupanje v dobronamernost sprememb, spodkopuje sam uspeh načrtovanja.

5. 1 Za uspeh načrtovanja je potreben še en pomemben vidik: opredeliti vlogo in naloge samega planiranja. Menim, da prav na tem področju vlada še največja zmeda glede pristojnosti, funkcije in temeljne odgovornosti načrtovanja.

Tu moramo delo jasneje razdeliti in zato tudi precizneje določiti odgovornost za posamične stopnje v procesu načrtovanja in uresničevanja plana. Načrtovanje se mora gibati v strokovnih okvirih in temeljiti na znanstvenih načelih. Naloga načrtovalcev ni in ne more biti, da določajo družbene smotre izobraževanja, da opredeljujejo cilje njegovega razvoja v prihodnosti, in tudi ne, da neposredno skrbijo za uresničevanje načrta v praksi. Njihova vloga je predvsem v tem, da opredelijo in razvijajo razna strokovna tehnična sredstva, s katerimi lahko napovejo razvoj izobraževanja in omogočajo uresničevanje tega razvoja.

Kolikor strokovno-tehnične in družbeno-politične vidike načrtovanja izobraževanja pomešamo brez jasno razmejenih značilnosti in pristojnosti, to ponavadi onemogoča jasno opredeljeno politiko na področju vzgoje in izobraževanja. Pozneje pa to lahko pripelje do zmede med cilji, ki jih določajo strokovni vidiki. Povsem očitno je, da vselej ni mogoče docela ločevati med obema vidikoma, da sta med seboj tesno povezana in drug na drugega vplivata, vendar ju nikakor ne gre enačiti. Kajti to navsezadnje vodi tudi do »politizacije« stroke, do strokovnih rešitev, ki jih ne narekuje strokovna vest, znanstvena odgovornost, ampak se oblikujejo pod vplivom trenutnih političnih potreb in interesov.

Taka stroka, taka veda in taka znanost seveda ne more vzdržati strokovno-znanstvene kritike, niti ne more biti koristna samim družbeno-političnim odločitvam. Relativna avtonomnost načrtovanja je torej nujna prvina uspešnega načrtovanja s strokovnega in znanstvenega vidika in edino zanesljiv opornik za družbeno in politično odločanje o pglavitnih družbenih ciljih razvoja vzgoje in izobraževanja.

5. 2. Podoben je tudi odnos med procesom načrtovanja in procesom uresničevanja načrta. Načrtovanje je strokovno-tehnični proces, ki temelji na znanstvenih dosežkih, medtem ko je uresničevanje planskih nalog pristojnost upravnih in samoupravnih organov v izobraževanju. Četudi je tudi tu težko potegniti ločnico, ki bi docela razmejevala pristojnosti, bi načelno morali razmejiti vloge in naloge, zlasti kadar gre za odmerjanje deleža odgovornosti pri uresničevanju planskih ciljev.

5. 3. Bržčas dandanes ni treba posebej dokazovati, da je edino smotrno načrtovanje izobraževanja — srednjeročno ali dolgoročno — le načrtovanje v okviru splošnega družbenega in gospodarskega razvojnega načrta. Prav tako je prevladalo spoznanje, da gospodarskega razvoja ni moč zarisati v prihodnost brez ustreznih napovedi o razvoju kadrov in izobraževanja. Še več. Prav v zadnjih smernicah srednjeročnega zveznega plana se uveljavlja tudi spoznanje, da je izobraževanje imanenten, integralni del enovitega procesa družbenega dela, da je ena osnovnih determinant za nadaljnji družbeno-ekonomski razvoj, ki naj uresniči vse zastavljene družbene, s tem pa tudi gospodarske cilje in naloge. Jasno je torej, da je treba načrt izobraževanja povezati z družbenim planom.

Ostaja v naših razmerah še nerazčiščeno vprašanje, kdo naj načrtuje razvoj izobraževanja; ali posebni načrtovalci v ekipi, ki pripravlja družbeni plan (konkretno pri nas na zavodu za planiranje SRS), ali posebni razvojni sektor pri organih, odgovornih za vzgojo in izobraževanje (rep. sekretariat za prosveto in kulturo ali republiška izobraževalna skupnost ali zavod za šolstvo SRS).

O tem problemu bodo prav gotovo različna mnenja, ki jih bo moč uspešno zagovarjati z vrsto prepričljivih argumentov. Na temelju vsega doslej povedanega pa se sam nagibam k rešitvi, ki bi tudi načrtovanju izobraževanja — prav zaradi izrednega pomena te dejavnosti za nacionalni razvoj, zlasti pa zaradi njene specifičnosti »proizvodnje žive materije« — dopustila določeno strokovno in tehnično samostojnost. Skratka, zavzel bi se za ustanovitev posebnega razvojnega oddelka pri enem od treh omenjenih organov, ki se v republiki ukvarjajo s problemom vzgoje in izobraževanja, za ustanovitev oddelka, ki bi tesno sodeloval tako s prosvetnimi organi kot z zavodom za planiranje. Ob nalogah, ki jih ima republiška izobraževalna skupnost pri zagotavljanju sredstev za temeljni razvoj večjega dela sistema vzgoje in izobraževanja, za razne stopnje šolstva, za temeljno dejavnost in razširjeno reprodukcijo, bi bilo še najbolj primerno, da ta samoupravni organ prevzame tudi nalogo, dolžnost in odgovornost za načrtni razvoj vzgoje in izobraževanja v naši republiki. To pa je bolj predlog za nadaljnje razprave kot pa sklep tega prispevka.

Konfliktni strukturalizem kot teoretični vidik v sociologiji

Uvod

Walter Wallace je v svoji študiji »Pregled sodobne sociološke teorije« nakazal enajst teoretičnih vidikov, ki so trenutno v rabi pri raziskovanju družbenih fenomenov.¹ Uporabil je eno samo ogrodje, da je ločil vsakega izmed enajstih vidikov od drugega in jih hkrati povezal v celoto, vse to z namenom, da bi odkril, kako različne teorije dopolnjujejo druga drugo.

Vidik konfliktnega strukturalizma je imenoval tisto, kar »definira Družbeno skoz relacije objektivnega obnašanja« in ki ga skuša razložiti na podlagi izmenjave škodljivega obnašanja med »... družbenimi udeleženci, ki zasedajo utrjene, med seboj povezane položaje.« (1, str. 201). Glede na to, da konfliktna teorija posveča poglavitno skrb izmenjavi dejanj, jo nekateri štejejo za drugo obliko izmenjalne teorije. Wallace poudarja, da je ta misel očitna v delih avtorjev, kot so Coser, Boulding in Simmel ter drugi. Udeleženci izmenjave, vrsta dejanj in strukturiranje, vse to bi se lahko spreminjalo od situacije do situacije.

Konflikti nastanejo med posamezniki, med posamezniki in skupinami, med skupinami ali organizacijami, med organizacijo ter eno ali več njenih sestavnih enot, ali med sestavnimi enotami neke organizacije. Konflikt nastane, ko se več oseb ali skupin poteguje za isti predmet, ko skušajo zasedati isti prostor ali položaj, ko igrajo nezdružljive vloge, ko imajo nezdružljive cilje ali pa ko se zatečejo k medsebojno nezdružljivim sredstvom za doseg svojih ciljev.²

Konflikti ali izmenjave neugodnih dejanj veljajo za nujno sredstvo za uresničitev družbenih sprememb. Dahrendorf³ sodi, da bi nas konfliktna teorija morala poučiti, kako konfliktna skupine nastajajo; v kakšne vrste boj se zapletajo in glede na to, kako potekajo spremembe v družbeni strukturi. Blau⁴ sodi da »izmenjalni procesi ... spodbujajo di-

¹ Wallace, Walter (zal.) *Sociological Theory*, Chicago, Aldine Publishing Company, 1969.

² Mack, Raymond W. in Synder Richard C. »The Analysis of Social Conflict — Toward an Overview and Synthesis«, *Journal of Conflict Resolution*, Zv. 1, št. 2, junij 1957, str. 212—248.

³ Dahrendorf, Ralf »Towards A Theory of Social Conflicts«, *Journal of Conflict Resolution*, 2, junij 1958, str. 170—183.

⁴ Blau, Peter M. *Exchange Power in Social Life*, New York, John Wiley and Sons, Inc., 1964.

ferenciacijo moči, kar spodbuja nastanek opozicije. Opozicija je vir vitalnosti, ki sproži in vzdržuje družbene spremembe. Blau pravzaprav vidi v konfliktu in opoziciji poglavitni spodbudi sprememb tam, kjer stalne pravice in tradicija zadržujejo status quo.

Red in nered

Izraz filozofija je svojčas zajemal ves resen in pravi študij, ki so se ga lotili človeški možgani. Kakor se je znanje večalo, so se ljudje začeli specializirati na nekaterih področjih prizadevanj in takšna področja so vsa dobila svoja imena, kot so matematika, fizika, kemija itd. Sodobna sociološka misel in teorija v nasprotju z filozofskim proučevanjem družbe sta se pojavila konec osemnajstega in v začetku devetnajstega stoletja.

V sociološkem pristopu so se uveljavile štiri temeljne sestavine družbenega reda: posameznik s svojimi interesi in cilji; različne družbene skupine, kot so organizacije in institucije; kulturni simboli in izročila ter sile okolja, v katerem se vse te sile razvijajo.

Spričo zanimanja za pogoje družbenega reda so problemi družbenega nereda, dezorganizacije in sprememb postopoma prišli v žarišče sociološke teorije. Eisenstadt⁵ ugotavlja, da smo družbeni nered, navzočnost internih konfliktov ter vzpon in padec sociopolitičnih sistemov dolgo časa priznavali kot življenjska dejstva. Toda šele sorazmerno nov sociološki vidik priznava, da konflikt in nered nista nujno drugačna od družbenega reda in da se lahko ujemajo.

Zgodnja sociologija

Prva šola sociološke misli je bil pozitivistični organicizem, ki se je razvil iz filozofskih virov. Organicizem je mogoče zaslediti v nepretrganem toku idealistične filozofije tja do klasične Grčije. Pozitivni element se je opiral na empirizem. Od sedemnajstega stletja naprej se je empirizem razvijal na Zahodu. Medtem ko je idealistična filozofija večinoma porajala konservativne elemente v družbi, se je empirizem razvijal kot »filozofija reforme«. Martindale⁶ ugotavlja, da je »sociologija z združitvijo organicizma in pozitivizma težila k temu, da bi spreobrnila empiristično-pozitivistične tradicije Zahoda v konservativne namene«.

Za zgodnjo šolo sociologije so bile torej značilne notranje razlike v mnenjih, pozitivistični organicizem pa je že v svojem najzgodnejšem razvoju kazal znamenja razpada.

Prva večja prelomnica je bila, ko se je uveljavila biologija, druga pa, ko so opustili neznanstvene usmerjenosti.

Biološka teorija se je naglo razvila v drugi polovici devetnajstega stoletja, to pa je vplivalo tudi na sociologijo. Na področju sociologije so mnogi izdelali nadrobne analogije in jih uporabljali. Toda, kot poudarja Martindale, »mehansko obračanje analogij nikoli ne more nadomestiti znanosti« (6, str. 97) in tako so se bioorganicistične analogije znašle pod udarom destruktivne kritike.

⁵ Eisenstadt, S. N. *Modernisation, Protest and Change*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, Inc., 1966.

⁶ Martindale, Don Albert, *The Nature and Types of Sociological Theory*, Boston, Houghton Mifflin, 1960.

Postopoma se je začel krhati ideološki temelj, na katerem sta se združevala organicizem in pozitivizem, tako da sta šla vsak svojo pot. Čisti organicisti so se držali svojega vidika do skrajnosti, medtem ko se je pozitivizem razvil tako, da je zajemal številne smeri od blagega operacionalizma do skrajnih oblik »tehnokracije«.

Pozitivistični organicizem in konflikti

Martindale trdi, da večina oblik pozitivističnega organicizma ni bila sposobna, da bi se spoprijela z vprašanji medčloveškega konflikta. Comte, Spencer in Tonnies so si več ali manj odmislili konflikt, medtem ko je Durkheim gledal nanj kot na obliko družbene bolezni. Vendar pa je voluntaristična smer pozitivističnega organicizma priznala vlogo konflikta. Martindale ugotavlja celo, da je zelo verjeten vzrok, zakaj so uvedli voluntarizem v pozitivistično teorijo deloma v tem, da so poskušali razložiti konflikt.

Potem ko so konflikt enkrat sprejeli kot družbeno dejstvo, je bilo mogoče razlago tega pojava opirati na množico študij tja nazaj do klasičnih grških in srednjeveških arabskih mislecev. Martindale je odkril podobne misli pri Polibiju, pri Machiavelliju in še pri Jeanu Bodinu, družbenem in političnem avtorju Francije šestnajstega stoletja, ki so njegove misli o moči in družbenih razredih zelo podobne mislim Dahrendorfa.

Bodin je sodil, da se stalna družbena struktura oblikuje kot proces nenehnega razkroja in reorganizacije, v katerem je konflikt v ospredju. Za mnoge družbene fenomene, kot so razredne razlike, je sodil, da nastajajo iz odnosa premoč-podrejenost med zmagovalci in premaganci. Za vsako družbo ljudi je sodil, da je v tem primeru posameznik ali v položaju oblasti ali podrejenost. Sodil je, da je človek vključen v množico organizacij od družine do države, na revolucijo pa je gledal kot na spremembo lokacije oblasti.

Thomas Hobbes (1588—1679) velja za Bodinovega naslednika v teoriji konflikta. Eisenstadt ugotavlja, da je »Hobbes prvi imel družbeni nered za izhodišče pri analizi možnosti družbenega reda«⁷. Po Hobbesovem mnenju je človekova želja po moči, priznanju in občudovanju nenasitna. Za značilne odnose med človekom in sočlovekom je navajal tekmovanje, nezaupanje in boj za veljavo. Vir takšnega stanja, je trdil, je v potrebi po samoohranitvi.

David Hume in Adam Ferguson sta zaslužna za to, da se je sodobna konfliktna teorija usmerila k empirični raziskavi. Menila sta, da je konflikt koristen in da teče vzporedno z napredkom v družbi. Konflikt in boj se po njunem kažeta v družbi v mnogih oblikah in prežemata ekonomske, politične in mednarodne odnose.

Ko Martindale raziskuje izvir in razvoj teorije konfliktov, opozarja na enotno tradicijo. Misleci v tej tradiciji so bili nadalje ljudje, ki so se ukvarjali s problemi svojega časa; bili so poslovni ljudje, ki so uporabljali realistične analize. Toda preden se je teorija konflikta razvila v sociologiji, se je nekaj časa razvijala v politiki in gospodarstvu. Pobljše so pokazali koristni učinek gospodarskega tekmovanja za učinkovitost, Malthus

⁷ Eisenstadt, S. N. »The Development of Sociological Thought«, *Encyclopedia of the Social Sciences* 23—26, New York, The Macmillan Company, 1960.

pa je šel še dlje in opredelil tekmovanje na splošno kot tekmovanje za obstoj. Ko je Darwin povzel to misel o tekmovanju in boju za obstoj, je odprl popolnoma nove vidike v študiju bioloških pojavov.

Ideologije konflikta

Kot je bilo že rečeno, so se številni izmed teoretikov konflikta v preteklosti ukvarjali s posvetnimi zadevami, zatoorej so se njihove ideje opirale na dejanske družbene skušnje. Toda misel, ki se ukvarja z dnevno problematiko, je zelo blizu ideologiji. Ideologije konflikta so se v devetnajstem stoletju razvile v treh oblikah.

1. marksistični socializem — ideologija konflikta, ki se je razvila v imenu delavskega razreda;

2. socialni darvinizem — ideologija konflikta, ki je upoštevala pri-zadevanja poslovnih skupin;

3. socialni darvinizem kot rasizem.

Marx je spremenil Heglovo dialektiko idej v materialno dialektiko, v kateri sta si ekonomska razreda v nasprotju. Marksistični socializem je hotel pojasniti vse družbene fenomene na podlagi razredov in ekonomske pogojenosti. Nujnost revolucionarnih sprememb je bila v središču pozornosti. Marxov največji prispevek sociologiji je bilo nedvomno spoznanje, da so temelji notranjega konflikta v obstoječi družbeni strukturi in da ta notranji konflikt povzroča spremembe v tej strukturi. Uveljavil se je tudi njegov koncept o razrednih interesih.

Ena izmed oblik socialnega darvinizma, natančneje tisti, ki ga najdemo v Sumnerjevih delih meni, da je človeška družba sestavljena iz tistih najbolj sposobnih posameznikov, ki so prišli iz boja za obstoj in preživitev. Revni ljudje in ljudje brez premoženja so veljali za biološko »nesposobne« in za ljudi, ki ne zaslužijo družbene blaginje.

Marksizem in socialni darvinizem sta osvetlila številne družbene probleme. Koncept razreda je dobil nove razsežnosti, imperializmu so začeli dajati pomen. Problemi manjšinskih skupin in razlik med posamezniki so stopili prav v ospredje.

Socialni darvinizem

Socialni darvinisti so bili prepričani, da je mogoče prenesti Darwinovo teorijo o biološki evoluciji v sociologijo tako, da organizme nadomestimo z družbenimi skupinami.⁸ Bagehot (1826—1877) je bil prvi med socialnimi darvinisti, vendar ni identificiral tipa skupin, na katere je mislil. Pač pa sta jih Gumplowicz (1838—1909) in Ratzenhofer (1842—1904) opredelila kot rasne skupine. Summer (1840—1910) je opredelil svoje skupine kot etnične in kulturne. Summer in Gumplowicz sta tudi opredelila družbene razrede kot skupine v konfliktu. Summer je izbral človeške običaje kot temeljno enoto pri analizi, medtem ko je Ratzenhofer posvetil pozornost interesu.

Socialni darvinisti so menili, da je determinanta družbenih sprememb biološka. Bagehot, Gumplowicz in Ratzenhofer so poudarjali izbor in

⁸ Timasheff, Nicholas S. *Sociological Theory, its Nature and Growth*, New York, Random House, 1967.

preživitev najsposobnejše skupine, medtem ko je Summer sklepal, da najustreznejši običaji določajo stanje družbe.

Timasheff ugotavlja, da ni bil ves nauk socialnih darvinistov brez vrednosti. Pokazali so razumevanje za konflikt in identificirali so skupine, ki se utegnejo spopasti med seboj. Zavedali so se, da ima konflikt med skupinami vpliv na solidarnost med njimi.

Angell⁹ je ovrednotil ideje socialnih darvinistov po merilih, ki jih je predlagal Dahrendorf za ustrezno teorijo konflikta, in ugotovil, da te ideje ne ustrezajo. Niso upoštevale ničesar v zvezi z vsemi možnimi vrstami konfliktov. Glavno pozornost so posvetili vzrokom konflikta in njegovim procesom. Zanimarili so zunanje dejavnike, ki lahko vplivajo na potek konflikta, zmago neke strani nad drugo pa so šteli za rešitev konflikta.

Konflikt: poseben predmet študija

Prvi sociolog, ki je štel konflikt resnično za poseben predmet, je bil Georg Simmel.¹⁰ Zanimali so ga notranji in zunanji konflikti, vzroki in posledice ter osebna in skupinska udeležnost. Družba je veljala za mnogokratnik vzajemnih odnosov med posamezniki.

Coser¹¹ je izbral nekatere Simmelove postavke in iz njih sestavil analitično ogrodje. Izkaže se, da je Simmel štel konflikt za potencialno konstruktiven in za pojav, ki spodbuja družbene spremembe. Coser pa poudarja, da konflikta *ni* mogoče razlagati kot nekaj razdiralskega in nefunkcionalnega. Gre za neizogiben vidik skupinskega življenja; koristen je pri razčiščevanju idej, preurejanju skupinskih enot in utrjevanju strukture skupine. Coser je prepričljivo ovrgel težnje, da bi konflikt uvrščal med »družbene bolezni«. Opozoril je, da je konflikt lahko koristen pri ugotavljanju in ohranjanju identitete in mejnih črt družb in skupin. Konflikt omogoča, da se sprostijo različna mnenja in sovražnosti, brez konflikta bi se vse to utegnilo kopičiti in morebiti povzročiti eksploziven razpad skupine. Konflikt je lahko tudi sredstvo, s katerim se izločijo tisti člani, ki niso predani idealom skupine.

Coser poudarja, da konflikt potrebuje zadostno institucionalizacijo, zakaj brez tega utegne biti nefunkcionalen za družbeno strukturo. Če je struktura toga in je sprostitev konflikta ovirana, lahko pride do nevarnosti razcepitve.

Številne Coserjeve ugotovitve imajo težo glede na sedanje mednarodne konflikte. Pač pa se zdi zelo tehtna tudi Simmelova ideja, ki je Coser ni povzel, in sicer: da se rahlo nesoglasje utegne razviti v bolj intenziven konflikt, če obe strani pričakujeta visoko stopnjo soglasja, kot pa če je ne pričakujeta. Angell je to misel prenesel na odnose med ZDA in SZ ter ugotovil: ker ZDA ne pričakujejo od Sovjetske zveze, da bo ravnala prijateljsko, lahko sprejmejo veliko bolj skrajna dejanja od Sovjetske zveze kot pa od katere izmed svojih zaveznic. Angell skuša

⁹ Angell, Robert C. »The Sociology of Human Conflict«, pri McNeil, Elton P (zal.), *The Nature of Human Conflict*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, 1965.

¹⁰ Simmel, Georg, *Konflikt*, v angleščini objavil The Free Press, 1955, Glencoe, str. 111.

¹¹ Coser, Lewis A. *The function of Social Conflict*, Glencoe Ill., The Free Press, 1956.

strniti to situacijo takole: »Ob odtujenosti se počasi razvezimo, ker ne pričakujemo veliko, toda ko se konflikt enkrat začne, bo toliko bolj srdit, kolikor bolj je konflikt zavesti.« (9. str. 101)

Chicaška šola

Simmelove ideje so imele precejšen vpliv na chicaško šolo, katere predstavniki so Small, Park in Burgess. Albion Small je sodil, da neko število ljudi, katerih medsebojni odnosi so dovolj pomembni, da pritegnejo pozornost, sestavlja skupino. Ljudi vedno najdemo v združbah in človeško družbeno življenje je skupinsko življenje. Družbeni proces se oblikuje ob nepretrgani akciji in interakciji interesov posameznikov v stiku. Konflikt tako deluje tudi znotraj skupine. Dokler velja konflikt za temeljni družbeni proces, teži po tem, da bi se sprevrgel v sodelovanje.

Park in Burgess sta prevzela koncept družbenega procesa, ki ga je uveljavil Small. Razdelila sta družbeni proces v štiri glavne vrste interakcije: tekmovanje, konflikt, prilagoditev in asimilacijo. S tekmovanjem je bilo razumeti človekov boj za obstoj, ki je bil v glavnem stihijski. V ekonomskem redu je veljalo tekmovanje po svoji naravi v glavnem za ekološko. Konflikt pa nastane, ko se ljudje zavejo in postane tekmovanje zavestno. Prilagoditev je poskus celovite vključitve v situacijo tekmovanja in konflikta. Temu se utegne pridružiti kompromisna ureditev nadrejenosti-podrejenosti.

Takšno obravnavanje konflikta pri sodelavcih chicaške šole je bilo dokaj nepopolno in ni prispevalo nič k razumevanju meddružbenega konflikta.¹²

Teorija konflikta in dvajseto stoletje

Mnogi sociologi so vztrajno podcenjevali konflikt in malo je v sociološki literaturi pomembnega pisanja o odnosih med družbami. Jessie Bernard¹³ je v oceni položaja leta 1950 poudaril, da to zlasti velja za Zahod, kjer so namenili interakcionalni sociologiji sedež v zadnjih vrstah, medtem ko so bile v ospredju kulturne študije. Ugotovila je, da »sociološka teorija konflikta ostaja slej ko prej tam, kjer jo je Simmel pustil; medtem pa so komunisti marljivo gojili to področje.« Bernardova je navedla nekatere vzroke za takšne razmere, med njimi pa so najpomembnejši tile:

1. zahodnjaška osebnost je bolj dovzetna za kulturne razlage socioloških pojavov kot pa za interakcionalne razlage;
2. sociologi so se želeli izogniti identifikaciji z marksizmom ali socializmom;
3. strah pred domnevo, češ tisti, ki proučuje konflikt, ga podpira, spodbuja ali zagovarja;
4. težave pri pridobivanju podatkov.

Ko Angell⁹ omenja obsežno opravljeno delo na področju konflikta in sorazmerno pičlost teorije na tem področju, pripisuje to dejstvu, da je

¹² Boskoff, Alvin, *Theory in American Sociology*, Major Sources and Applications. New York, Crowell, 1969.

¹³ Bernard, Jessie, »Where is The Modern Sociology of Conflicts«, *American Journal of Sociology*, zv. 61 (1950), 11–16.

velika večina sociologov, ki so se ukvarjali s konfliktom, posvečala glavno pozornost razrednemu konfliktu. Ko gre za meddružbene konflikte, težijo k ugotovitvi, češ da se ti končajo z zavojevanjem. To pa nam seveda ni v kdovekakšno pomoč v svetu hladne vojne in mednarodne napetosti.

Merila za teorijo konflikta

Za najbolj sistematično obravnavo konflikta, kar jih je opravil sociolog, velja Dahrendorfova študija¹⁴, kjer je postavil vrsto temeljnih meril za ustrezno teorijo družbenega konflikta. To so med drugim:

a) pravilno koncipiranje pojava in ugotovitev njegovih glavnih vrst. Zavestno ali nezavestno nasprotovanje med dvema stranema velja za najbolj uporabno definicijo. Dahrendorf je predlagal razvrstitev, ki jo je Angell prevzel (razpredelnica 1),

b) koncepcija družbe, ki je združljiva s študijem konflikta,

c) ugotovitev strukturalnih pogojev, ki spodbujajo različne oblike konflikta,

č) dognanje, kako se konflikt razvije iz teh strukturalnih pogojev,

d) opredelitev razsežnosti sleherne vrste konflikta in v katerih pogojih se oblike konflikta spreminjajo,

e) proučitev, kako je mogoče reševati konflikt.

Glede na ta merila se marksizem in socialni darvinizem izkažeta za dokaj neustrezna, pa tudi v literaturi o konfliktih je še vedno zaslediti usmerjenost predvsem k razrednemu konfliktu.

Konflikt zaradi vloge

Sociologi so se precej zanimali za proučevanje uniformnosti v interakciji, ki so posledica obveznosti nekega položaja ali statusa¹⁵. Z vsakim položajem so združene norme in pričakovanja, ki določajo, kaj velja za pravilno ali ustrezno obnašanje za osebo, ki zaseda ta položaj. Sarbin poudarja, da »vloga označuje ne le očitna dejanja temveč tudi prikrita pričakovanja pri opazovanem ali pri skupini opazovalcev«¹⁶, ta pričakovanja pa so podlaga za presojanje, kako dobro je vloga izvedena. Gre torej za dva glavna momenta pri definiciji vloge: 1. *pričakovanja*, ki jih imajo nekateri ljudje glede ustreznega obnašanja za tistega, ki zaseda dan položaj, in 2. *izvedba* ali resnično obnašanje obveznika na danem položaju.

Temeljni vir nestanovitosti in pritiskov v ustroju vlog je »strukturalna okoliščina, da ima nekdo z določenim statusom partnerje po vlogi različno razporejene v družbeni strukturi«¹⁷. Konflikt zaradi vloge nastane,

¹⁴ Dahrendorf, Ralf, *Gesellschaft und Freiheit*, München, R. Piper and Co. Verlag, 1962.

¹⁵ Steuffer, Samuel A. »An Analysis of Conflicting Social Norms«, *American Soc. Review*, 14, dec. 1949, str. 707—717.

¹⁶ Sarbin, T. R. »Role Theory« pri Lindzey, G. (zal.), *Handbook of Social Psychology*, zv. 1, Reading Mass., Addison-Wesley, 1954.

¹⁷ Nix, Harold L. in Bates, F. L. »Occupational Role Stresses: A Structural Approach«, *Rural Sociology*, 27, marec, 1962, str. 7—17.

Razpredelnica I

Družbena enota	1 Enak proti enakemu	2 Nadrejeni proti podrejenemu	3 Celota proti delu
A. vloge	družinska vloga nasproti vlogi po položaju	vloga po položaju — sindikalna vloga	družbena osebnost — družinska vloga
B. skupine	dečki nasproti deklicam (v šol. razredu)	starši nasproti otrokom	družina nasproti zapravljivemu sinu
C. družbe	protestanti — katoliki	združenje industrialcev — sindikati	škofsvska cerkev — »visoka cerkev«
E. naddružbeni odnosi	sovjetski blok nasproti zahodnemu bloku	svobodni ljudje — sužnji	država nasproti zločinski tolpi
		SZ nasproti Madžarski	EGS nasproti Franciji

Vir: Robert C. Angell, »Sociologija človeškega konflikta«, pri Elton B. Mc Neil (zal.), *Narava človeškega konflikta*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall 1965, str. 52

Dahrendorf je skril to razpredelnico na šest vrst in sicer:

1. Konflikti zaradi vloge (A1, A2, A3).
2. Tekmovanje (B1, C1).
3. Razredni konflikti (B2, C2, D2).

4. »Manjšinski konflikti in deviacije« (B3, C3, D3).
5. »Boj za delež« (D1).
6. Mednarodni odnosi (E1, E2, E3).

ko izvajalec zazna, da je soočen z nesprejemljivimi pričakovanji. Merton¹⁸ ugotavlja, da so takšne okoliščine običajne, da pa se vendar v glavnem ohrani precejšnja stopnja reda.

Zanimivo se je lotil konflikta zaradi vloge in njegove rešitve Gross.¹⁹ Določil je štiri alternativne vrste obnašanja ali smeri delovanja, ki so na voljo posamezniku, ko je soočen z dvema nesprejemljivima pričakovanjema. To so:

- a) soglasnost z enim pričakovanjem;
- b) soglasnost z alternativnim pričakovanjem;
- c) kompromis — kar je v resnici poskus, da bi soglašal z obema;
- č) poskus, da bi se izognil odločitvi.

Katero izmed teh alternativnih rešitev bo izvajalec izbral, je po Grossovem mnenju odvisno od tega, ali zazna pričakovanji na podlagi njune uzakonenosti ali na podlagi sankcij, s katerimi utegneta groziti. Edwards²⁰ meni, da bo posameznik v skladu z načelom maksimiranja pričakovane koristnosti izbral obnašanje, s katerim se bo ognil težavam in prišel na bolje.

Stouffer navaja, da so konflikti zaradi obveznosti vloge vsakdanja stvar pri vseh ljudeh, zlasti pa v našem zamotanem zahodnem svetu. Merton sodi, da je element konflikta vrojen v izvedbi katerekoli vloge. Obveznik utegne omejiti ali popolnoma prekiniti odnose v neki vlogi, v skrajnih primerih, kjer takšna ali drugačna alternativa ni na voljo, pa utegnejo posamezniki postati predmet sankcij zaradi neustreznega izvajanja vloge in utegnejo internalizirati pritisk v sebi tako daleč, da postanejo duševno bolni. Vendar pa je Merton nakazal več strukturalnih mehanizmov, ki skrbijo za to, da se nestanovitnost in konflikt zadržita v razumnih mejah. Sem sodijo: spreminjajoča se intenzivnost vključenosti partnerjev po vlogah v vlogah; spreminjajoče se razlike v močeh med partnerji po vlogah; osamitev dejavnosti pred opazovanjem; postavljanje znanih zahtev, ki vodijo h konfliktu, izvajalcem vlog; in socialna podpora od ljudi s podobnimi statusi ali s podobnimi težavami.

Smeri v sociologiji

Od začetka dvajsetega stoletja sta se uveljavili dve smeri v ameriški sociologiji, toda nobena izmed njiju ne navaja k teoretičnemu zanimanju za konflikt. Ena izmed teh smeri gre v empirizmu. Konflikt je bil pogosto v središču pozornosti pri študijah te smeri, vendar pa so ga v glavnem obravnavali v omejenem obsegu, tako na primer verske konflikte, konflikte med delavci in upravo, ali pa konflikte zaradi vloge.

Z drugo smerjo se je uveljavila strukturalno-funkcionalna teorija, smer, ki kaj rada gleda na konflikt kot na družbeno bolezen in ki je osredotočila zanimanje na integracijo in soglasje. Usmeritev k takšnemu pristopu je prispevala k temu, da se je pozornost umaknila s področja konflikta.

¹⁸ Merton, Robert K. *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, The Free Press, 1957.

¹⁹ Gross, Neal et al., *Explorations in Role Analysis*, New York, Wiley, 1958.

²⁰ Edwards, Ward, »The Theory of Decision Making«, *Psychological Bulletin*, v. 51, št. 4, 1954. str. 380—417.

Dahrendorf poudarja, da teorija o integraciji v družbi ter teorija o prisili in konfliktu v družbi temeljita na različnih domnevah.²¹ Temeljna domneva teorije integracije je, da je vsaka družba sestavljena kot integrirana, stanovitna in trdna struktura elementov, pri čemer opravlja vsak element funkcijo v sistemu, ter da je soglasje o vrednotah med njenimi člani tista moč, ki drži družbo skupaj. Temeljne domneve pri teoriji konflikta v družbi so: navzočnost nesoglasja, konfliktov in sprememb; dezintegrativne in konfliktne lastnosti elementov družbe in dejstvo, da »vsaka družba temelji na prisili nekaterih njenih članov nad drugimi.«

Dahrendorf trdi, da teorija konflikta ni mogoča brez slednjega modela družbe. Oba modela sta koristna in potrebna v socioloških analizah in pri obravnavanju totalnih družb se prej dopolnjujeta kot pa izključujeta (glej razpredelnico II).

Razpredelnica II

Modela družbe

Integracijski model

1. norme in vrednote so temeljni elementi družbenega življenja
2. za družbeno življenje je značilna predanost stvari
3. družbe so nujno kohezivne
4. družbeno življenje je odvisno od solidarnosti
5. družbeno življenje temelji na vzajemnosti in sodelovanju
6. družbeni sistemi počivajo na soglasju
7. družba priznava zakonito oblast
8. družbeni sistemi so integrirani
9. lastnost družbenih sistemov je, da vztrajajo pri istem

Konfliktni model

1. interesi so temeljni elementi družbenega življenja
2. za družbeno življenje sta značilna siljenje in prisila
3. družbeno življenje je nujno deljivo
4. družbeno življenje poraja opozicijo, izključitev in sovražnost
5. družbeno življenje poraja strukturni konflikt
6. družbeno življenje poraja deljene interese
7. pri družbenem razslojevanju gre tudi za moč
8. družbeni sistemi so neintegrirani in posejani s »protislovji«
9. lastnost družbenih sistemov je, da težijo k spremembi

Vir: Percy S. Cohen *Sodobna družbena teorija* (Modern Social Theory), New York, Basic Books, Inc., 1968, str. 167.

Dahrendorfova teorija konflikta

Dahrendorf šteje razrede za konfliktne skupine, ki so proizvod neenake distribucije oblasti v »imperativno usklajenih asociacijah«, kot so cerkev, država in industrija. Za oblastvene strukture meni, da se delijo na dva dela, tako da sta v vsaki asociaciji dve potencialno nasprotujoči

²¹ Dahrendorf, Ralf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford, California, Stanford University Press, 1959.

si skupini, tisti, ki imajo oblast, in tisti, ki je nimajo. Potencialno nasprotujoči si skupini imata tudi prikrita interese, da bi obdržali ali pridobili oblast. Ko se člani nasprotujočih si *quasi* skupin organizirajo, postanejo njihovi interesi vidni in takrat so to konfliktna skupina. Takšne skupine se bodo pojavile edinole, če so dani ustrezni pogoji za organizacijo. Te pogoje lahko razdelimo na tehnične, politične in družbene. Potrebno je zavestno in sposobno vodstvo; primeren sistem komunikacij; naklonjeno ali vsaj strpno politično vzdušje, ki dovoljuje svobodo združevanja in določen vzorec navačanja.

Nenehni skupinski konflikt velja za pomembno sredstvo usmerjanja družbenih sprememb. Konflikt se nikoli ne razreši, pač pa ga je mogoče uravnavati. Za uravnavo morata obe strani a) priznavati resničnost konfliktna situacije, b) biti organizirani — dezorganizirani ali nepovezani združenci dejansko onemogočajo uravnavo — in c) soglašati s pravili igre, ki zagotavljajo podlago za mirne odnose.

Po Dahrendorfovem mnenju so posledice skupinskih konfliktov strukturalne spremembe. Te spremembe so treh vrst: 1) popolna zamenjava osebja na vladajočih položajih v asociaciji, to je revolucionarna sprememba. 2) delna zamenjava osebja na vladajočih položajih in 3) zamenjava osebja se ne zgodi, pač pa stranka ali skupina na oblasti prizna politiko in predloge opozicije.

Mednarodni odnosi

V knjigi »Odkrivajoč poti do miru« je Angell²² izrazil mnenje, da bi morale vse države ali vsaj jedrske sile, če se hočemo izogniti jedrski vojni, izoblikovati svetovni interes, ki bi bil nad nacionalnim interesom. To bi bilo mogoče doseči tako, da bi krepili zaupanje prek sodelovanja v nekaterih skupnih podjetjih ali pa če bi podpirali take nacionalne vodstvene sisteme, ki bi se zavzemali za tak svetovni sistem. Tudi Parsons je videl prihodnost v svetovi skupnosti. Ker pa vsi ljudje cenijo gospodarsko in nacionalno avtonomijo, se zdi, da je mogoče zagotoviti trajen mir s dogovorjenimi pravili igre pred svetovnim forumom, kot so Združeni narodi. Kot meni Parsons, je največje upanje v tem, da bi raje gojili diferencirane interese kot nacionalne in da bi ločili nacionalne vrednote od nasprotnih ideologij.²³ Ali so to kaj več kot želje, se bo še izkazalo; vendar pa je obžalovanja vredno, da se je kaj malo sociologov celo v jedrski dobi ukvarjalo z interakcijo med nacionalnimi sistemi.

Poleg Parsonsa je tudi Robert Angell postavil hipotezo, da utegne nastati možnost za svetovni interes po razpadu monolitnih nacionalnih interesov v pluralistične interese. Potem bi bilo mogoče pričakovati splošno svetovno tekmovanje med podnacionalnimi interesnimi skupinami, kot so gospodarska podjetja, raziskovalni inštituti, univerze in cerkve.

Ideja o pluralističnih interesih je vredna pozornosti; proučevali in razčlenjevali so jo številni sociologi in antropologi. Gluckman²⁴ trdi, da

²² Angell, Robert C. »Discovering the Paths to Peace«, International Sociological Association, *The Nature of Conflict*, zv. II., Pariz, UNESCO, 1957.

²³ Parsons, Talcott, »Polarisation of the World and International Order«, pri Wright, Quincy, et al. (zal.), *Preventing World War III*, New York, Simon and Schuster, Inc. 1962.

²⁴ Gluckman, Max, *Custom and Conflict in Africa*, New York, The Free Press of Glencoe, Inc., 1955.

niti majhen del prebivalstva ne more oblikovati kohezivne enote brez, kot pravi, križane pripadnosti. Ross²⁵ je zapisal leta 1920, da je za družbo s številnimi nasprotji na črtah, ki tečejo v vseh smereh, verjetno manj nevarno, da jo bo razjedalo nasilje in ji grozil razpad, kot pa za družbo, kjer teče nasprotje po eni sami črti. Lahko bi rekli, da je takšna družba sešita v celoto iz notranjih konfliktov. Robin Williams²⁶ je tudi dognal, da večkratna cepljenja drugo drugega celijo.

Alger²⁷ meni, da je ena izmed poglavitnih nalog naše dobe poiskati poti, po katerih bi spravljali konflikte v arene, kot so Združeni narodi, kjer jih bo mogoče voditi v skladu z dogovorjenimi pravili. Tako bodo volilni bloki ob različnih vprašanjih povsem različni in nova točka na dnevnem redu utegne »... tesneje povezati medvladno družbo v ZN, kajti navrgla je ne le nov konflikt temveč tudi novo sodelujočo koalicijo.«

Ovire za teorijo o družbenem konfliktu

Proučevanje procesov družbene kontinuitete, sprememb in preobrazbe sta vselej ogrožali dve poglavitni oviri. Prva je bilo prepričanje o gladko tekoči družbi brez konfliktov. Ta vidik lahko zasledujemo tja nazaj do ideološke geneze sociološke teorije. Takšna usmeritev je pogosto vodila k analizam konfliktov in dezorganizacije v družbah in skupinah, toda težila je k temu, da bi opredelila konflikt kot nekaj, kar je zunaj družbenega reda. Vendar pa so mnogi misleci strukturalno-funkcionalne šole, ki so prišli pod udar kritike, ker so se osredotočili na družbeni red in zanemarjali družbene spremembe, nehote osvetlili nujnost nereda.

Druga poglavitna ovira so bila nezadostna prizadevanja, da bi premostili prepad med splošnimi zakoni in enkratnostjo določenih družbenih, kulturnih in zgodovinskih dogodkov. Tako se zdi, da so bile pogosto zanemarjene posplošljive domneve bolj specifičnih študij in enkratne domneve posplošenih študij. Velika vrednost Marxovega dela, na primer, ni le v tem, da priznava navzočnosti konflikta, temveč tudi v tem, da prizna, da je razmerje med konfliktom in družbeno spremembo možno.

Zdi se torej, da je za vse človeške odnose mogoče reči, da so prežeti z dvema tesno povezanimi procesoma — konfliktnim in integrativnim. Obe vrsti interakcije se kažeta na različnih stopnjah, kakor hitro sta v stiku dva posameznika ali več. Ko dva ali več posameznikov ali skupin preidejo v stik, je to razmerje lahko primarno konfliktno ali integrativno. Tudi če je razmerje primarno konfliktno, je verjetno, da bosta obe strani priznavali vsaj pravila boja. Ko je interakcija primarno integrativna, je enako verjetno, da se bo iz različnih vzrokov pojavil konflikt.

Sprva so opisovali konflikten strukturalistični vidik kot nekaj, kar govori o izmenjavi poškodujočega obnašanja med »družbenimi udeleženci, kiasedajo utrjene, med seboj povezane položaje.« To je morda najbolj sprejemljiv koncept konfliktnega procesa.²⁸ Ena stran zazna, da druga

²⁵ Ross, Edward A. *The Principles of Sociology*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1920.

²⁶ Williams, Robin *American Society*, New York, Alfred A. Knopf, Inc., 1951.

²⁷ Alger, Chadwick F. »United Nations Participation as a Learning Experience«, *Public Opinion Quarterly*, 26, 1963, str. 411–426.

²⁸ Boulding, Kenneth E. *Conflict and Defense: A General Theory*. New York, Harper, 1962.

stran slabo ravna z njo ali jo poškoduje, zato se loti akcije, za katero meni, da je obrambna. Druga stran pa seveda gleda na to kot na grožnjo in ustrezno odgovori. Obe zdaj sodita, da je bil njun začetni strah upravičen in tako se začne stopnjevanje. Ta proces je del in celota konflikta na vseh ravneh interakcije, nikjer pa se ga ne da lepše opazovati kot prav v mednarodni hladni vojni.

Kaj je nesporno — povzetek

Zdi se, da so že številne značilnosti družbenega konflikta splošno priznane. Konflikt:

1. je temeljen in nujen za družbeno življenje;
2. lahko je konstruktiven ali destruktiven;
3. povzročajo ga številne spremenljivke, ki so v skupni interakciji;
4. je dinamičen in izhaja iz zaporedja ali teka razvoja;
5. nastaja v družbenem okolju ter hkrati vpliva nanj in je pod njegovim vplivom;

Sodobne raziskave

Stroup²⁹ sodi, da ima sodobna raziskovalna dejavnost na področju konflikta naslednje cilje:

1. da oblikuje teorijo, ki bi veljala za vse družbene konflikte;
2. da bi oblikovala teorijo mednarodnih odnosov;
3. da razvije bolj ustrezne metode analiziranja specifičnih družbenih konfliktnih situacij;
4. da bolj plodno združi teoretične in empirične pristope z naslednjima ciljema:
 - a) da bi se izognili abstraktnemu teoretiziranju, ki nima nobene zveze z empiričnimi podatki;
 - b) da zgradi teoretično ogrodje, kjer bi uporabljali ustrezne empirične podatke.

V tej močno neusklajeni in raznolični raziskovalni dejavnosti je mogoče razločiti skupno zavzetost. Namreč željo, da bi bilo mogoče domnevati v naprej, to pa je povezano z željo, da bi postal študij družbenega konflikta na vseh ravneh bolj znanstven. Zakaj znanstveno znanje je moč; to je moč bolj ali manj zadovoljivega prilagajanja nedružbenemu okolju ter notranjemu in zunanjemu družbenemu okolju.

Koristnost konfliktnega vidika

Ko smo soočeni z množico teoretičnih vidikov — po Wallaceovi razvrstitvi jih imamo enajst in še enega — nastane vprašanje, kateri ima največjo vrednost. Utegne nas zamikati, da bi izbrali enega in zavrgli ostale, toda glede na široki spekter socioloških pojavov to ne bi bilo priporočljivo. V grobem smo že orisali temeljne domneve integracijske teorije in konfliktne teorije. Vendar pa se nismo odločili, da bi eno izmed

²⁹ Stroup, Jane M. »Problems of Research on Sociological Conflict in the Area of International Relations«, *Journal of Conflict Resolution*, 9, pomlad 1965, stran 413—417.

njiju sprejeli, drugo pa zavrgli. Pri nekaterih socioloških problemih nam integracijska teorija ponuja ustrezne domneve, s katerimi jih lahko pojasnimo, medtem ko se konfliktna teorija lahko izkaže kot najbolj ustrezna pri pojasnjevanju drugega pojava.

Pri opisovanju obeh modelov družbe, kot je to storil Dahrendorf, smo poudarili, da ni noben izmed obeh izključno veljaven. Prej bi rekli, da sta dopolnjevalna, ne pa izključevalna vidika strukture totalnih družb, tako kot je to vsak element takih struktur. Med njima je treba izbrati *edinole* pri pojasnjevanju specifičnega problema, toda »v konceptualni orožarni sociološke analize stojita druga ob drugi«. Strogo dosledno je torej vsak vidik več ali manj koristen in potreben pri sociološki analizi, odvisno pač od problema, ki ga obravnavamo.

Participacija in politični sistem*

1. Participacija je pojav, ki ni le v središču družboslovnih znanosti v svetu, ampak predstavlja temeljno preokupacijo sodobne družbe. Zahteve po udeležbi pri odločanju v vseh sferah družbenega življenja — od odločanja v tovarni, odločanja o lokalnih zadevah, do odločanja v politiki — se prerivajo v ospredje v različnih oblikah in pod različnimi gesli (samoupravljanje, sodelovanje, delavska kontrola itd.) in postajajo, kot pravi Pečujlić — »del načrta za preureditev družbe.«¹

Problem se danes ne zastavlja samo s politične plati tj., kako upravljati s proizvodjalnimi sredstvi, ki preidejo iz privatne v družbeno lastnino,² ampak tudi s tehnološko-ekonomske strani. Razvijajo se gigantske proizvodjalne sile,³ ki po svoji naravi preraščajo zasebno-lastninsko upravljanje in že zaradi svojih tehnoloških dimenzij ter ekonomskih posledic zahtevajo ustrezno obliko podružbljanja.⁴

Zato participacija kot geslo za preureditev družbe ni več samo moralni apel, ampak je ekonomska in tehnološka nujnost.⁵

* S to študijo je avtor nastopil na seminarju ljubljanske in tržaške pravne fakultete oktobra 1971 v Trstu.

¹ Dr. M. Pečujlić: »Prihodnost, ki se je začela«, str. 26, Ljubljana 1969.

² E. Kardelj: »Socialistična demokracija v jugoslovanski praksi«, (Predavanje v Oslu 1954), »Problemi naše socialistične graditve«, IV str. 199.

³ Pečujlić: l. c., str. 11: »Če upremo pogled proti temu novemu horizontu, da bi videli, kaj nam prinaša prihodnost, pritegneta našo pozornost dve novi dimenziji rasti. To je porajanje novega proizvodjalnega temelja, gigantskih proizvodjalnih sil in dozorevanje kvalitetno novih človeških potreb. Tako prvo kakor drugo zahteva temeljito družbeno preobrazbo.«

⁴ »Eden največjih problemov sodobne družbe je, kako učinkovito obvladovati tehniko in znanost. Eden izmed odgovorov, ki jih vse bolj sprejemamo, je — uvajanje samoupravljanja.« — Dr. J. Đorđević, »Samoupravljanje u političkom sistemu socijalističke demokratije«, str. 8, Beograd 1970, (II. kongres samoupravljalcev).

Nova epohalna odkritja, kot so jedrska energija, elektronika, avtomatizacija, odkritja v biologiji itd. pospešujejo razvoj proizvodjalnih sil družbe. Okviri kapitalistične družbe so postali tesni za narasle proizvodjalne sile.« Program ZKJ, Sedmi kongres ZKJ, str. 308, Ljubljana 1958.

⁵ Pečujlić, l. c. str. 26.

»Preureditev družbe«, če jo gledamo s tega zornega kota, pa ni nič drugega kot podružbljanje politike v najširšem pomenu besede, ustvarjanje podlage za aktivno udeležbo večine (če že ne vseh) prizadetih ljudi. V sedanjem političnem jeziku te težnje pri nas imenujemo boj za samoupravni socializem. Težnje za takšnim stanjem v družbi pa se nedvomno približujejo tistemu idealu, ki ga je Marx imenoval »resnično skupnost«,⁶ ki bi šele mogla vsem svojim članom (ne pa samo vladajoči plasti) zagotoviti svobodo.

II

Kako je v luči tega procesa, značilnega za vse sodobne globalne družbe, potekal razvoj družbenopolitičnega sistema v novi Jugoslaviji in kakšne so njegove sedanje značilnosti?

2. Družbenopolitični sistem povojne Jugoslavije je šel skozi štiri značilne faze oz. točneje, zdaj smo v četrti fazi.

a) V prvem povojnem obdobju, ki časovno traja od sprejema ustave FLRJ 1.1946⁷ pa do uvedbe delavskega samoupravljanja 1.1950 oz. do sprejema ustavnega zakona 1.1953, se je Jugoslavija konstituirala kot država ljudske demokracije.

Socialna revolucija je pretrgala notranje pravno kontinuiteto z bivšo državo kraljevino Jugoslavijo.

V ustavi FLRJ postanejo pridobitve revolucije sestavni temelj nove Jugoslavije — med njimi so pomembni zlasti trije:

1. ljudska oblast z republikansko obliko vladavine,
2. državna lastnina proizvodjalnih sredstev,
3. federativna oblika državne ureditve.

b) *Drugo* ustavno obdobje se po vsebini začenja 1.1950 s sprejemom zakona o delavskih svetih,⁸ formalno pravno pa z ustavnim zakonom 1.1953⁹ in se končuje s sprejemom (nove) ustave SFRJ 1.1963.¹⁰

Odločujoča sprememba v odnosu do prejšnjega ustavnega obdobja se izvrši v sferi ekonomske demokracije. Upravljanje s proizvodjalnimi sredstvi preneha biti državni monopol. Državna lastnina proizvodjalnih sredstev se odpravi in odstopi mesto družbeni lastnini. Proizvodjalnih sredstev ne upravlja več državni aparat, ampak delovni kolektivi oz. organi delavskega samoupravljanja, tj. delavski sveti in upravni odbori.

Delavsko samoupravljanje v gospodarskih organizacijah pa dobi svoje nadaljevanje tudi v politični participaciji, v sferi politične oblasti. V parlament (skupščino) je uveden nov dom, zbor proizvajalcev, to je predstavništvo gospodarstva, ki postane enakopravno splošnim političnim predstavništvom.

Demokracija dobi s tem materialno vsebino, s čimer se uresničuje premik od formalne demokracije k ekonomski. Ekonomska demokracija

⁶ Marx-Engels: »Deutsche Ideologie«, Marx-Engels Werke 3, str. 74, Berlin 1962.

⁷ Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije, Ur. l. FLRJ, št. 10/1946.

⁸ Temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih, Ur. l. FLRJ, št. 43/1950.

⁹ Ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve FLRJ in o zveznih organih oblasti, Ur. l. FLRJ, št. 3/1953.

¹⁰ Ustava socialistične federativne republike Jugoslavije, Ur. l. SFRJ, št. 14/1963.

se najbliže kaže v pravici proizvajalcev, da upravljajo svoje delo in razpolagajo z rezultati svojega dela.¹¹

Zaradi teh novih vsebinskih elementov demokracije dobiva to obdobje ime »socialistična demokracija«.

c) *Tretje* ustavno obdobje ureja ustava SFRJ iz l. 1963 in ga lahko štejemo do l. 1967, ko se z ustavnimi amandmaji začne četrta faza. Ustava SFRJ je iz politične prakse preteklih desetih let uzakonila nekatera načela. Glede participacije so bistvene zlasti tri novosti.

Prvič, družbeno samoupravljanje postane temeljna ustavna pravica občanov (34. člen ustave SFRJ).

Drugič, odpravljen je paralelni sistem samoupravljanja na področju gospodarstva (delavsko samoupravljanje) in negospodarstva (družbeno upravljanje). Ustava uvaja pojem delovne organizacije, ki združuje obe področji in zagotavlja enoten samoupravni status in minimalen obseg samoupravnih pravic delavcem v podjetjih in zavodih.

Tretja novost pa se nanaša na predstavništvo proizvajalcev v parlamentu. Doslej enoviti zbor proizvajalcev, v katerem so bili samo predstavniki gospodarstva, se nadomesti s specializiranimi samoupravnimi zbori, tako da dobijo v parlamentu svoje predstavništvo poleg gospodarstva tudi druga področja družbenega dela.

d) za začetek *četrtega* ustavnega obdobja, v katerem smo zdaj, štejemo ustavne spremembe ustave SFRJ, izvedene leta 1967 in 1968.¹² Trend, ki so ga začele te spremembe, se nadaljuje s tistimi, ki jih obsegajo letošnji ustavni amandmaji.¹³

Bistvene značilnosti teh sprememb (ki so tudi količinsko zelo obsežne, saj je njihov obseg že tako narasel, da je način spreminjanja ustave po sistemu amandmajev, kot ga pozna ustava v ZDA, postal že zdavnaj nesmiseln) — z vidika odnosov v federaciji — so okrepitev položaja republik v federaciji. Z zadnjimi ustavnimi spremembami ta krepitev izzzveni zlasti v poudarjanju državnosti republik, kar je dobilo

¹¹ S tem pa problem ekonomske demokracije seveda ni razrešen, ampak je samo poenostavljeno prikazan njen sublimiran cilj. E. Kardelj veže ekonomsko demokracijo na podružbljenje proizvodjalnih sredstev in pravi, da gre za iskanje takšnih demokratičnih političnih oblik, ki bodo zagotavljale nemoteno razvijanje družbe v pogojih družbene lastnine. (E. Kardelj, »Problemi naše socialistične graditve«, IV, str. 206, Ljubljana, 1960). — H. Kallabis (»Technischer Fortschritt und das Problem realer Demokratie in Wirtschaftsgeschehen«, »Deutsche Zeitschrift für Philosophie«, 1966, str. 645) poudarja, da se problem realne demokracije zastavlja s treh vidikov:

a) kako zagotoviti, da bodo odločitve na ekonomskem področju namenjene skupnim koristim družbe, oz. da bodo usklajeni interesi različnih socialnih skupin;

b) kako zagotoviti demokratično oblikovanje odločitev tako na makro kot na mikro planu;

c) kako zagotoviti socialno kontrolo nad izvrševanjem odločitev ob udeležbi vseh subjektov družbe.

¹² Ustavni amandmaji I—VI, Ur. l. SFRJ, št. 18/1967.

Ustavni amandmaji VII—XIX, Ur. l. SFRJ, št. 55/1968.

Sicer je s stališča ustavnega prava mogoče ustavno revizijo l. 1967, ki obsega amandmaje I—VI, šteti za samostojno ustavno obdobje (četrto), revizijo izvršeno l. 1968 (amandmaji VII—XIX) pa za (peto) samostojno obdobje.

¹³ Ustavni amandmaji XX—XLII, Ur. l. SFRJ, št. 29/1971.

svoj odmev tudi v vprašanju, ali se Jugoslavija spreminja v konfederacijo ali pa ostaja federacija.¹⁴

Po našem mnenju ostaja Jugoslavija tudi po teh ustavnih spremembah nesporno *federacija (zvezna država)*. Vsekakor pa so s tem nastale precejšnje spremembe v federaciji:

— bistveno so se zmanjšale kompetence federacije,

— jasneje je poudarjeno načelo, da so republike izvršno mesto vseh funkcij državne in družbene skupnosti,

— način sodelovanja republik pri skupnih funkcijah federacije je spremenjen, tako da se močneje uveljavlja enakopraven položaj vseh narodov oz. njihovih federalnih enot.

Na ta način se v graditvi jugoslovanske federacije uveljavlja kvaliteta, zaradi katere govorimo o razvoju »samoupravnega federalizma«: načela samoupravljanja dobijo večji poudarek glede na posamezne narode, poudarjana je pravica vsakega naroda, da samostojno razpolaga s celotno družbeno reprodukcijo v republiki, poudarjen je enakopraven položaj republik pri odločanju o skupnih zadevah v federaciji itd.¹⁵

III

3. Za razumevanje političnega sistema Jugoslavije moramo upoštevati zlasti dvoje izhodišč.

Prvo temeljno in neogibno izhodišče je *samoupravljanje*, in sicer ne samoupravljanje samo kot demokratična oblika, kot demokratično geslo, ki se lahko uresniči s takšnim ali drugačnim strankarskim pluralizmom oz. pluralizmom centrov socialne moči, ampak samoupravljanje *kot temeljni družbenoekonomski odnos*, ki je alternativa privatnolastninskim državnokapitalističnim in revolucionarno-etatističnim proizvodnim odnosom. Podlago za samoupravljanje v takšnem pomenu, v pomenu ekonomske demokracije, je dala družbena lastnina.¹⁶

Družbena lastnina postavlja proizvajalca v aktivni položaj v razmerju do upravljanja proizvodjalnih sredstev in upravljanja družbenih zadev.

Osvobodi ga mezdnega razmerja (privatno-kapitalističnega in revolucionarno-etatističnega), v katerem je bil sam več ali manj (pasiven)¹⁷

¹⁴ E. Kardelj (referat o ustavnih spremembah na seji predsedstva ZKJ, 2. 3. 1971) te dileme zavrača, češ, našega političnega sistema ni mogoče uklepati v »klasične oblike federalizma ali konfederalizma«. Z vidika politične prakse, glede na to, kako se želi usmeriti razprava, je ta »argument« sicer sprejemljiv, ni pa docela sprejemljiv za ustavno teorijo, ker se primerjavam tudi s »klasično« federacijo ali konfederacijo ne bo mogoče izogniti.

¹⁵ E. Kardelj: Referat o ustavnih spremembah na seji predsedstva ZKJ 2. 3. 1971. Predsedstvo ZKJ o ustavnih spremembah, str. 23 in sl., Ljubljana 1971.

¹⁶ »Družbena lastnina proizvodjalnih sredstev omogoča, da se izključi ne le privatni lastnik, ampak konec koncev tudi država kot posrednica med proizvajalcem in proizvodnimi sredstvi. Proizvajalec postaja nosilec družbene funkcije upravljanja proizvodnje in hkrati aktivni udeleženec pri funkciji delitve družbenega produkta«. E. Kardelj, referat na VII. kongresu ZKJ 1958. Sedmi kongres ZKJ, str. 388, Ljubljana, 1958.

»Družbena lastnina je torej družbeno-ekonomski in ustavnopraven odnos, ki ga ni zamenjati z lastninsko pravico kot civilnopravno kategorijo.« Dr. M. Šnuderl, »Politični sistem Jugoslavije«, str. 81, Ljubljana, 1965.

¹⁷ Pasiven glede institucionalnih možnosti pri upravljanju z lastnim delom in rezultati svojega dela, ne pa pasiven v težnji, da bi dosegel te institucionalne oblike, in po svojem realnem vplivu, ki ga izvaja delavski razred skoz različne oblike raz-

predmet upravljanja in kalkulativna postavka profita in mu zagotovi možnost, da sam upravlja lastno delo.

S tem zgubi lastnina na proizvodjalnih sredstvih kot pravni inštitut svojo družbeno funkcijo, ki jo je imela v razmerah zasebne (kapitalistične) lastnine, namreč kot podlaga za prisvajanje presežnega dela. Zdaj je družbena lastnina konstitucionalna lastnina.¹⁸ Na tej podlagi pa je delo (in ne več lastnina) podlaga za človekov materialni in družbeni položaj¹⁹ in »pravni naslov« za osebno prisvajanje presežnega dela.²⁰

4. Drugo izhodišče pa je razvijanje samoupravljanja kot kompleksnega družbenega odnosa,²¹ tako da ni samo oblika in vsebina participacije v delovnih organizacijah (še manj pa samo v proizvodnih gospodarskih organizacijah) ampak v celotni družbi.

Pri tem ne gre samo za premagovanje zastarelega nepravilnega razumevanja, da je samoupravljanje samo to, kar se dogaja znotraj zidov tovarne, samo tisto, o čemer sklepajo samoupravni organi delovne organizacije, zakaj sestavina samoupravljanja so tudi sklepi, ki jih sprejmejo organi zunaj nje,²² ampak gre za to, da se državljani uveljavlja kot samoupravni subjekt v vseh sferah družbenega življenja.

Z enega zornega kota bi to lahko imenovali proces podružbljanja politike, težnjo k stanju, ko o družbenih zadevah ne bodo v imenu državljanov odločali poklicni politiki, kot njim odtujena politična oblast, ampak bo tudi politika postala stvar državljanov samih (s tem pa bo prenehala biti politika).²³

rednega boja, s katerimi pritiska na drugačno razmerje v delitvi med plačami in profitom oz. državno akumulacijo.

¹⁸ »Vprašanje, kateri družbeni faktor ima pravico prisvajati si produkcijska sredstva, skratka ekonomski odnos do teh sredstev ali pravniško izraženo, kdo ima lastninsko pravico do produkcijskih sredstev, je bilo v zgodovini človeštva odločilno za obliko družbe in njene države. To je lastnina v konstitucionalnem pomenu.« Dr. M. Šnuderl, »Politični sistem Jugoslavije«, str. 80.

¹⁹ »Samo delo in uspehi dela določajo materialni in družbeni položaj človeka.

Nihče si ne more niti neposredno niti posredno pridobivati materialne ali drugačne koristi z izkoriščanjem tujega dela« — čl. 7. ustave SFRJ.

²⁰ »Družbena lastnina proizvodjalnih sredstev je družbena kategorija, ki služi vsem kot podlaga za delo in prisvajanje na podlagi dela... Družbena lastnina je pravzaprav osebno prisvajanje na podlagi dela, toda ob pogojih združenega, enakovrednega in načrtnega uporabljanja skupnih proizvodjalnih sredstev...« E. Kardelj (M. Popović, V. Vlahović, P. Stambolić): »O ustavnem sistemu socialistične federativne republike Jugoslavije«, str. 19, Ljubljana 1963.

²¹ Gre za kompleksnost v družbenem merilu, za kompleksnost v vsebinskem pogledu in kompleksnost v normativnem pogledu. V družbenem merilu pomeni kompleksnost samoupravljanja, da sistema samoupravljanja ni mogoče razvijati samo v delovnih organizacijah, ne da bi ga istočasno razvijali v družbi kot celoti. — Dr. I. Kristan: »Samoupravljanje v delovni organizaciji«, Zbirka »Pogovori 66«, št. 12, str. 48, Ljubljana, 1966.

²² Socialistično družbeno samoupravljanje ne sestoji zgolj iz samostojnih sklepov delovnih kolektivov, temveč so sestavni del samoupravljanja prav tako: družbeno usmerjanje gospodarstva s planom in drugimi odloki, razne oblike družbene kontrole, sredstva družbene intervencije, omrežje družbenih organov in organizacij, ki pomagajo delovnim kolektivom... E. Kardelj: »Probleme našega razvoja reševati z doslednejšim in hitrejšim prilagajanjem celotnega gospodarskega sistema samoupravljanju«, str. 14, Ljubljana 1965.

²³ »V socializmu se bo neizbežno ohranilo pri življenju marsikaj od »primitivne« demokracije, ker se prvič v zgodovini civilizirane družbe množica prebivalstva

Z drugega zornega kota pa bi mogli reči, da je to začetek procesa, ko se zgublja razlikovanje med politično sfero in drugimi sferami družbenega življenja, zlasti pa ekonomsko sfero, torej razlikovanje politike kot posebne avtonomne družbene dejavnosti.²⁴

In končno, najbolj splošno je vse te pojave mogoče označiti kot začetek procesa odmiranja države, zakaj celoten sistem družbenega samoupravljanja in vsi praktični napor za njegovo uresničitev temeljijo na teoretičnih izhodiščih zgodovinskega materializma o vlogi socialistične države oz. o odmiranju države.²⁵ Seveda moramo na samoupravljanje kot na proces odmiranja države dejansko gledati kot na dolgoročen proces, poln notranjih protislovij, ki mu ni mogoče naprej določiti nobenih končnih oblik in datumov, ampak samo temeljno smer, ki je v tem, da se mora država »postopoma tudi sama spreminjati iz sredstva revolucionarne razredne vladavine v organizacijski instrument delovnih ljudi, združenih, da bi upravljali s stvarmi.«²⁶ (Se pravi: delavski razred in vsi delovni ljudje organizirani kot država).

Ta teoretična postavka o odmiranju države je bila tudi ena izmed teoretičnih korenin spora KPJ s sovjetsko partijo, kar je pripeljalo do napada Informbiroja na Jugoslavijo l. 1948.²⁷

5. Dosedanje politično uveljavljanje družbenega samoupravljanja je v temeljih potrdilo *pravilnost temeljnih teoretičnih izhodišč*. Dejansko so se v praksi funkcije države začele najprej zoževati na področju gospodarstva — nato tudi na drugih področjih. Tu počasi državne organe zamenjujejo družbeni organizmi. Najprej so se l. 1950 morali državni organi umakniti delavskim svetom na področju gospodarstva, po l. 1953 pa počasi tudi na področju prosvete, kulture, zdravstva itd.

Skrajno nesmiselno bi bilo, če bi to dolgoročno zamišljeno in zastavljeno konstrukcijo razglashali za uresničeno realnost. *Normativni*

povzpne do samostojnega sodelovanja ne samo pri glasovanju in volitvah, ampak tudi v *vsakodnevem upravljanju*. V socializmu bodo upravljali vsi po vrsti in se bodo hitro navadili na to, da ne upravlja nihče. — *Lenin*, »Država i revolucija«, Izabрана dela XI, str. 272, Beograd 190.

»Občan, proizvajalec mora v neposredni demokraciji vsak dan upravljati in vplivati na družbene zadeve — in ima do tega tudi pravico. Pri tem ne izvaja sklepov političnega vodstva, ampak se mora konkretno sam odločati.« *V. Tomšič*, uvodna beseda na VI. kongresu SZDL Slovenije, 1966.

²⁴ »Politika kot avtonomna družbena sfera, v kateri bi se ustvarjala in delila oblast kot posebna družbena vrednost, ne samo da ni mogoča v razmerah družbenega samoupravljanja, ampak je tudi neposredno v nasprotju z njim.« *E. Pusič*, »Problemi samoupravljanja«, str. 104, Zagreb, 1971.

²⁵ Temeljna izhodišča o socialistični državi in o odmiranju države so povzeta v programu ZKJ. Bliže glej: Sedmi kongres ZKJ, str. 374 in nasl.

²⁶ *E. Kardelj*: Obrazložitev prvega osnutka ustave SFRJ, v: »Ustava Federativne socialistične republike Jugoslavije« (prvi osnutek), str. 119.

²⁷ »V čem se v teoriji ne strinjamo z voditelji Sovjetske zveze? Če hočemo na to vprašanje vsaj delno odgovoriti, moramo gledati njihovo in našo prakso v zvezi z marksistično-leninistično znanostjo, in sicer a) v vprašanju, kakšno vlogo ima država v prehodnem obdobju in v vprašanju njenega odmiranja; b) v vprašanju vloge partije oziroma njenega odnosa do države; c) v vprašanju nižje faze komunizma, ali, kakor pravimo tej stopnji, socializma, č) v vprašanju državne lastnine.« *Tito*: Upravljanje gospodarstva po delovnih ljudeh. (Ekspoze ob sprejemanju temeljnega zakona o upravljanju državnih gospodarskih podjetij in višjih gospodarskih združenj po delovnih kolektivih 26. junija 1950), *Komunist*, št. 4—5/1950, str. 11.

model in dejanska praksa se še vedno močno razlikujeta. Vprašanje je le, ali se v praksi potrjujejo temeljna izhodišča in strategijske smeri. Zato bi ne smelo nikomur priti na misel, da bi trdil, kako je v Jugoslaviji država že odmrta ali pa je tik pred tem.²⁸ Države ni mogoče odpraviti z dekretom, so poudarjali že klasiki marksizma. Upoštevati je treba objektivne razmere in številna protislovja, ki bodo še dolgo vzdrževala relativno močno državo.

Priznati to objektivno stvarnost pa seveda ne pomeni niti (prvič) zaradi slabosti ter odklonov v družbenem samoupravljanju to samoupravljanje razglasiti za vir vseh slabosti v družbi in za neuresničljivo fantazijo niti (drugič) se odpovedati kritiki birokratsko-etatističnih pojavov, češ država je še vedno in povsod potrebna in z njo so objektivno dani vsi spremljajoči pojavi, ampak si moramo z delovanjem vseh subjektivnih sil v družbi, v vzajemnem odnosu med državnim in samoupravnim prizadevati za čimbolj demokratično razreševanje protislovij.²⁹

6. Ko govorimo torej o samoupravljanju kot kompleksnem družbenem odnosu, mislimo na cepitev samoupravljanja tudi v politično sfero.

Samoupravljanje ni zunaj političnega sistema, ni njemu vzporedna struktura, ampak je sestavni del političnega sistema in oblika ter vsebina njegovega delovanja.³⁰

Na eni strani se kaže to v ustavnih temeljih družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema, na drugi strani pa v naravi temeljnih pravic in svoboščin.

Med temelji družbenoekonomske ureditve je poudarjena družbena lastnina proizvodnih sredstev in samoupravljanja v proizvodnji in delitvi družbenega proizvoda; in to ne samo v delovni organizaciji, ampak tudi v družbeni skupnosti.³¹

Kot temelj družbenopolitičnega sistema je poudarjena suverenost delovnega ljudstva, ki je edini nosilec oblasti in upravljanja družbenih zadev.³² Občani uresničujejo samoupravljanje neposredno (na zborih volivcev, z referendumom, na zborih delavcev idr.) ter prek svojih delegatov v organih upravljanja oziroma predstavniških organih.

Pri tem je samoupravljanje v občini postavljeno za temelj enotnega družbenopolitičnega sistema. V občini se najbolj očitno povezujejo oblike samoupravljanja in izvrševanja funkcij oblasti:

²⁸ Ko E. Kardelj analizira v javni razpravi dane pripombe na prvi osnutek ustave, pravi med drugim: »Bilo je celo nekaj predlogov, da je treba iz ustave sploh črtati pojem oblasti in države in ostati samo na načelu samoupravljanja. To pa že šteje v področje subjektivne konstrukcije ali anarhistične zmedenosti.« E. Kardelj (M. Popović, V. Vlahović, Petar Stambolić) »O ustavnem sistemu SFRJ«, str. 25.

²⁹ »Naloga in dolžnost socialistične države prehodnega obdobja je, da z instrumenti državnega prisiljevanja vzdržuje takšen politični sistem, da se ta protislovja, ki so pogojena zgodovinsko in objektivno, čimbolj demokratično razrešujejo. To razreševanje se mora odvijati v procesu stalne evolucije socialistične družbe, v kateri je določen odnos med samoupravljanjem in državno avtoriteto še zmeraj neogiben objektivni zakon družbenega življenja.« E. Kardelj, Obrazložitev prvega osnutka ustave, str. 115.

³⁰ L. Geršković: »Društveno upravljanje u Jugoslaviji«, str. 53, Beograd 1959.

³¹ 6. člen ustave SFRJ.

³² 71/I. čl. ustave SFRJ.

»V občini se ustvarjajo in uresničujejo oblike družbenega samoupravljanja, iz katerih izhajajo organi, ki izvršujejo funkcijo oblasti.«³³

IV

7. Konsistentnost ureditve samoupravljanja kot temeljnega družbeno-ekonomskega odnosa na podlagi sedanje ustavne ureditve se konča z opredelitvijo *samoupravljanja* kot ene izmed *temeljnih pravic in svoboščin*. S samoupravljanjem kot novo ustavno pravico je bil katalog »klasičnih« pravic³⁴ in svoboščin dopolnjen že leta 1953, ko je ustavni zakon določil nove temelje družbene in politične ureditve.

Pravico do participacije, do sodelovanja pri upravljanju javnih zadev, bodisi neposredno bodisi posredno prek izvoljenih predstavnikov najdemo tudi v splošni deklaraciji o človekovih pravicah OZN.^{34a} To pa pomeni, da participacija ne sme biti nekakšen politični privilegij, ampak lastnost elementarnega položaja človeka v sodobni (»industrijski« in »poindustrijski«) demokratični družbi, pravzaprav pogoj za uveljavljanje človekove osebnosti, človeka kot družbenega bitja.

Ustava SFRJ jamči pravico do družbenega samoupravljanja kot individualno pravico vsakemu občanu, ki jo uveljavlja, bodisi v delovni organizaciji (če je zaposlen) bodisi v družbenopolitični skupnosti. Pravica občana do družbenega samoupravljanja je nedotakljiva.

Ustava hkrati določa prvine te pravice, ki so zagotovljene vsakemu občanu, da bi mogel uresničevati družbeno samoupravljanje:³⁵

— pravica neposrednega upravljanja v delovni organizaciji in zunaj nje (zbor volivcev, zbor delavcev, referendum idr.);

— pravica odločati kot voljen javni funkcionar, (kot član organov upravljanja, sodnik porotnik ali drug javni funkcionar);³⁶

— volilna pravica (aktivna in pasivna),³⁷ pravica odločati v kandidacijskem postopku;

— pravica odločati o odpoklicu;³⁸

³³ 73/II. čl. ustave SFRJ.

Prvi odstavek 73. člena poudarja, da je samoupravljanje v občini temelj »enotnega družbenega sistema«. Ta člen ni bil razveljavljen, vendar pa kaže opozoriti na amandma XXIX/1, ki pravi, da se v SFRJ uresničujejo »enotni temelji političnega sistema«. Vsebinske razlike pravzaprav ni.

³⁴ Med klasične svoboščine običajno prištevajo zasebno lastnino, politične svoboščine (aktivni status) in osebne svoboščine (negativni status). Prim. *Stefanović: »Ustavno pravo I«,* str. 397, Zagreb 1965; *C. Schmitt, »Verfassungslehre«,* str. 157 in sl., Berlin 1928.

^{34a} Universal Declaration of Human Rights, Art. 21, Generalna skupščina OZN, 1948.

³⁵ Ustava SFRJ, čl. 34; *Snuderl: »Politični sistem Jugoslavije«,* str. 121 in nasl.

³⁶ Nihče ne more izvrševati javnih pooblastil, če mu jih niso v skladu z ustavo poverili občani ali organi, ki jih občani volijo. — 72. člen ustave SFRJ.

³⁷ Splošno volilno pravico (aktivno in pasivno) pridobi občan, ko dopolni 18 let starosti. Pogoj za volilno pravico za zbere delovnih skupnosti skupščine je praviloma zaposlitev v ustrezni dejavnosti (gospodarstvo, kultura, zdravstvo ipd.). Aktivna in pasivna volilna pravica za organe upravljanja delovne organizacije ni vezana na splošno volilno pravico in jo ima vsak zaposlen ne glede na starost.

³⁸ Poslance skupščine, člane organov upravljanja itd., je mogoče odpoklicati že pred iztekom časa, za katerega so bili izvoljeni. Tako izvoljeni delegati niso neodvisni od volilnega telesa, ampak je njihova dolžnost, da so ves čas trajanja mandata povezani z volilci. Z odpoklicem se uveljavlja politična odgovornost izvolje-

— pravica iniciative za sklicanje zborov volivcev, za razpis referendumov, za opravljanje družbenega nadzora;

— pravica pobude v zakonodajnem postopku in postopku kontrole ustavnosti oziroma zakonitosti;³⁹

— pravica obveščenosti o delu predstavniških teles, o delu organov upravljanja tistih organizacij, ki opravljajo zadeve javnega pomena,⁴⁰ še posebej pa poudarjena pravica zaposlenih, da so seznanjeni s poslovanjem, z materialnim in finančnim stanjem delovne organizacije;

— pravica obravnavati delo državnih organov in organov upravljanja tistih organizacij, ki opravljajo zadeve javnega pomena ter pravica izražati mnenje o njihovem delu, torej tudi pravica kritike;

— pravica dajati predstavniškim telesom in drugim organom opozorila in predloge, s pravico, da dobijo odgovor nanje, pravica dajati pobude splošnega političnega pomena idr.⁴¹

Iz povedanega izhaja, da je v ustavnem sistemu Jugoslavije in v politični praksi samoupravljanje postavljeno kot osrednja institucija, ki naj zagotovi demokracijo po njeni vsebinski in oblikovni plati, in ki je nosilec socialističnih, ekonomskih in družbenopolitičnih odnosov.

Temeljna zahteva, ki se postavlja pred uveljavljene oblike samoupravljanja, je ta, da zagotovimo občanu aktiven položaj, da občan postane subjekt družbenih odnosov.⁴²

8. Pri tem pa moramo posebej omeniti *vlogo družbenopolitičnih organizacij*, zlasti zveze komunistov, socialistične zveze delovnega ljudstva, zveze sindikatov, zveze mladine.

Te organizacije dobivajo z uveljavljanjem družbenega samoupravljanja pomembno vlogo. Šteti jih je treba za sestavni del sistema socia-

nih predstavnikov. To naj bi preprečilo, da bi odnos med poslancem in volilci zreducirali na volilni akt vsaka štiri leta. V praksi pa se zelo redko uporablja institucija odpoklica.

³⁹ Zakon o ustavnem sodišču Jugoslavije daje občanom pravico, da dajo sodišču pobudo, naj začne postopek za oceno ustavnosti in zakonitosti predpisov in splošnih aktov (4. člen zakona). Po poslovniku zvezne skupščine (čl. 287, Ur. l. 29/1970) lahko tudi občani dajo pobudo, da se izda zakon. To pobudo pa je treba razlikovati od zakonodajne iniciative, ki jo imajo poslanci in drugi v ustavi določeni subjekti (prim. čl. 182 ustave SFRJ).

⁴⁰ Pravici obveščenosti ustreza na drugi strani načelo javnosti dela državnih organov, organov družbenega samoupravljanja in organizacij, ki opravljajo zadeve javnega pomena. Ti organi oziroma organizacije morajo obveščati javnost o svojem delu (čl. 87/I ustave SFRJ). Načelo obveščenosti in javnosti je v ustavi posebej zagotovljeno, ker je to pogoj, da občani pravico samoupravljanja sploh lahko uresničujejo. Kdor o nekem vprašanju ni obveščen, ne more o njem odgovorno odločati.

Tudi poslanci so dolžni obveščati volivce o svojem delu in o delu zbora skupščine, katerega člani so (čl. 200 ustave SFRJ).

⁴¹ Obravnavanje dela organov in organizacij, dajanje predlogov in opozoril itd., poteka predvsem prek zborov volivcev, zborov delavcev, v krajevni skupnosti, v družbenopolitičnih organizacijah, zlasti v socialistični zvezi delovnih ljudi, zvezi komunistov, zvezi sindikatov in zvezi mladine. Pomembna pravica je dobiti odgovor na dano opozorilo (kritiko) ali predlog. Državni organ ali prizadeta organizacija je dolžna dati odgovor. Za aktivnost občanov na zborih volivcev je takšna obveznost nujna.

⁴² »Izhodišče ustave mora biti človek kot proizvajalec in upravljalet, medtem ko se država pojavlja samo kot faktor koordinacije.« *Tito*, »Govori i članci«, knjiga XVI, str. 114, Zagreb 1962.

listične demokracije. Njihova vloga je v tem, da vsaka v okviru svojega delovanja zbira občane in jih mobilizira za sodelovanje pri upravljanju družbenih zadev, da ustvarijo pogoje za večjo aktivnost najširšega števila prebivalcev pri soodločanju v zadevah, ki se jih tičejo kot delavcev v tovarni, kot prebivalcev stanovanjske soseske, kot prebivalcev občine in končno kot državljanov republike ter Jugoslavije.

Družbenopolitične organizacije imajo svoje mesto tudi v ustavi.

Socialistična zveza delovnih ljudi je opredeljena kot »najširša opora družbenega samoupravljanja delovnega ljudstva«. V njej naj bi vsi občani — ne glede na svetovnonazorsko opredelitev, ne glede na ideološkopolitično usmeritev, ne glede na nacionalno pripadnost itd. — obravnavali vsa pomembna vprašanja z vseh področij družbenega življenja, usklajevali svoja mnenja, sprejemali politične sklepe glede reševanja teh vprašanj, izrekli svoja mnenja o delu državnih organov, opravljali družbeni nadzor nad njihovim delom, zlasti glede zagotovitve njihove odgovornosti in javnosti dela, uveljavljali volilne funkcije itd. (Ustava SFRJ, temeljna načela, V).

Socialistična zveza delovnih ljudi bi morala torej dati prostor za družbenopolitično aktivnost vsakomur, ki ima do problemov v svoji okolici in družbi sploh aktiven odnos; prek njenih mehanizmov naj bi vsakdo imel možnost postati subjekt družbenih dogajanj.

Zveza komunistov nadaljuje tradicije revolucionarne delavske partije — do leta 1952 je nosila ime Komunistična partija Jugoslavije — kot organizatorja narodnoosvobodilne vojne in socialne revolucije v letih 1941—1945 ter graditelja povojne ljudske oblasti. Zveza komunistov nastopa kot »organizirana vodilna sila delavskega razreda in delovnega ljudstva pri graditvi socializma«, je »glavni pobudnik politične aktivnosti za varstvo in nadaljnji razvoj pridobitev socialistične revolucije in socialističnih družbenih odnosov. Posebno pa za krepitev socialistične in demokratične zavesti ljudi«. (Ustava SFRJ, temeljna načela, VI.)

Sindikati imajo prav tako pomembno vlogo, saj se v njih združujejo delovni ljudje, da čimbolj neposredno sodelujejo pri uresničevanju in razvijanju socialističnih družbenih odnosov in družbenega samoupravljanja, pri usklajevanju svojih posamičnih in skupnih interesov s splošnimi interesi, pri uresničevanju načela delitve po delu in pri usposabljanju delavcev za delo in upravljanja, da dajejo pobudo in nastopajo z ukrepi za varstvo svojih pravic in interesov ter izboljšujejo svoje življenjske razmere, razvijajo solidarnost itd. (Ustava SFRJ, temeljna načela, IV.)

V

9. S tem, ko postaja samoupravljanje prevladujoč družbenoekonomski in družbenopolitični odnos, je seveda tudi tisti činitelj, ki določa oblike celotnega političnega sistema in moramo torej samoupravljanju popolnoma prilagoditi ves gospodarski in politični sistem.⁴³

To se je v dosedanjem razvoju dejansko tudi dogajalo. Ko so bili leta 1950 uvedeni delavski sveti in so delavci prevzeli državna gospodarska podjetja v upravljanje, je bila še vedno v veljavi ustava FLRJ iz leta 1946. Ustavno načelo postane samoupravljanje leta 1953, vendar še ne kot splošen družben princip, ampak le kot samoupravljanje v gospo-

⁴³ E. Kardelj: referat na 8. kongresu ZKJ 1964, Osmi kongres ZKJ, str. 72.

darstvu. Samoupravljanju na področju družbenih služb (zdravstvo, prosveta, kultura, znanost itd.) je šele ustavni zakon odprl perspektivo razvoja.

S tem, ko je ustavni zakon postavil nove temelje družbene in politične ureditve,⁴⁴ se je spremenila tudi narava političnega sistema. Obdobju »ljudske demokracije«, kot imenujemo prvo ustavno obdobje⁴⁵ in ki sta ga opredeljevala predvsem državna lastnina kot temeljni produkcijski odnos ter demokratični centralizem, sledi »socialistična demokracija«, ki z družbeno lastnino kot temeljnim produkcijskim odnosom omogoča uveljavljanje ekonomske demokracije.

Ime države — Federativna ljudska republika Jugoslavija — ustavni zakon ni spreminjal, ampak je pridevnik »socialističen« vnesel v opredelitev značaja države (1. člen): FLRJ je socialistična demokratična zvezna država suverenih in enakopravnih narodov.

Uradno ime države se je spremenilo z ustavo leta 1963: iz »Federativna ljudska republika Jugoslavija« nastane »Socialistična federativna republika Jugoslavija«.⁴⁶

VI

10. Tudi *skupščinski sistem* kot klasična oblika participacije se je prilagajal vsebini samoupravnih principov. Te spremembe so zaradi odnosa med federativnim in proizvodnim principom zlasti značilne v zveznem parlamentu.

V prvem ustavnem obdobju smo imeli dvodomni zvezni parlament,⁴⁷ sestavljen iz zveznega sveta, kjer so bili zastopani državljani ne glede na republiško pripadnost po pravilu, da pride en poslanec na enako število prebivalstva, in iz sveta narodov, kjer so bile zastopane posamezne republike (federalne enote), in sicer po pravilu, da pride na vsako republiko enako število poslancev ne glede na število prebivalcev v vsaki republici.⁴⁸

Leta 1953 pride do odločilne spremembe. K dotedanjima dvema elementoma — prebivalstvo, narod (federalizem) — se priključi še tretji — delo (proizvajalno načelo) — ki potisne drugega (narod) v ozadje. Skupščina sicer ostane dvodomna, vendar pa postane namesto zbora narodov samostojni drugi dom — zbor proizvajalcev, ki ga volijo zaposleni s področja gospodarstva. Zbor narodov kot samostojni dom se ukine, vendar pa je kot simbol večnacionalne federacije ohranjen v

⁴⁴ »Družbena lastnina proizvodnih sredstev, samouprava proizvajalcev v gospodarstvu in samouprava delovnega ljudstva v občini, mestu in okraju so temelj družbene in politične ureditve države.« — Člen 4/I ustavnega zakona.

⁴⁵ Šnuderl, »Politični sistem Jugoslavije«, str. 31 in nasl.

⁴⁶ V obrazložitvi prvega osnutka ustave je E. Kardelj (Prvi osnutek, str. 116) dejal, da predlagajo spremembo imena iz FLRJ v »Federativna socialistična republika Jugoslavija«. To bi dajalo poudarek federativni obliki državne ureditve, s tem pa, ko sta v končnem besedilu ustave prvi dve besedi zamenjani, pa je poudarek na socialistični vsebini proizvodnih odnosov.

⁴⁷ O razvoju skupščinskega sistema glej podrobneje: I. Kristan, »Dvodomni sistem v Jugoslaviji s posebnim poudarkom na razvoju zbora narodov«, Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete, XXXIV. letnik, Ljubljana 1970, str. 179 in nasl.

⁴⁸ V zvezni svet se je volil 1 poslanec na 50.000 prebivalcev, v svet narodov pa so v vsaki republici volili 30 poslancev, razen tega pa še 20 poslancev v avtonomni pokrajini Vojvodini in 15 poslancev v avtonomni oblasti Kosmet.

zveznem zboru, ki ga poleg poslancev, izvoljenih enako kot doslej (en poslanec na enako število prebivalstva), sestavljajo še poslanci, ki jih volijo republiške skupščine, in sicer po 10 iz vsake republike ter še 6 oziroma 4 za avtonomno pokrajino oziroma oblast.⁴⁹

Ustava SFRJ leta 1963 pusti takšen odnos med temi tremi elementi zvezne skupščine nespremenjen. Do spremembe pride znotraj proizvajalnega elementa, in sicer tako, da nastane *namesto dosedanjega enovitega zbora proizvajalcev več specializiranih samoupravnih zborov*: gospodarski, prosvetno-kulturni, socialno-zdravstveni in organizacijsko-politični zbor. Medtem ko so volitve tistih poslancev, ki jih volijo republiške skupščine v zvezni zbor (zbor narodov), ostale enake kot prej, pa so se spremenile volitve ostalih poslancev zveznega zbora: volijo jih občinske skupščine (delegatsko načelo), to izvolitev pa morajo še potrditi volilci na neposrednih volitvah.⁵⁰

11. S tem, ko je v skupščino prišlo več samostojnih samoupravnih zborov za posamezna področja družbenega življenja, se je razširila demokratična podlaga parlamenta: medtem ko so bili doslej v njem v samostojnem domu zastopani samo predstavniki gospodarstva, pa zdaj dobijo svoje zastopstvo v njem tudi delavci z drugih — negospodarskih — področij. S tem smo napravili konec takšnemu dotedanjemu »privilegiju« delavcev v proizvodnji (v gospodarstvu) v primerjavi z drugimi področji ter smo vzpostavili enakopraven položaj delavcev ne glede na to, na katerem področju družbenega dela so zaposleni.

Delo, samoupravljanje in politična oblast se povežejo v zaključen krog. Šele zdaj dobijo zbori delovnih skupnosti — kot »neke vrste najvišji delavski sveti na posameznih področjih dela in samoupravljanja«⁵¹ — svoje pravo mesto, kajti prvi namen uvedbe zborov proizvajalcev — zagotoviti vodilno vlogo delavskega razreda v celotnem družbenem življenju⁵² — se uresničuje šele sedaj, ko se v skupščini izraža volja delavcev z vseh področij združenega dela, ne pa samo z gospodarstva.⁵³

Navedena struktura samoupravnih zborov (oziroma celotna zvezna skupščina) pa bo verjetno doživela nadaljnje spremembe ob ustavni reviziji leta 1973. Že doslej so nekateri razmišljali v prid združitve obstoječih treh zborov delovnih skupnosti v en sam zbor, so pa tudi predlogi, naj bi imeli v federaciji enodomno skupščino (zbor narodov).⁵⁴

Dejansko so razmere za združitev treh zborov delovnih skupnosti zvezne skupščine v enoten zbor že dozorele, ker je federacija na posameznih področjih zgubila vrsto prejšnjih pristojnosti, zlasti pa se je to zgodilo z letošnjo ustavno reformo.

⁴⁹ Členi 24—29 ustavnega zakona.

⁵⁰ Členi 165—168 ustave SFRJ.

⁵¹ E. Kardelj, *Obrazložitev prvega osnutka ustave*, str. 200.

⁵² E. Kardelj, *Socialistična demokracija v jugoslovanski praksi*, I. c. str. 231.

⁵³ Prehod od enotnega zbora proizvajalcev na specializirane samoupravne zbore skupščine razlaga. E. Kardelj s tem, da zdaj ni več treba zagotavljati vodilno vlogo delavskega razreda z izrednimi ukrepi v sami strukturi skupščin kot smo to morali poprej, ko je bil delavski razred tudi še relativno maloštevilčen, ker ima v sedanji družbenoekonomski strukturi družbe že globoke korenine, predvsem pa zaradi tega, ker zdaj samoupravljanja ni več samo na področju gospodarstva, ampak tudi na drugih področjih. — *Obrazložitev ustave*, str. 172.

⁵⁴ Blíže glej: *Kristan*, »Dvodomni sistem v Jugoslaviji s posebnim poudarkom na razvoju zbora narodov«, I. c. str. 203—208.

Nov element, ki ga bo treba upoštevati, pa so tudi interesne samoupravne skupnosti, ki so se pojavile kot nova oblika samoupravljanja in so dobile zdaj svoje mesto tudi v ustavi.⁵⁵

12. Ponovne spremembe doživi zvezna skupščina leta 1967, ko amandma I spremeni položaj zbora narodov: ta dobi močnejši položaj kot v ustavi iz leta 1963 in je za nekatere zadeve postal celo šesti zbor zvezne skupščine.^{56a} Očitno zdaj spet raste pomen nacionalnemu elementu, ki je bil dotlej, vse od leta 1953, ko je bil zbor narodov kot samostojni dom ukinjen, v ozadju. Ob reformi zbora narodov leta 1953 so menili, da je nacionalno vprašanje rešeno. Pred očmi je bil nov tip jugoslovanske federacije, ki temelji na enotnem interesu delovnih ljudi ne glede na njihovo nacionalno pripadnost.⁵⁶

Razlogi, ki so privedli do ustavnih sprememb, pa so pokazali, da je nacionalno vprašanje, zlasti pa odnosi znotraj federacije, še vedno zelo aktualno. Zato je pri naslednjih ustavnih spremembah leta 1968 začeti proces krepitve zbora narodov, ki ima funkcijo čuvaja enakopravnosti narodov v federaciji, dobil svoje nadaljevanje v ponovni osamosvojitvi zbora narodov. Celo več: zbor narodov postane prvi dom, zvezni zbor (kot prvi dom) pa je ukinjen (naslednika je dobil v družbenopolitičnem zboru).

Specifičen sistem dvodomnega odločanja ostane ohranjen, vendar pa dobi primarno pozicijo namesto zveznega zbora zdaj zbor narodov: poprej je vselej odločal zvezni zbor z enim izmed ostalih štirih zborov, odvisno za čigavo delovno področje je šlo (gospodarski, prosvetno-kulturni, socialno-zdravstveni in organizacijsko-politični zbor), zdaj pa vselej odloča zbor narodov⁵⁷ z enim izmed sedanjih drugih štirih zborov (gospodarski, prosvetno-kulturni, socialno-zdravstveni in družbeno-politični zbor).⁵⁸

Ustavne spremembe leta 1968 so torej v skupščinskem sistemu federacije postavile na prvo mesto nacionalni element in okrepile federativno načelo.

Še izraziteje se je to izrazilo v ustavnih spremembah leta 1971: na eni strani s prerazporeditvijo funkcij s federacije na republike⁵⁹ in

⁵⁵ Glej amandma XXI tč. 6 ustave SFRJ. Ustanovljenih je že več samoupravnih interesnih skupnosti, npr. izobraževalne, kulturne, skupnosti za zaposlovanje, za zdravstveno varstvo ipd. V okviru izobraževalnih skupnosti npr. delavci, ki delajo na tem področju, in zainteresirani občani, koristniki, upravljajo to področje, odločajo o razdelitvi sredstev, sprejemajo programe razvoja itd.

^{56a} A nekatere zadeve je imel dotlej zvezni zbor v samostojnem delovnem področju (čl. 178 ustave). Tedaj smo tudi za te zadeve uvedli dvodomno načelo, o njih odločata enakopravno zvezni zbor in (njegov sestavni del) zbor narodov.

⁵⁶ I. Kristan: »Dvodomni sistem«, l. c., str. 188 in nasl.

⁵⁷ Razen po sistemu dvodomnega odločanja, tj. enakopravne pristojnosti zbora narodov z enim izmed drugih štirih zborov, izvršuje zvezna skupščina svoje pristojnosti še na tri načine: na skupni seji vseh zborov, kot samostojno pristojnost posameznega zbora in v odborih ter komisijah zborov oziroma skupščine. Prim. člen 173 in naslednje ter amandmaje VIII–IX ustave SFRJ.

⁵⁸ Prvi trije spadajo v kategorijo zborov delovnih skupnosti in predstavlja vsak svoje področje, družbenopolitični zbor pa je »zbor delegatov občanov v občinah« in se voli po pravilu »en poslanec na enako število prebivalstva«, in sicer z neposrednimi volitvami. — Potemtakem je družbenopolitični zbor, po načinu volitev, naslednik zveznega zbora, zgubil pa je položaj prvega doma.

⁵⁹ Glej zlasti amandmaje XXIX–XXX ustave SFRJ, Ur. list SFRJ, št. 29/1971.

poudarkom na izvirnosti funkcij republik (federalnih enot),⁶⁰ na drugi strani pa z vgraditvijo posebne institucionalne oblike sodelovanja republik pri odločanju o nekaterih funkcijah federacije (postopek usklajevanja stališč, medrepubliški komiteji)⁶¹ in z uveljavitvijo načela paritetne sestave zveznih organov, posebno še pri na novo ustanovljenem kolektivnem predsedstvu SFRJ⁶² in pri zveznem izvršnem svetu.

Tako se vedno bolj krepi samoupravni položaj posameznih narodov in narodnosti. Praviloma uresničujejo narodi in delovni ljudje svoje suverene pravice v republikah in avtonomnih pokrajinah, v federaciji pa samo tiste, ki jih na temelju sporazuma določa ustava SFRJ. Za opravljanje teh skupnih zadev iščemo takšne oblike, ki bodo zagotavljale na eni strani enakopravnost narodov in narodnosti oziroma njihovih federalnih enot, na drugi strani pa njihovo polno udeležbo pri opravljanju funkcij federacije. Zaradi tega govorimo o »samoupravnem federalizmu«.

13. Skupščinski sistem v republikah se je razvijal nekoliko drugače kot v federaciji. Do leta 1953 so bile republiške skupščine enodomne.⁶³ Dvodomne postanejo leta 1953, ko je bil vanje uveden zbor proizvajalcev z enakim sestavom in nalogami kot v zvezni skupščini. Po letu 1963 tudi republiške skupščine dobijo iste specializirane zore delovnih skupnosti kot v federaciji.

Republiške skupščine delajo po dvodomnem načelu, tako da republiški zbor kot splošni politični dom sklepa z enim izmed štirih zborov delovnih skupnosti.

Do leta 1963 je bila struktura vseh republiških skupščin enaka, ker je bila predpisana z ustavo, pozneje pa ni več predpisana. Zato pride do razlik med posameznimi republikami po letu 1968. Tako ima npr. skupščina SR Slovenije samo štiri zore (republiški zbor in tri zore delovnih skupnosti — gospodarski, prosvetno-kulturni, in socialno-zdravstveni zbor),⁶⁴ razen tega pa še poseben enotni zbor delovnih skupnosti,

⁶⁰ Glej amandma XX ustave SFRJ.

⁶¹ Gre za posebno dodatno institucionalno obliko sodelovanja republik pri odločitvah federacije (in ne samo prek dosedanjih organov federacije), npr. pri sprejemanju družbenega plana, pri odločanju o monetarnem sistemu, deviznem sistemu, carinski zaščiti itd. O teh vprašanjih, ki jih določa XXXIII amandma, morajo dati republike svoje soglasje. Ustanovljenih je že pet medrepubliških komitejev: za razvojno politiko, za področje monetarnega sistema, za področje zunanje-trgovinskega in deviznega sistema, za področje trga, za področje financ. (Ur. l. SFRJ, št. 37/1971.)

⁶² Predsedstvo SFRJ naj bi zagotavljalo predvsem politično trdnost v odnosih med republikami, usklajevalo skupne koristi republik in avtonomnih pokrajin in s tem zagotavljalo enakopravnost narodov ter narodnosti (in bi opravljal druge pristojnosti v funkciji šefa države, ki jih določa XXXVI amandma ustave SFRJ). Sestavljajo ga po trije predstavniki vsake republike in po dva predstavnika obeh avtonomnih pokrajin, torej skupno 22 članov.

⁶³ Dvodomnost zvezne skupščine je pogojena s federativno ureditvijo Jugoslavije zaradi večnacionalne sestave. Ta podlaga dvodomnosti pa je nastala šele po osvoboditvi, v novi Jugoslaviji. Tudi bivša kraljevina Jugoslavija je imela od leta 1931 dvodomni parlament, vendar pa drugi dom ni bil izraz federalizma (bivša Jugoslavija je bila unitarna država), ampak je bil drugi dom senat, v bistvu konservativna zbornica v rokah kralja kot protiutež prvemu domu (narodna skupščina).

⁶⁴ Amandma VI ustave SRS, Uradni list SRS, št. 5/1969.

ki ga sestavljajo poslanci vseh treh zborov delovnih skupnosti.⁶⁵ V drugih republikah pa imajo republiške skupščine po pet zborov, ker imajo še organizacijsko-politični zbor oziroma zbor komun. Razen tega pa deluje v slovenski skupščini še posebno posvetovalno telo — zasedanje delegatov občin, ki je dolžno obravnavati vprašanja, določena v ustavi, preden o njih dokončno odločajo pristojni zbori skupščine.

14. V občinah so postale skupščine dvodomne tudi šele z uvedbo zbora proizvajalcev. Vendar pa v primerjavi z zvezno in republiški skupščinami v občinskih skupščinah nismo uvedli več specializiranih zborov delovnih skupnosti, ampak je ostal ta zbor enovit, s tem da v njem niso samo zastopniki gospodarstva, kot so bili prej v zboru proizvajalcev, ampak tudi drugih področij dela.

Z zvezno ustavo je določeno, da ima občinska skupščina dva zbora (občinski zbor in zbor delovnih skupnosti), republiški ustavi pa je prepuščeno, da lahko ustanovi več zborov delovnih skupnosti.⁶⁶ V Sloveniji doslej še nobena občina ni uvedla več zborov delovnih skupnosti.⁶⁷

15. *Skupščina* je torej v vseh družbenopolitičnih skupnostih (občina, republika, federacija) predstavniško telo, ki ga sestavljajo delegati občanov (splošni politični dom) in delegati, zaposleni v posameznih področjih dela (zbori delovnih skupnosti). Med skupščinami posameznih ravni so razlike v notranji strukturiranosti zborov delovnih skupnosti.

Ustava opredeljuje skupščino kot najvišji organ oblasti in hkrati kot organ samoupravljanja. V njej se prepletata element samoupravljanja in element politične oblasti.

Na eni strani to izhaja iz splošne ideologije o odmiranju države, postopnega (dolgoročnega) preraščanja državnih funkcij v družbene samoupravne funkcije, iz družbenopolitičnega sistema, kjer naj se država kaže kot »sredstvo samoupravljanja«,⁶⁸ kot »faktor koordinacije«,⁶⁹ na drugi strani pa je to neposreden odsev sestave skupščine, s čimer se tudi odmika od tradicionalnih političnih reprezentativnih teles. Zbori delovnih skupnosti vnašajo v skupščino samoupravljanje vsebinsko in organizacijsko, kot »najvišji delavski sveti«, saj je delo poslancev teh zborov v bistvu »neke vrste podaljšek njihovega dela in samoupravljanja v delovni organizaciji in komun«. ⁷⁰

Vendar pa po našem mnenju ne gre te kvalitete poudarjati samo za člane zborov delovnih skupnosti, ampak tudi za člane splošnih političnih zborov (občinski zbor, republiški zbor, zbor narodov, družbenopolitični zbor), saj ti poslanci prav tako vnašajo v skupščino svojo vsakodnevno

⁶⁵ Ustanovitev enotnega zbora delovnih skupnosti je kompromisna rešitev med pristaši samostojnih specializiranih zborov in zagovorniki njihove združitve v enoten zbor.

⁶⁶ V Sloveniji prepušča republiška ustava (amandma XVII) to odločitev statutom občin, medtem ko je doslej lahko samo zakon (republiški) predpisal ustanovitev več zborov delovnih skupnosti.

⁶⁷ V empirični raziskavi, ki jo je opravila leta 1968 pravna fakulteta v Ljubljani, je 32,4 % anketiranih odbornikov nasprotno celo menila, naj bi imela občinska skupščina namesto dveh zborov (občinski zbor in zbor delovnih skupnosti) samo en zbor.

⁶⁸ Šnuderl: »Politični sisteme«, str. 182.

⁶⁹ Tito: »Govori i članci«, knjiga XVI, str. 114.

⁷⁰ E. Kardelj: »Organizacija in metode dela zvezne skupščine«, str. 18, Ljubljana, 1964.

prakso samoupravljanja in probleme, ki jih rešujejo. Konec koncev enega dela poslancev ni mogoče imeti za predstavnike in glasnike samoupravljanja, druge pa za nesimpatične nosilce politične oblasti, ker skupščina kot celota izvršuje takó funkcije oblasti kot tudi funkcije samoupravljanja — pri čemer tudi razlikovanje med enim in drugim ni vedno lahko in zanesljivo.⁷¹

Pri občinski skupščini je samoupravni značaj poudarjen razen omejenega tudi prek njenih politično-izvršilnih organov, tj. svetov občinske skupščine.⁷² Ti so namreč sestavljeni iz članov, ki jih izvoli občinska skupščina (iz vrst odbornikov in drugih) in iz članov, ki jih delegirajo delovne skupnosti ustreznih področij. Tako so sveti občinskih skupščin splošni organi samoupravljanja vsak na svojem področju.

VII

16. Ko govorimo o participaciji s stališča družbenopolitičnega sistema, moramo omeniti tudi *načelo rotacije* oziroma omejitve ponovne izvolitve.⁷³ Po ustavi ne more biti nihče več kot dvakrat zaporedoma član iste skupščine.⁷⁴ Za člane izvršnih svetov velja, da so praviloma lahko samo štiri leta na tej funkciji in so lahko samo izjemoma po posebnem postopku znova izvoljeni še za štiri leta. Podobno velja za nekatere upravne funkcionarje (zvezni sekretarji itd.).

Isto načelo velja tudi za organe družbenega samoupravljanja, torej za delavske svete in druge organe upravljanja delovnih organizacij.⁷⁵

⁷¹ Ustava daje enoten okvir funkcij skupščine (čl. 78/II ustave SFRJ): npr. določa politiko in odloča o temeljnih vprašanih družbene skupnosti, sprejema predpise, družbeni plan, proračun in druge splošne akte, določa temeljno organizacijo in pooblastila svojih organov, voli javne funkcionarje, obravnava stanje in splošne probleme pravosodja ter izvršuje proračunski nadzor, nadzor med delom politično-izvršilnih in upravnih organov in družbeno nadzorstvo.

⁷² Sveti kot politično-izvršilni organi občinske skupščine se razlikujejo od politično-izvršilnih organov v republiki (republiški izvršni svet) in v federaciji (zvezni izvršni svet). Občinske skupščine imajo več svetov za posamezna področja (npr. za gospodarstvo, za delo, za finance itd.). Vsaka občinska skupščina si sama s svojim statutom predpiše število svetov, njihovo organizacijo ter naloge.

⁷³ Uporaba terminov »rotacija« in »omejitev ponovne izvolitve (imenovanja)« ni vedno jasna in konsekvantna. V bistvu sta to sinonima, ker omejitev ponovne izvolitve pomeni obvezno rotacijo ljudi na neki funkciji, torej po preteku časovnega mandata obvezno izvolitev novega nosilca funkcije. Kot sinonim ju razume npr. prof. *Stefanović* (»Ustavno pravo I«, str. 454). *Kardelj* v obrazložitvi prvega osnutka ustave (str. 180) ločuje oba termina in uporablja izraz rotacija za križni sistem volitev skupščine, tj., da se vsaki dve leti — zaradi kontinuitete — izvoli polovica zborov skupščine (čl. 81 ustave). Tako uporablja izraz rotacija tudi prof. *Šnuderl* (»Politični sisteme«, str. 260). Zdaj ko je ta določba 81/II člena ustave (da se vsaki dve leti voli polovica skupščine) razveljavljena (amandma XIII) in se vsake štiri leta voli skupščina v celoti, to pomensko razlikovanje odpade.

⁷⁴ Amandma XIII ustave SFRJ. Pred tem je bilo predpisano, da je ista oseba lahko izvoljena samo enkrat v isti zbor iste skupščine (čl. 82/I ustave SFRJ).

⁷⁵ V 92. členu ustave je bilo določeno, da se voli delavski svet za dve leti, upravni odbor pa za eno leto, ter da ne more biti nihče izvoljen dvakrat zaporedoma za člana delavskega sveta in več kot dvakrat zaporedoma za člana upravnega odbora. Amandma XV je te določbe razveljavil in je prepustil delovnim organizacijam, da same določajo časovni mandat organov upravljanja.

Smisel načela rotacije se kaže lahko v več smereh, predvsem pa sta zanimiva zlasti dva aspekta. *Obrambni aspekt*, kjer se to načelo pokaže kot obrambni mehanizem proti možnim deformacijam, birokratizaciji in monopolu oblasti in podobnim nevarnostim, ki jih prinaša vsaka stalna oziroma dolgotrajnejša funkcija.

Drugi pa je *afirmativni demokratični aspekt*, kjer se to načelo pokaže kot sredstvo nenehnega obnavljanja organov oblasti in družbenega samoupravljanja, kot pot, ki zelo razširja krog občanov, ki naj sodelujejo pri upravljanju družbenih zadev.

Še dolgo bo seveda trajalo, da bodo vsi po vrsti opravljali državne funkcije, kot je dejal svoj čas Lenin,⁷⁶ vendar pa je to načelo, če ga gledamo dolgoročno, sredstvo za odmiranje profesionalne politike, zakaj kot pravi Lenin, ko bodo upravljali vsi po vrsti, se bodo navadili, da ne upravlja nihče.

Družbena vloga načela rotacije je v tem, da to načelo »vsebinsko pripada sistemu družbenega samoupravljanja, da je to načelo pravzaprav eden izmed njegovih demokratičnih temeljev«.⁷⁷

Prednosti načela rotacije se vsekakor lahko izrazijo predvsem v sistemu samoupravljanja, zlasti če imamo pred očmi Leninovo zahtevo, da je naloga socializma ustvariti takšne pogoje, da bo »vsem brez izjeme omogočeno opravljati državne funkcije«, kar vodi k popolnemu odmiranju vsake države sploh.⁷⁸

Izvajati dosledno to načelo pa bi pomenilo, da se morajo nosilci javnih funkcij po preteku mandata ponovno vrniti na svoje prejšnje delo. To potrebo so imeli pred očmi že tvorca ustave Virginije — pravzaprav prve moderne ustave »Virginia Bill of Rights« iz leta 1776.⁷⁹

To pa je zaenkrat še bolj ideal, zakaj v praksi se uresničuje le deloma.

VIII. SKLEP

17. Kako se torej kaže participacija v političnem sistemu Jugoslavije in katere značilnosti jo zaznamujejo?

Temeljna pojavna oblika participacije in hkrati njeno bistveno vsebinsko obeležje je sistem družbenega samoupravljanja.

Družbeno samoupravljanje je teoretično ideološko programirana in praktično zastavljena pot odmiranja države, ko naj v dolgoročnem, zgodovinsko protislovnem procesu prepletanja samoupravnosti in državnosti prva prevlada nad slednjo.

Samoupravljanje je temeljni družbenoekonomski in družbenopolitični odnos, je temeljna osebna pravica oziroma svoboščina občanov.

Samoupravljanje je kompleksen družben odnos, ki se ne more uveljavljati samo v nekaterih celicah družbe, ampak se nujno prepleta

⁷⁶ Lenin: »Država i revolucija«, Izabrana dela XI, str. 273, Beograd 1960.

⁷⁷ E. Kardelj, Obrazložitev prvega osnutka ustave, I. c., str. 183.

⁷⁸ Lenin, I. c., str. 273.

⁷⁹ »That the legislative and executive powers of the State should be separate . . . and that the members of the two first may be restrained from oppression by feeling and participating the burdens of the people, they should at fixed periods be reduced to a private station, return into that body from which they were originally taken . . .« Virginia Bill of Rights, Section 5.

skoz celotno družbeno strukturo. Je tisti faktor, ki določa »oblike vsega demokratičnega političnega sistema«.

Družbeno samoupravljanje kot osebno pravico uresničujejo občani v neposrednih oblikah (volitve, zbori volivcev, zbori delavcev, referendum, krajevna skupnost idr.), prek izvoljenih organov upravljanja v delovnih organizacijah (delavski svet idr.), prek skupščin kot organov oblasti in organov samoupravljanja ter tudi prek družbenopolitičnih organizacij in društev.

18. In na koncu še ena pripomba. V tem kratkem razglabljanju o participaciji v političnem sistemu Jugoslavije smo govorili o normativnem oziroma idejnem modelu, tako kot ga projicira politična ideologija in kot je uzakonjen v pozitivni zakonodaji (seveda zaradi omejenega prostora pozitivno pravne ureditve ni mogoče prikazati popolno, ampak samo fragmentarno).

Kot velja to povsod, praktično uresničevanje ni zrcalna slika normativnega modela. Sistem družbenega samoupravljanja ima številne slabosti, zadeva na številne težave, zastavlja številne dileme (teoretične in praktične narave) itd. Dnevni tisk precej intenzivno opozarja na napake in probleme. Vse več je o tem tudi empiričnih raziskav. Te strani se v našem pregledu nismo mogli dotakniti, ker bi to po obsegu preseglo svoj prvotno zastavljeni okvir.

Bistveno pa je, da imamo tudi to plat pred očmi. In prav zaradi tega, ker je kritičnost do normativnega modela vsakodnevno navzoča in ker ga ne pojmujejo dogmatsko, ampak smo ga pripravljeni tudi spreminjati,⁸⁰ je moč sistema družbenega samoupravljanja lahko še večja.

Nedvomno: sistema družbenega samoupravljanja bi ne bilo mogoče več odpraviti,⁸¹ pač pa je mogoče odpravljati njegove slabosti in ga izpopolnjevati. Na II. kongresu samoupravljalcev je E. Kardelj⁸² postavil tri načela glede nadaljnjega razvoja notranjih odnosov in mehanizma samoupravljanja.

- zagotavljati dosledni demokratizem v delovanju vseh organov upravljanja;

- razvijati učinkovit sistem odgovornosti (še zlasti osebno odgovornost);

- zagotoviti odprtost samoupravljanja delovnih organizacij nasproti družbi.

⁸⁰ »Nič, kar je bilo ustvarjenega, nam ne sme biti tako sveto, da bi ne moglo biti preseženo in da se ne bi umaknilo tistemu, kar je še bolj napredno, še bolj svobodno, še bolj človeško.« Iz programa ZKJ.

⁸¹ »Kongres samoupravljalcev je zares močna manifestacija naših delovnih ljudi, ki dokazuje, da se je samoupravljanje pri nas tako globoko zakoreninilo, da teh korenin nihče več ne more izruvati.« Tito na II. kongresu samoupravljalcev Jugoslavije, 8. maja 1971, Delo 9. maja 1971.

⁸² E. Kardelj: »Ekonomske in politični odnosi v samoupravni socialistični družbi«, str. 33, Ljubljana, 1971.

Ciprska neodvisnost, enotnost in samoodločba

Januarja 1972. naj bi se vnovič začeli pogovori med predstavniki grške in turške skupnosti na Cipru o ureditvi medsebojnih odnosov. Kot je znano, so se pogovori po treh letih lani končali brez uspeha. Pri novih pogovorih bosta sodelovala poleg predstavnikov ciprskih skupnosti Glafkosa Kleridisa in Raufa Denktasha strokovnjaka za ustavna vprašanja iz Grčije in Turčije, udeleževal pa se jih bo neposredno tudi predstavnik generalnega sekretarja Združenih narodov. Neuspeh triletnih pogovorov je skupaj z nekaterimi dogodki na otoku in drugod lani povzročil zaostritev položaja na Cipru, ki pa na srečo ni pripeljala do hujših posledic. Dogovor o nadaljevanju pogajanj v razširjeni sestavi vzbuja upanje, da bodo skušali ciprsko vprašanje v prihodnjem obdobju reševati po mirni poti, kljub pogostim opozorilom o nevarnosti ponovnega vojaškega spopada, rožljanju z orožjem in drugačnim, tragičnim izkušnjam v komaj 12-letni zgodovini republike Ciper.

Na začetku leta 1972, za katerega pravi ciprski predsednik Makarios, da bo usodno za reševanje ciprskega vprašanja, se mi zdi zelo pomembno ugotoviti, zakaj pogovori med predstavniki grške in turške skupnosti niso uspeli. To ni lahka naloga, saj so bili pogovori tajni in je bilo o njihovi vsebini, stičnih in spornih točkah mogoče soditi povečini le po izjavah ciprskih voditeljev. Na podlagi teh izjav so prišli politični opazovalci do precej različnih sklepov. Dr. Vasos Lissarides, vodja združene demokratske stranke centra na Cipru, je za beograjsko »Međunarodno politiko« zapisal¹, da »so pogovori zašli v slepo ulico zato, ker je Turčija narekovala nepomirljivost in ker je Grčija, vsaj za nekaj časa, sprejela takšno turško stališče«. Tanjugov dopisnik Davor Holjević piše o nepopustljivosti obeh sprtih strani:² »Kar zadeva ciprsko vlado oziroma predstavnike ciprskih Grkov, so bili res nepopustljivi. Toda šele tedaj, ko je druga stran postavljala takšne zahteve, ki bi škodili ali bili naperjeni proti neodvisnosti, suverenosti in enotnosti republike.« Novinar zahodnonemškega časopisa »Die Zeit« Theo Sommer trdi, da so ciprski Turki v pogovorih zahtevali dvojno lokalno upravo po načelu — Grkom naj vladajo Grki, Turkom pa Turki. Poleg dvojnih lokalnih upravnih organov naj bi obstajala še

¹ Dr. Vasos Lissarides: »Križa u križie, Međunarodna politika, št. 518 z dne 1. novembra 1971.

² Davor Holjević: »Avet neizvesnosti«, poseben dopis za TANJUG iz Aten, decembra 1971.

skupna centralna uprava. »Cilj je bil federativni sistem. Ker za to ni geografske podlage, nobenega etnično čistega omejenega območja, so Turki zahtevali tako imenovani upravno-funkcionalni federalizem.«³ Sommer nadaljuje in meni, da so te zahteve »očitno nesmiselne«, saj bi njihova uresničitev pripeljala na Cipru do neučinkovite in predrage uprave. Ne strinjam se z nobeno omenjenih trditev, ker so enostranske. Da bi lahko to dokazal, moram vsaj na kratko opisati položaj na Cipru, in sicer na podlagi poročil tujega in domačega tiska ter tega, kar sem opazil sam. Ciper od leta 1967 dalje **ni enotna država**, niti politično-upravno niti gospodarsko. Turki, ki so prej živeli pomešani med grškim prebivalstvom, so se večidel skoncentrirali na pretežno turških območjih otoka. Tudi večja mesta, kot Nikozija, Limasol, Famagusta, Larnaca in Kirenija, so razdeljena na grški in turški del. Blokada turških območij ciprski Grki ne izvajajo več in Turki se smejo prosto gibati po vsem otoku, kljub temu pa ciprskih Grkov ne pustijo na svoje ozemlje. Na Cipru sta dve vladi: ciprsko-grška, ki je v svetu »legalna« in priznana kot vlada republike Ciper, in ciprsko-turška, ki se je nekaj časa imenovala »začasna«, zdaj pa je ta pridevnik opustila, kar pomeni, da se ima za stalno, trajno vlado.

Nobenega dvoma ni, da takšna razdelitev otoka **koristi ciprskim Grkom**, ciprskim Turkom pa škodi. Ciprski Grki predstavljajo in zastopajo otok v svetu. Njihov človek je predsednik republike, njihovi ljudje so v njenih legalnih institucijah, vladi in parlamentu (turški predstavniki so te institucije zapustili leta 1967!). To pomeni, da predstavniki približno 500.000 ciprskih Grkov, ki sestavljajo samo en del, res večji del, ciprskega prebivalstva, formalno-pravno, legalno in dejansko zastopajo v svetu vse ciprsko prebivalstvo, tudi več kot 120.000 ciprskih Turkov, ki imajo svoje politične predstavnike, toda v svetu nepriznane. Voditelji ciprsko-grške skupnosti torej nastopajo, govorijo in odločajo ne le v imenu svoje skupnosti, ampak tudi v imenu turškega prebivalstva na otoku, in to imenujejo enotnost republike Ciper.

Poglejmo, kakšne posledice ima to na gospodarskem področju. Pri sedanji dejanski teritorialni razdelitvi otoka pripadniki turške skupnosti nimajo, po svojem ozemlju, dostopa do pristanišč in letališča. Odrezani so od najbolj dinamičnih vej ciprskega gospodarstva, trgovine in turizma, obsojeni na preživetje s kmetijstvom na nerodovitni, suhi zemlji. Ciprsko-turška skupnost je gospodarsko odvisna od finančne pomoči ankarske vlade. Ta pomoč znaša na leto približno tristo milijonov dinarjev. V turških delih Cipra je zelo malo novih hotelov, trgovin, vodnjakov za umetno namakanje in drugih gospodarskih objektov. Premalo je denarja za investicije, najbrž pa pomoči od Turčije tudi ne uporabljajo najbolj racionalno. Tujemu kapitalu so ob grški vladavini na otoku vrata na turško območje seveda zaprta.

Na drugi strani doživlja grški del Cipra pravi gospodarski razcvet. Stopnja gospodarske rasti se giblje okrog 7% na leto, nezaposlenosti med ciprsko-grškim prebivalstvom skorajda ni. Glavno mesto Nikozija je na grški strani podobno modernim evropskim prestolnicam in se zelo hitro širi. Članstvo v britanski skupnosti narodov omogoča Cipru ugoden izvoz južnega sadja. Te prednosti bo ohranil tudi po razširitvi Evropske gospodarske skupnosti. Število tujih turistov se je v desetih letih, kljub

³ Theo Sommer: »Noch brodeln der Vulkan«, »Die Zeit«, 14. maja 1971.

vsem krizam in nemirom, povečalo s 25.000 na 125.000 v lanskem letu. Turizem prinaša v državno (grško) blagajno približno 1.300 milijonov dinarjev. Nadaljnji viri deviznih sredstev so: preskrba britanskih vojakov in njihovih družin, ki presega 800 milijonov dinarjev na leto, preskrba pripadnikov čet Združenih narodov, približno 300 milijonov dolarjev, in pglavitni vir — najemnina, ki jo plačuje Velika Britanija za svoja vojaška oporišča na otoku. (Žal nimam podatka o tem, koliko znaša ta najemnina, drugi podatki so povzeti po »MONDU« z dne 26. novembra 1971.)⁴ Vse to omogoča ciprskim Grkom elektrifikacijo otoka, gradnjo namakalnih sistemov, cest, izboljševanje socialne in zdravstvene službe, odpravljanje nepismenosti in postopno gradnjo lahke industrije. Razliko v stopnji gospodarskega razvoja in življenjski ravni med grškim in turškim prebivalstvom na Cipru, ki vsakogar, kdor prestopi »zeleno linijo« v Nikoziji, zbode v oči, pa sicer najboljše kažejo podatki o narodnem dohodku. Na ciprskega Turka pride nekaj več kot 100 dolarjev narodnega dohodka, na ciprskega Grka pa približno 1.000.

In kako je s prvim političnim geslom ciprskih Grkov, s ciprsko neodvisnostjo — eleftherio — in suverenostjo? Sporazum, ki so jih leta 1959 sklenili v Zürichu in Londonu predstavniki ciprskih skupnosti ter Grčije, Turčije in Velike Britanije, pomenijo konec kolonialnega statusa Cipra in razglašajo republiko Ciper za samostojno, neodvisno državo. Hkrati vsebujejo tudi določilo, da imajo Grčija, Turčija in Velika Britanija, kot nekakšni »varuh«, pravico poseči v dogajanje na otoku, če se ne bi razvijalo v skladu z omenjenimi sporazumi. To je formalno-pravni element, ki postavlja ob ciprsko neodvisnost prvi vprašaj. Turčija se je nanj večkrat sklicevala, ko je v letih 1964 in 1967 odkrito grozila, da bo z invazijo zavarovala svojo skupnost na Cipru. Dejansko sta ciprski skupnosti odvisni od svojih matičnih dežel. Odvisnost turške skupnosti je gospodarska, vojaška in politična in njeni predstavniki ne morejo samostojno ukrepati. Verjetno bi bili v drugačnem primeru v korist ciprskih Turkov popustljivejši na pogajanjih z Grki. Ciprsko-grška skupnost je od Grčije manj odvisna oziroma, sodeč po zunanjih znamenjih, sploh ni. Zelo težko je oceniti vpliv grških oficirjev, ki so prišli na Ciper iz Grčije, na politiko ciprske vlade, da pa na tej relaciji obstajajo pritiski, politične kombinacije in vmešavanje, lahko upravičeno domnevamo. Nadaljnji element, ki vzbuja dvome o ciprski neodvisnosti, so vojaška oporišča Velike Britanije, v katerih je približno 20.000 vojakov, po dokončnem umiku Velike Britanije iz dežel vzhodno od Sueza in z Malte pa jih bo še več. Makarios in ciprska vlada nista nikoli zahtevala umika britanskih čet. Niti ciprska komunistična partija AKEL⁵, najvplivnejša in najbolj organizirana politična sila na otoku, tega vprašanja javno ne zastavlja. Vzrok za to je na dlani: prebivalci Cipra (Grki!) živijo zaradi britanskih oporišč na otoku bolje in kdorkoli bi dregnil v to, bi utegnil zelo hitro izgubiti njihovo podporo. Zato ciprskih Grkov in njihovega vodstva ne moti, da imajo na svojem ozemlju dve britanski oporišči in ameriško

⁴ André Fontaine: »Ciper med zaskrbljenostjo in mirnim življenjem«, »Le Monde« z dne 26. novembra 1971.

⁵ AKEL — »Progresivna stranka delovnega ljudstva« — na zadnjih volitvah junija 1970 je dobila devet mest v 35-članskem parlamentu; vsi njeni kandidati so bili izvoljeni z veliko večino; člani stranke so izključno ciprski Grki; AKEL je pod vplivom KP Sovjetske zveze.

komunikacijsko bazo, pač pa vidijo veliko grožnjo ciprski neodvisnosti v zahtevah turške skupnosti po avtonomiji.

V odnosih med grško in turško skupnostjo je že desetletja poglavito sporno vprašanje, ki ga do zdaj namerno še nisem omenil, **enosis** — združitev Cipra z Grčijo. Enosis, ki je bil cilj ciprskih Grkov, ko so se borili proti britanskim kolonialistom, cilj voditelja EOKA^a generala Grivasa (»Najprej bomo opravili z Angleži, nato pa še s Turki!«), je kljub političnim in gospodarskim spremembam na Cipru in v Grčiji še vedno težnja ciprskih Grkov, in kar je za laike zelo presenetljivo — za enosis se zavzema tudi Makarios. 19. avgusta 1970 je ciprski predsednik izjavil: »Nikoli nisem prelomil svoje prisege in nikoli ne bom opustil svojega cilja. Vedno sem želel enosis in nikoli se nisem boril za nič drugega kot za uresničenje unije« (zveze med Ciprom in Grčijo, op. pisca). Celo marca lani si je Makarios privoščil trditi: »Ciper je grški od začetka zgodovine in bo ostal grški, grški in nerazdeljen, vrnili ga bomo Grčiji!« Kaže, da si Makarios zamišlja neodvisnost svoje države tako, da bi bil Ciper integralni del Grčije. Zanj pravijo, da eno govori, drugo misli in tretje dela, toda če naj bi zaradi tega dvomili o njegovih izjavah o enosisu, bi morali še toliko bolj dvomiti o njegovih besedah o ciprski neodvisnosti.

Ciprsko-turška skupnost ima enosis zaradi zgodovinskih izkušenj za neposredno grožnjo svojemu nacionalnemu obstoju in mu od vsega začetka odločno nasprotuje. Predlogi za priključitev turškega dela otoka k Turčiji — **taksim** — oziroma formula o razdelitvi Cipra med Grčijo in Turčijo, so bili odgovor ciprskih Turkov na težnje ciprskih Grkov za združitev z »materjo domovino«. Ni nujno, da bi sedanji predlogi turške skupnosti za federalno ureditev države vodili k razdelitvi otoka med Grčijo in Turčijo, čeprav bi se take težnje gotovo okrepile v Ankari in Atenah. Gre še za neko drugo vprašanje. Ciprski voditelji, ki so hkrati voditelji grške skupnosti, že dolga leta poudarjajo pravico ciprskega ljudstva do samoodločbe. Samoodločba zanje pomeni, da ima ciprsko ljudstvo pravico, da se samo, brez vmešavanja drugih dežel, odloči, v kako urejeni državi bo živelo, ali bo njegova država samostojna ali pa se bo združila s kakšno drugo državo. Najpomembnejše pri tem je, da razumejo pod pojmom ciprsko ljudstvo v bistvu le pripadnike grške skupnosti. Njihov račun je preprost: Grkov je na otoku veliko več, in ker je treba spoštovati voljo večine, morajo Turki sprejeti in spoštovati odločitev Grkov. Po tem pojmovanju bi bila združitev Cipra z Grčijo, če bi se zanj odločili ciprski Grki (to ni nujno, je pa mogoče), realizacija pravice do samoodločbe za vse prebivalstvo otoka, tudi za Turke.

Teza o samoodločbi za ciprsko ljudstvo je nevzdržna. Govorimo namreč o samoodločbi narodov, ciprsko ljudstvo pa ni narod; sestavljata ga dve narodnostni skupini, grška in turška. **Pravica do samoodločbe gre obema!** Zdaj smo pravzaprav pri bistvu problema. Interesi turške in grške skupnosti se močno razlikujejo. Grki težijo k enosisu, ki pomeni za Turke nacionalno katastrofo. Turki želijo živeti na otoku kot enakovredna skupnost in menijo, da bi si varnost zagotovili z ločeno upravo

^a EOKA — »Ljudska organizacija ciprskih borcev« (Ethniki Organosis Kypriakou Agonos). Izjava njenega voditelja Grka Georgija Grivasa — Dighenisa je povzeta po »Cyprus, the problem in the light of truth«, brošuri, izdani pri turškem informacijskem uradu v Nikoziji septembra 1967.

zase in s sodelovanjem pri upravljanju vse države. Grki se imajo (to dejansko tudi so) za gospodarje otoka in oblasti niso pripravljeni deliti s Turki, vsaj ne tako, da bi Turki resnično lahko vplivali na gospodarski in politični razvoj Cipra. Za Grke so Turki manjšina, ki ji gredo omejene, manjšinske pravice, ne pa enakopraven partner pri urejanju skupnega življenja na otoku.

V tem tičijo poglavitni vzroki za neuspeh triletnih pogovorov. Vloga Turčije in Grčije je v odnosih med ciprskima skupnostma zelo pomembna, vendar po mojem mnenju v sedanjem trenutku vendarle sekundarna. Če med skupnostma ne bi bilo objektivnih zgodovinskih, gospodarskih in verskih nasprotij, bi lahko uredili svoje življenje na otoku v okviru ene države, unitarne ali federalne. Številčno in gospodarsko šibkejši turški skupnosti bi morali zagotoviti politično enakopravnost in nacionalno varnost. Turčija in Grčija poglobljata obstoječe razlike: Turčija hoče preprečiti, da bi otok ob njeni obali postal del grškega ozemlja, in skuša prek svoje skupnosti vplivati na dogajanje na njem, Grčija pa podpira svojo skupnost v prizadevanjih da bi dosegla politično in gospodarsko prevlado na otoku in sama v dogovoru z Grčijo, odloča o njegovi usodi.

Trditvi Holjeviča, da pogovori niso uspeli zaradi tega, ker so bili Grki nepopustljivi, »ko je druga stran postavljala takšne zahteve, ki bi škodile ali bile naperjene proti neodvisnosti, suverenosti in enotnosti republike«, velja pripisati samo tole: turške zahteve so naperjene proti takšni neodvisnosti, suverenosti in enotnosti otoka, kot si jo zamišljajo ciprski Grki, to pa ni resnična neodvisnost, suverenost in enotnost in turški skupnosti ne zagotavlja ustreznega položaja. Sommer zavrača »upravno-funkcionalni federalizem« s trditvijo, da bi bila takšna uprava neučinkovita in predraga. Učinkovite uprave republika Ciper še ni imela. Predlagana rešitev je nov poskus, ki ga ne kaže vnaprej obsoditi na neuspeh. Popolnoma odveč pa je govoriti, da bi bila uprava, če bi pomenila realizacijo nacionalnih interesov obeh skupnosti in če bi omogočala njuno medsebojno sodelovanje, predraga. Cena zanjo gotovo ne bi bila tako visoka, kot je bila za dosedanjo neurejenost odnosov med skupnostma. Niti Grki, še manj pa Turki, niso pozabili medsebojnih oboroženih spopadov, ki so povzročili veliko materialne škode in terjali veliko človeških življenj.

Zaradi strateške pomembnosti Cipra so se zanj velike sile vedno zanimale. Tako neodvisen, kot je danes Ciper, popolnoma ustreza veliki Britaniji in ZDA kot voditeljici NATO pakta in vojaško navzoči sili v Sredozemlju. Vojaška oporišča na otoku so varna, ciprska vlada in Makarios ne zahtevata umika britanskih čet. Aktivnost Velike Britanije in ZDA v zvezi s Ciprom je zato predvsem preventivna, usmerjena v preprečevanje nezaželenih sprememb in zagotavljanje statusa quo. Sovjetska zveza se zavzema za ciprsko neodvisnost in podpira Makariosa z dolgoročnim ciljem, da bi izrinila z otoka Britance in NATO oziroma preprečila njihovo še močnejše angažiranje. To bi bil zanjo uspeh, ne glede na to, ali bi pozneje sama lahko zavzela izpraznjene pozicije.

V času konfrontacije supersil v Sredozemlju prav gotovo ne gre omalovaževati njunega zanimanja za strateško še vedno zelo pomemben Ciper ter njunih prizadevanj ter poskusov Grčije in Turčije, da bi dogajanje na otoku obrnile sebi v prid, toda glavni vzrok za to, da traja ciprska kriza že 12 let, so nasprotja in neurejeni odnosi med ciprskima skupnostma. To ustvarja plodna tla za rovarjenje najrazličnejših sil, za

dejavnost v smeri enosisa in taksima, za razdelitev otoka, za Grivasove pozive ciprskemu ljudstvu ipd. »Neodvisni državi grozijo, da jo bodo odpravili«, piše dr. Lisarides, »in naivno bi bilo trditi, da prihaja nevarnost od znotraj.« Mislim, da je veliko bolj naivno zapirati oči pred realnimi razlikami in nasprotji med skupnostma na otoku in za napetost, ki jo porajajo, dolžiti samo vladi v Ankari in Atenah oziroma NATO pakt.

Svoje razmišljanje skušam strniti v nekaj točk, ki so po mojem mnenju bistvene za uspeh novih, razširjenih pogovorov o Cipru in za mirno, trajno rešitev ciprskega vprašanja. Na prvem mestu je **dejanska neodvisnost** republike Ciper, za katero bi se morali odkrito in brez pridržkov zavzeti predvsem obe skupnosti. Ciprski Grki in njihovi voditelji bi se morali enkrat za vselej javno odreči enosisu. Neodvisnost Cipra in enosis sta popolnoma različni in nezdružljivi stvari in Aleksander Prlja ju skuša zamenjati povežati? (»Nova kriza oko Kipra«, Mednarodna politika, št. 517, 16. 10. 1971). Takole piše: »Makarisis je, kot je znano, odločen borec za krepitev ciprske neodvisnosti in čeprav tudi on sprejema dejstva, da je štiri petine ciprskega prebivalstva grške narodnosti in da zaradi tega na koncu koncev ne more imeti ničesar proti združitvi z Grčijo, se ciprski predsednik zavzema za postopnost in izogibanje ostrim in nevarnim notranjim krizam.« V enosisu vidijo ciprski Turki svoj nacionalni propad, pa naj bo združitev Cipra z Grčijo še tako postopna, in navsezadnje — kako krepka bi bila ciprska neodvisnost, če bi Ciper spadal pod suverenost Grčije?

Obe skupnosti, še posebno ciprsko-turška, bi se morali postopoma otresti vpliva matičnih dežel, gospodarske in politične odvisnosti ali vsaj delovati v tej smeri. Če ciprski Turki želijo živeti skupaj z Grki, potem morajo storiti vse, da ne bi bili in da jih tudi nihče ne bi mogel imeti za agenturo Turčije. Njihove zahteve na pogajanjih z Grki bi morale temeljiti predvsem oziroma samo na koristih turškega prebivalstva na otoku.

Pri urejanju ciprskega vprašanja bi morali upoštevati **pravico narodov do samoodločbe**. Če so Turki številčno šibkejša narodnostna skupina na Cipru, jim zaradi tega nihče ne more in ne sme odrekati te pravice. Zdrava podlaga za neodvisni Ciper bi bila plebiscitarna odločitev njegovih prebivalcev za resnično neodvisnost. To bi pomenilo jasno in nedvoumno zavrniti tako enosis kot taksim, pa tudi tujo vojaško navzočnost na otoku.

Kako naj bi bila urejena samostojna, neodvisna republika Ciper? Če vidijo Turki realizacijo pravice do samoodločbe, zagotovitev nacionalnega obstoja, političnih in ekonomskih pravic v federativni ureditvi, jim tega ni mogoče odrekati. Enotnost Nigerije, ki je v krvi zadušila gibanje za neodvisnost Biafre, zame ni prava enotnost. Razvoj dogodkov na indijski podcelini jasno kaže, da enotnost države ne more biti trajna, če njeni sestavni deli niso enakopravni. Tudi federacija jugoslovanskih narodov nima dobre perspektive, če ne bo temeljila na resnični neakopravnosti narodov in narodnosti, na pravici do njihovega posebnega nacionalnega razvoja v okviru skupne države, na njihovi nacionalni uveljavitvi na političnem, gospodarskem, kulturnem področju. Bistveno vprašanje je, če se vrnemo na Ciper, položaj obeh skupnosti na otoku in položaj njune skupne države v odnosih z drugimi subjekti v mednarodni skupnosti. Notranja ureditev države je bolj tehnično vprašanje, ki pa

¹ Aleksandar Prlja: »Nova kriza oko Kipra«, Mednarodna politika, št. 517 z dne 16. oktobra 1971.

lahko zelo vpliva na samo bistvo. Za našo večnacionalno državo je najpomembnejše, da so narodi v njej enakopravni in da je država kot celota neodvisna, kako bomo zagotovili to enakopravnost, s kakšnimi mehanizmi, zakoni, predpisi ipd., pa je strokovno-tehnično vprašanje. Toda pri nas je spoznanje in prepričanje o nujni neodvisnosti države in enakopravnosti narodov prevladalo, **na Cipru pa očitno ni**. Zahteve ciprskih Grkov po enotnosti otoka so izraz hegemonističnih teženj in želje po združitvi z Grčijo ter nimajo ničesar opraviti s spoštovanjem turške skupnosti in njenih legitimnih pravic.

V dobi dogovarjanja med velikimi silami ZDA, Sovjetsko zvezo in Kitajsko ter razdeljevanja vplivnih območij med njimi prežijo nevarnosti za neodvisnost majhnih in srednjih dežel z vseh strani. Nobenega dvoma ni, da se bodo najrazličnejšim pritiskom od zunaj lažje upirale tiste države, ki bodo notranje, gospodarsko in politično trdne in v katerih, če gre za večnacionalne, ne bo nestrpnosti, neenakopravnosti ali celo nacionalnega zatiranja. Zato mislim, da čakajo Ciprčane zdaj pogloblitve naloge doma, v urejanju medsebojnih odnosov.

Ljubljana, konec januarja 1972

Z levo roko v desni žep

Za raven te revije, žal ni sprejemljiva neposrednejša, lahko bi dejali narodna oblika réka, uporabljenega v naslovu, čeprav bi morda celo bolje ustrezala načinu, s katerim skušajo zagovarjati svoje stališče nekateri udeleženci v znanem sporu o prevozu železove rude iz bakarskega pristanišča do avstrijskih državnih jeklarn VOEST v Linzu. V javnost je zadeva prišla razmeroma pozno — o njej so se razpisali šele po Novem letu — čeprav se je v železničarskih in špediterskih krogih kuhala skoraj leto dni.

Prvo oprijemljivejše obvestilo o tem, da se pripravlja nova tranzitna pot za prevoz železove rude iz bakarskega pristanišča v Linz, je bilo v sporočilu ZŽTP Ljubljana oktobra lani; v njem je bil poleg tehničnega opisa in primerjave obeh poti ter naštevanja zakonskih, poslovnih, moralnih in tehnoloških ovir za uvedbo kombiniranega prevoza čez Sisak, Osijek in Vukovar, tudi korekten namig o namerah za prometno osamitev Slovenije. Resnici na ljubo je treba priznati, da obvestilo v obdobju pred 21. sejo predsedstva ZKJ ni naletelo (verjetno tudi ni moglo) na ustrezen odziv v sredstvih javnega obveščanja. Za ozračje v tem času je značilen odmev na izčrpen in izrazito neposreden intervju direktorja ZŽTP Ljubljana ing. Cirila Mravlje v »Ekonomske politiki«, ko je govoril o ekonomskih odnosih na železnici in o politiki delitve dohodka. Odmeva namreč praktično ni bilo, kar si danes lahko razlagamo kot dejstvo, da vodstvo ŽTP Zagreb ni bilo pripravljeno niti odgovarjati niti dajati računov komur koli zunaj meja hrvatske republike. Po drugi strani pa si nihče ni mogel zamišljati ali verjeti, da bi (takrat še prikrita in uradno zanikana) dejavnost pri odpiranju tranzitne poti prek rečnih pristanišč, glede na barikado teoretičnih in praktičnih ovir, sploh kdaj lahko obrodila sadove.

Poznejši razvoj dogodkov je pokazal, da samo geografska in tehnološka (da o že utečenem šestletnem prometu sploh ne govorimo) prednost poti čez Slovenijo ni dovolj in da za načrtovalce dvainpolkrat daljše kombinirane tranzitne zveze niso ovira niti zakon, statut, poslovni fair-play ali dogovor niti moralna in ekonomska devalvacija železniškega dela, ki smo ga že tako in tako v mednarodnih prevozi za VOEST obračunavali v okviru priznanih normativov.

Zadnjega pol leta je divjala prava diplomatska vojna na relaciji Ljubljana—Beograd—Zagreb—Dunaj—Linz, za katero pa javnost večidel ni vedela. Nezakonito pogodbo reškega Transjuga, ki je kot špediter

glavni nosilec tranzitnega posla, z jeklarnami VOEST o prevozu 850.000 ton rude po kombinirani poti so sicer podpisali šele 9.11.1971, vendar so bila tajna pogajanja o poskusnem prevozu prvih 10.000 ton sklenjena že 24. in 25. aprila, rezultat tega pa je bila med drugim tudi nezakonita vplovitavost avstrijske tovarne rečne ladje v Dravo do Osijeka. ŽŽTP Ljubljana je o tem problemu, zlasti pa o škodi, ki jo utegnejo imeti Jugoslovanske železnice, natančno obvestilo skupnost JŽ v Beogradu v začetku oktobra in opozorilo na očitno kršitev zakonov in železniških predpisov, posebej pa še na sramotno razvrednotenje dela železnic. Cena za prevoz tone železove rude je bila namreč le za 7 % višja od cene na odseku Bakar—Jesenice, čeprav je železniška trasa od Bakra do Osijeka daljša za 130 %! Torej je šlo ŽŽTP Zagreb predvsem za nekaj višji devizni dotok, pa čeprav na račun velikanske materialne izgube zaradi daljšega prevoza. Glede kršitve predpisov je vodstvo ŽŽTP Ljubljana opozorilo predvsem na zakon o organizaciji JŽ (po tem zakonu ima izključno pravico sklepati mednarodne tranzitne pogodbe skupnost JŽ), na status skupnosti ter na odlok skupnosti JŽ o opravljanju akvizicije in poslov iz mednarodnega tranzitnega blagovnega prometa, katerega poglobljena intencija je, da se mora onemogočiti medsebojna konkurenca posameznih transportnih poti in konkurenca med posameznimi ŽTP.

Zahtevo, da je treba nezakonito pogodbo preklicati, je ŽŽTP Ljubljana ponovilo v začetku novembra, ko je hkrati opozorilo tudi na negodovanje nemških in še zlasti avstrijskih železnic (le-te bi bile z uvedbo kombinirane železniško-rečne poti popolnoma izrinjene iz posla, ki jim je prinašal približno 100 milijonov šilingov na leto) zaradi nenačelne in neresne politike jugoslovanskih železnic. Na obtožbo avstrijskih železnic, da se ŽTP Zagreb dogovarja za prevoz rude po svoji poti, in to, da glede na vse dosedanje dogovore o skupni tranzitni politiki, je komercialni direktor ŽTP Zagreb Jaokim Crnošija zanimal podpis pogodbe z VOEST in ga označil za falzifikat. Pred tem pa je prav ta človek (ki je, mimogrede, sodeloval tudi v delegaciji skupnosti JŽ, ki je na »ljubljskem dogovoru« 24.8.1971 perfektuirala pogodbo o delitvi posla med nemškimi, avstrijskimi in jugoslovanskimi železnicami pri prevozu celotnih količin rude do VOEST) s posebno izjavo na zasedanju delavskega sveta ŽTP Zagreb potrdil, da je bila sklenjena pogodba o prevozu prvih 500.000 ton rude iz Bakra prek Osijeka do Linza.

Med dogodki, žal, ne pomembnejšimi, pred koncem lanskega leta velja omeniti tudi razglasitev Transjugove pogodbe za nično, »žal« zato, ker odločitve generalnega direktorja skupnosti JŽ v ŽTP Zagreb sploh niso vzeli resno, z njo pa je tudi bila opravljena vsa dosedanja posredovalna in arbitražna vloga skupnosti!

Prišlo je Novo leto, s tem pa je ugasnil prevoz na relaciji Bakar—Jesenice. Olja na (navzven) pojemajoči ogenjček je znova priliz članek v zagrebškem »Večernem listu« z naslovom »Dogovor kuča gradi«, ki je izšel 10. januarja. V njem so ugotovljene velike zasluge Transjuga, podjetja Luka z Reke, Dunavskega Lloyda iz Siska in ŽTP Zagreb, da so jugoslovanske železnice obdržale donosen posel pri prevozu železove rude iz Bakra.

Ta posel je menda bil v nevarnosti, da ga izgubimo, ker je »nevzdržna politika cen avstrijskih in slovenskih železnic« grozila, da VOEST zaupa prevoz Trstu in Hamburgu. Po »Večernem listu« so

hrvaška podjetja v pravem trenutku »rešila izgubljeni posele« in tako pridobila »pomembno postavko v prometni strategiji republike«.

Z dodatnim pojasnilom se je kmalu nato oglasil tudi direktor reškega Transjuga, ki je uradno izjavil, da je bil Transjug prisiljen podpisati pogodbo o prevozu rude prek rečnih pristanišč, da bi »rešil« bakarsko pristanišče, ki je bilo zgrajeno prav za pretovarjanje razsutih tovorov. Koliko je mesa na tej kosti lahko hitro ugotovimo, saj je znano, da uporablja VOEST za prevoz rude iz Braziliije (seveda iz ekonomskih razlogov) ladje z nosilnostjo okoli 100.000 ton, le-te pa imajo tako globok ugrez, da polno natovorjene ne morejo pristati v več kot štirih ali petih evropskih pristaniščih, od katerih pa je zaradi bližine zanimiv za avstrijske jeklarne samo Bakar! Novi navez v tržaškem pristanišču zmore z globino 8,5 metra sprejeti na primer le ladje do ca 20.000 ton nosilnosti, prav tako pa za velike ladje niso navdušeni v Hamburgu, kjer je zaradi rečnih naplavin zelo plitvo morje in morajo morsko dno stalno poglabljati.

20. januarja je ZZTP s posebnim pismom o razvoju dogodkov obvestilo zvezni izvršni svet, konec meseca pa sta v slovenski in zvezni skupščini bili zastavljeni tudi poslanski vprašanji. Šele ob tem so se slovenska občila zganila in v javnost je, sicer v precej tesni obleki, končno le prišla resnica. Razlog, zakaj toliko časa ni bilo slišati ali brati odločnejše besede, smo že povedali, vseeno pa ne bo odveč, če pogledamo, kaj pravi le nekaj splošnih pravnih predpisov o postopku hrvatskih podjetij, da železniških ne omenjamo posebej:

Zakon o prometu blaga in storitev s tujino (Uradni list FLRJ« 27/62, SFRJ 14/65, 28/66, 15/71 in 29/71«:

9. člen

V zunanje trgovinskem prometu morajo gospodarske organizacije lojalno ravnati, spoštovati dobre poslovne običaje ter varovati interes države in njen ugled v tujini.

113. člen

Za nelojalno konkurenco se šteje tako ravnanje domače gospodarske organizacije, ki je lahko škodljivo za splošne družbene koristi, pri tem pa pripravno, da si pridobi delovna organizacija z njim prednost pred drugimi domačimi gospodarskimi organizacijami, ki poslujejo v skladu s splošnimi družbenimi koristmi.

Kazenski zakonik

217. člen

Kdor kot predstavnik ali zastopnik gospodarske organizacije sklene pogodbo, za katero ve, da je za organizacijo škodljiva, ali sklene pogodbo v nasprotju s pooblastilom in prizadene gospodarski organizaciji škodo, se kaznuje z zaporom najmanj šestih mesecev ali s strogim zaporom do petih let.

Enako se kaznuje predstavnik ali zastopnik gospodarske organizacije, ki ponudi tuji firmi prodajo ali nakup istega blaga, oziroma isto storitev, čeprav ve, da je druga domača organizacija dosegla s to firmo sporazum o zunanjetrговinskem poslu in da je pred sklenitvijo pogodbe, in da zaradi tega tuja firma ne sklene pogodbe ali pa sklene pogodbo ob pogojih, ki so za domačo gospodarsko organizacijo manj ugodni.

O vsem tem bo, kot kaže, moralo spregovoriti sodišče, kajti dogovora med ŽTP ni prišlo, čeprav sta se za to zavzela v svojih odgovorih na poslanski vprašanji tako zvezni kot slovenski izvršni svet. Predsednik hrvatskega sveta dr. Ivo Perišin se je do problema že v začetku svojega mandata ogradil s pripombo, da je to stvar železničarjev, ne pa republiške prometne politike, čeprav mu je gotovo bilo znano pravo ozadje spora.

Med razpravo v slovenski gospodarski zbornici, ki je podprla prizadevanja ZZTP Ljubljana, da se spoštujejo zakoni, dogovori in pravila dobrih poslovnih običajev, je bilo slišati tudi namig na tezo o »investicijski želji« kot predhodnici uveljavljanja širših idej o prometni strategiji sosednje republike. Z usmeritvijo prevoza rude na področju Hrvatske naj bi se, po tej tezi, pokazale v močnejši luči težave zaradi premajhnih tehničnih zmogljivosti železnice Reka—Zagreb—Osijek, zaradi nezadostne opremljenosti rečnih pristanišč v Sisku, Osijeku in Vukovaru, zaradi pomanjkljive ureditve plovne sistema na Savi in Dravi, svoj lonček pa bi lahko pristavili tudi načrtovalci začasno »pokopanega« prekopa Vukovar—Šamac, ki bi ob pretoku milijona ton letno gotovo znova postal aktualen. Takšna »žeja«, za potešitev katere naj bi s političnimi in gospodarskimi pritiski preskrbeli dovolj sredstev, bi se seveda kaj lahko razrasla v sredstvo izsiljevanja in podrejanja vseh obstoječih prometnih in tranzitnih poti njenim interesom. Dogajanja na različnih prometnih in gospodarskih področjih v zadnjem času nas skoraj ne puščajo v dvomih, da takšna politika resnično obstaja, v tej luči pa postaja seveda jasnejši in razumljivejši tudi marsikateri korak udeležencev kombinirane tranzitne poti.

Seveda takšna ugotavljanja in iskanja ne bodo prinesla rešitve za položaj na železnici, ki ji je kot enotnemu, velikemu infrastrukturnemu mehanizmu gotovo največ do tega, da se stvari uredijo in spori zgladijo. Bližnja prihodnost je za zdaj zelo črna, saj je jasno, da kakršna koli rešitev oziroma odločitev po sodni poti ne bo pripeljala tudi do tega, da bi se sprti strani pobotali. Poleg domačega spora pa je v zraku tudi upravičeno reagiranje avstrijskih železnic. Za te smo lahko prepričani, da dosedanjega letnega zaslužka 100 milijonov šilingov ne bodo kar tako vrgle v vodo, pa čeprav bi avstrijsko rečno ladjevje dobilo dovoljenje za začasen vstop v 18 kilometrov dravske struge. Sodna odločitev tudi ne bo sprala madeža s skupnosti JŽ, ki je bila na priprave zakonitega posla pravočasno opozorjena, opozorilom pa so bili dodani vsi potrebni in zelo nedvoumni dokazi.

In ne nazadnje — igrackanja z ugledom Jugoslavije kot enotnim ekonomskim prostorom z jasno določenimi stališči prometne in tranzitne politike si nekaznovan najbrž ne bi smel privoščiti nihče, posebno še, če gre pri vsem tem za očitno neobzdrano hipoteko politične usmeritve in položaja na Hrvatskem pred novembrskimi dogodki.

Ljubljana, 21. februarja 1972

T. VAHEN

Povišanje cen samo za 5% — za ceno stagnacije?

Ker cene v bistvu niso vzrok, pač pa posledica oziroma odsev stanja oziroma gibanj v gospodarstvu neke dežele, lahko razumemo odpor in skepsa večine ekonomistov do administrativnih odločitev, da ostanejo daljši čas zamrznjene. Resignirano sicer včasih vzdihnejo, češ pa naj bo, ampak res samo za nekaj časa — kadar si vlada ob taki potezi izgovori nekakšen »time out«, v katerem mora razvozlati temeljna nesorazmerja med cenami in odpraviti vzroke stalnih inflacijskih sunkov, zakaj za take operacije je res treba imeti nekaj »miru«. Da pa samo plafoniranje cen kot izoliran akt, ki ga ne spremlja temeljito prestrukturiranje gospodarskega življenja in odnosov v njem, ne more povzročiti drugega kot stagnacijo proizvodnje, osiromašenje tega in celo še postopno poglobljanje nekaterih nesorazmerij, najbrž ni več potrebno nikomur dokazovati. In če danes nekateri zvezni upravni organi sporočajo javnosti, da je prinesla zamrznitev cen za gibanje in gospodarstvu »pozitivne učinke«, bo moral vsakdo, ki ve kaj se trenutno dogaja v gospodarskih organizacijah, pristaviti, da so ti učinki zelo relativni in da bo stabilnost kot posledica za daljši čas ohranjene zamrznitve cen kvečjemu nekakšna Pirova zmaga, od katere bomo imeli zelo dvomljive koristi.

Iz spoznavanja trenutnih dogajanj in strukture jugoslovanske ekonomije pa lahko sklepamo, da bo nič drugega kot Pirova zmaga tudi globalno zvišanje cen samo za 5%, ki ga predvideva projekcija ekonomske politike, če ga bodo hoteli res po vsej sili uresničiti.

Težava je namreč v tem, da vse kaže, da bo ta vladin »time out«, v katerem naj bi pripravila sistemske rešitve, ki bi omogočale odmrznitev in prehod v liberalnejši režim oblikovanja cen, precej daljši, kot smo v začetku računali in kot so nam obljubljali. Odlok o zamrznitvi, ki naj bi veljal do konca februarja, je bil že podaljšan na marec, glede na informacije o tem, kako napreduje izdelava sistemskih pogojev za odmrznitev, pa ne bi mogli reči, da se bo to kaj kmalu zgodilo.

ZIS je sicer na zasedanju zvezne skupščine sredi februarja razgrnil svojo projekcijo o »temeljnih sistema in politike cen«, ki je teoretično in strokovno sicer zelo dobro sestavljena in zamišljena, ima pa hudo napako, da je namreč res še v zelo »teoretični fazi«, da predvideva res šele zelo splošne temelje, okvire in smeri, kamor bo treba usmeriti našo prihodnjo politiko cen, in je torej v tej embrionalni obliki praktično še neuporabna.

Zvezni sekretar za gospodarstvo, ki je pojasnjeval to koncepcijo v skupščini, je med drugim poudaril, da gre pri tem v bistvu za reafirmacijo reformskih načel — kar pa moramo tudi vzeti na znanje kot skrajnje splošno doktrino, saj so se razmerja med cenami v času pred reformo in cenami danes močno spremenila in je torej neuporabno tudi vsakršno mehanično prenašanje tako imenovane »reformске politike« v sedanji čas.

Koncepcija novega režima cen predpostavlja poleg tega merila, ki so še zelo nerazčlenjena. Tako predvideva — če jo kar najbolj grobo strnemo — v glavnem troje meril: za blago, ki je predmet mednarodne menjave,

se bodo oblikovale cene po svetovnih cenah, za blago, ki ga povečini ne izvažamo oziroma uvažamo, bo veljal (še zelo neopredeljen) kriterij — »pogoji gospodarjenja in razvojne možnosti teh dejavnosti«, zakonitosti ponudbe in povpraševanja pa bodo končno veljale kot merilo za oblikovanje cen tistega blaga, ki tudi ni predmet mednarodne menjave, za katero pa že obstajajo možnosti, da se cene prosto oblikujejo (gre najbrž za blago, za katero je zadosna ponudba in ustrezna konkurenca med proizvajalci, torej normalno razmerje med ponudbo in povpraševanjem). Toda vsa ta merila bo treba še podrobneje obdelati, predvsem pa jih prilagoditi praktičnemu izvajanju prihodnjega režima cen. Kdaj nam bo to uspelo storiti? Saj še niso rešena niti taka vprašanja, kot npr. — kaj so to sploh »svetovne« oziroma »uvozne« in »izvozne« cene, ki pa jih bo treba seveda korigirati z davčnimi, carinskimi in drugimi instrumenti, ko jih vendar ni mogoče mehanično prenašati v naše razmere, če vemo, da vladajo »v svet« precej drugačni produkcijski in komercialni odnosi in pogoji.

In medtem ko imamo torej na eni strani opraviti z dokaj abstraktnimi zasnovami in še bolj meglenimi roki glede dokončne ureditve sistemskih predpostavk za odmrznitev cen, se ubadajo gospodarske organizacije zaradi zamrznitve z zelo konkretnimi in kratkoročnimi težavami. In to na sektorju proizvodnje kakor tudi trgovine. Še zdaleč ne gre samo za špekulantsko zadrževanje blaga, ki »čaka na odmrznitev cen« v skladiščih, čeprav gre ponekod res tudi za špekulacije. Zelo veliko tovarn zadržuje blago preprosto zato, ker bi imele, če bi vsega prodale po starih (zamrznjenih) cenah, hujše izgube, kot jih lahko njihova finančna kondicija prenese (kadar pa pride do stavke, se je zelo težko izgovarjati na stabilizacijo) — ker so se jim pač medtem zaradi devalvacije domače in pa devalvacij in revalvacij valut tujih držav in zaradi mnogih drugih vplivov objektivno zvišali produkcijski in prodajni stroški.

Iz vsega doslej povedanega bi se nemara zdelo, da pisec tega sestavka obsoja zamrznitev cen kot nujen stabilizacijski ukrep ob prehodu iz lanskega v letošnje leto. Da se razumemo — sama zamrznitev je bila najbrž res potrebna, že zato, ker sploh ne vemo odgovora na vprašanje, kako bi sicer zaustavili nadaljnje divjanje cen v danih razmerah. Morda je bila le preveč linearna (kar je sicer sploh bolezen vseh administrativnih ukrepov pri nas), ker ni upoštevala niti najbolj očitnih disproporcij v strukturi cen v »danem« trenutku. Devalvacijo dinarja in tudi spremembe valutnih tečajev drugih držav (ki pa so vplivale na vsako podjetje drugače, pač glede na regionalno lokacijo njihovih partnerjev), ki so podražile stroške, moramo v tem kontekstu kot argument proti zamrznitvi seveda izvzeti, zakaj v nasprotnem primeru bi morali znikati tudi upravičenost devalvacije same. Vemo pa, da se brez uradnega tečaja domače valute, ki se vsaj trudi približati se realnemu, o normalnem tržnem gospodarstvu, ki ga hočemo imeti, sploh ne moremo resno pogovarjati. Vemo tudi to, da bi bila devalvacija, če bi dovolili vsem prizadetim s ceno kompenzirati njene negativne učinke — v najkrajšem času »kompenzirana«, torej brezuspešna in nesmiselna. Še zlasti pa smo daleč od tega, da bi mislili, da stabilizacija ne sme nikogar prizadeti.

Za kaj torej gre? Gre za časovno neskladje, to se pravi, neskladje med trajanjem administrativnega ukrepa in trajanjem priprav za odpravo vseh tistih nesorazmerij, ki so ta administrativni ukrep terjala in sprožila. Skratka, »time out«, ki so si ga z zamrznitvijo cen izgovorili odgovorni

dejavniki za ureditev sistema, bo, kot kaže, vse predolgo trajal, da ne bi tekoča gibanja in stanje v gospodarstvu terjala korekcij in omilitev (čeprav v obliki raznih kompenzacij itd.) tega ukrepa, in to še preden bo končna »ureditev sistema«, to pa pomeni — mimo sistema. Vnaprej pa lahko z gotovostjo prerokujemo, da bo vsaka korekcija in omilitev, ki ne bo temeljila na jasnih merilih, sprožila val novih, med upravičenimi tudi neupravičenih pritiskov.

Glede dvoma o smiselnosti oziroma realnosti predvidevanj ekonomske politike o samo 5 % povišanju cen v letu 1972 so dispozicije podobne. Vertikalni in horizontalni strukturi disproporcij v industriji, potem neskladja v njeni razvitosti (zelo se strinjamo namreč z ekonomisti, da je naša inflacija pretežno strukturna), odvisnost te industrijske strukture od uvozne substance v surovinah in reprodukcijskemu materialu kakor tudi velik delež uvozne substance v investicijski potrošnji, vse to ima tako velike razsežnosti (večina industrijskih strok ima več kot 30 % uvoza, kar velja tudi za delež uvoza investicijske opreme itd.), da moramo, žal, močno dvomiti, da bo lahko gospodarstvo že samo zaradi tega dejstva ob samo 5 % povišanju cen ohranilo normalno reprodukcijo in da ne bo prišlo, če bi se te postavke po vsej sili držali, do stagnacije oziroma celo zmanjšanja proizvodnje in povečanja nezaposlenosti.

Naj si tako lepo stopnjo stabilizacije, ki bi jo prineslo samo 5 % povišanje cen, še tako želimo in hrepenimo po njej, se le bojimo, da bomo za kaj takega vendarle potrebovali malo več časa.

I. RAVNIKAR

Odgovornost za človeško varnost

Varnost je za modernega človeka, za človeka, ki živi v družbah silovitega vzpona tehnike in znanosti, pa tudi v družbah, v katerih so medsebojni odnosi vse bolj zapleteni, je eden od ključnih pojmov in eden od temeljnih vrednot v hierarhiji želenega vrednostnega sistema. To velja še v večji meri za našo družbo, ki je socialistično samoupravno usmerjena, ki torej teži k polni participaciji (sodelovanju) in samoodločanju vsakega človeka, ne glede na to, kakšen je njegov poseben družbenoekonomski status, ali je delavec v organizaciji združenega dela, kmet, obrtnik, odvetnik, profesor, uradnik v državni upravi ali kaj drugega. Vse to izrecno poudarjamo prav zadnje čase v zvezi z uresničevanjem že sprejetih zveznih in republiških dopolnil in pa v zvezi s t. i. drugo fazo ustavnih sprememb.

V tej glosi bom razmišljal (glasno) le o nekaterih vprašanjih, povezanih z občutkom varnosti. Tega ne bom storil sistematično, ne bom navajal izjav, deklaracij, pa tudi strokovne literature ne, zaradi česar bo sestavek prav gotovo torzo. Morda je to celo bolje, zakaj o tem bi se dalo mnogo povedati in marsikdo bi to moral storiti.

Najprej je najbrž dobro opomniti, da so vsebine, ki jih pripisujejo vrednoti varnosti posamezne družbene skupine, družbeni sloji ali družbeni razredi (znotraj njih pa tudi posamezne podskupine pa tudi posa-

mezniki) medseboj lahko zelo različne. **Kmet** povezuje svojo in varnost svoje družine npr. ne le z gotovostjo, da bo prodal svoje pridelke po ustrežni ceni (zagotovljene odkupne cene), marveč tudi s pravico do enakopravne politične participacije ter z zagotovitvijo, da se ne bodo nikoli več ponovile okoliščine, v katerih je užival »privilegij« državljana druge vrste. **Industrijski delavec** vidi svojo varnost v ustreznem mesečnem dohodku, v nenehnem izboljševanju svojega materialnega položaja, v možnosti, da bo svoje otroke šolal čimveč in čim višje, da bo brez posledic, če bo v podjetju odkrito in javno povedal svoje mnenje o nadrejenih, da ga zaradi nižje izobrazbe ne bodo poniževali itd. **Direktor** vidi svojo osebno varnost ne le v neustreznem plačilu za poslovni uspeh podjetja, ki ga upravlja, marveč tudi v odkritem odnosu predstavnikov širše družbene skupnosti do načinov njegovega dela, programov in poslovnih potez. **Intelektualec** razume najbrže svojo varnost v pravilnem družbenem vrednotenju intelektualnega dela, v svobodnih možnostih, da odkrito izpoveduje svoje prepričanje o ožjih in širših družbenih vprašanjih, ne da bi mu očitali, da politično rovari. **Politik** želi varnost v tem, da more nenehno preskušati svoje politične načrte in programe in da bo pri tem naletel na razumevanje ljudi ter javno besedo strinjania ali nestrinjanja, pa tudi v tem, da se bo mogel po nekaj letih poklicnega političnega dela nemoteno vrniti v svoj poklic in spet opravljati svoje poklicne dolžnosti. **Upokojenčeve** misli so najbrž skromnejše. Varnost vidi v tem, da bi s pokojnino mogel živeti, da ga družbeno okolje po umiku iz aktivnega dela ne bo kratko malo pozabilo in se vedlo tako, kot da živi še nekdo nebodigatreba. In tako bi lahko še našteval in opisoval in nikakor ne mislim, da sem izrazil vso kompleksnost vsebin, ki jih posamezniki dodajajo vrednosti varnosti. Vse, kar sem povedal, je le v ilustracijo.

Mislim, da so za našo trenutno situacijo, ki v njej živimo, značilne nekatere poteze, povezane prav z vrednoto varnosti. Trenutek, ki ga preživljamo, je vsaj po mojem mnenju, povezan z dovolj izrazitim občutkom ne-varnosti mnogih, premnogih, ki jim je sicer do tega, da bi naša družbena usmeritev uspevala, ki so skratka za socializem, bi rekli politični ocenjevalci. Neka negotovost, ki je ne bi znal natančneje opredeliti, je v zraku; negotovost, ki povzroča zaskrbljene obraze, nemir v vedenju, neko določeno, vsaj rahlo črnogledost, ki se prepleta z znamenji upanja in to ne glede na tolikokrat poudarjani uradni optimizem, ki se kaže v neštetih izjavah, deklaracijah, resolucijah, smernicah na vseh ravneh. Da ne bo nesporazumov: takoj dodam, da ne gre za tisti nemir in negotovost, ki ga npr. opisuje Steiner v knjigi »7000 dni v Sibiriji«, ko gre za to, da ne veš, ali boš jutri še to, kar si, in ko se lahko kar prek noči znajdeš v t. i. taboru sovražnikov socializma z vsemi posledicami. Pri nas je, to je treba povedati jasno in odkrito, to drugače. Negotovost in nemir nista povezana s tem. Naša negotovost in nemir sta povezana z **nestabilnostjo in ohlapnostjo** prav vseh družbenih sistemov in podsistemov ter mehanizmov, ki naj bodisi z zakonsko silo, s silo neformalne socialne kontrole, ali kako drugače odsevajo dejanski status družbenih skupin in posameznikov in njihovo delovno prihodnost ter uravnavajo odnose med ljudmi v ožjih skupinah, pa tudi odnose med posameznikom (kot davkoplačevalcem, proizvajalcem, potrošnikom, upravitelcem itd.) in širšo družbeno skupnostjo.

Naj še tako poudarjamo, kako nujno je, da se vsi občani množično vključijo v vse oblike institucionalno določene samouprave in politične demokracije, naj še tako natančno opredeljujemo pravice in dolžnosti posameznikov in družbenih skupin, da samostojno in odgovorno razpolagajo z rezultati svojega dela, da se družijo v različne politične, samoupravne interesne skupnosti in asociacije in tako pravzaprav sami določajo pogoje vseh oblik svoje varnosti, ostaja slej ko prej dejstvo, da je njihova varnost še v zelo veliki meri odvisna od mehanizmov, ki jih vzpostavljajo, vzdržujejo, naravnavajo in napajajo tisti, ki razpolagajo z največjo količino ekonomske, politične in siceršnje družbene moči. To pa so praviloma tisti, ki so na vodilnih položajih vseh vrst in na vseh ravneh od podjetja, banke, občin do republike in zveze. Treba je reči, da se je — za razliko do drugih socialističnih družb — pri nas krog tistih, ki jim pravimo vodilni, precej razširil in ni omejen le na partijske in državne funkcionarje kot drugod. Različno moč imajo seveda tisti, ki so v ekonomski sferi, tisti, ki so v oblastnih organih, tisti, ki so v vodstvih družbenopolitičnih organizacij, tajnik občine, župan, predsednik vlade, skupščine itd., da ne naštevam naprej, ker za to priložnost to ni potrebno. Res je, da pri nas zavestno družbeno težimo k temu, da bi se ljudje samoupravljali, da bi človek upravljal stvari, da nihče ne bi upravljal s človekom. Toda iz številnih razlogov, ki jih na tem mestu ne bom našteval ali omenjal, je pri nas še vedno močno uveljavljen odnos upravljanja z ljudmi. To pomeni, da je položaj množice ljudi vseh vrst, poklicev, izobrazbe, starosti, spola, socialnega izvira, nacionalne in krajevnne pripadnosti, še vedno v večji meri odvisen od njih neodvisnih mehanizmov (ki jih ne sprožajo sami ali v dogovoru z drugimi), kot pa od njih samih. In dokler bo tako, bo odgovornost za varnost množice ljudi tudi v večji meri odvisna od tistih, ki jim je zaupan vodilni položaj v družbi, kot pa od množice same.

Zato, in prav zato, je prav, če poudarimo, da sta sedanja negotovost in nemir povezana predvsem s sposobnostjo, voljo, znanjem in pripravljenostjo vodilnih, da storijo vse, da bi to družbeno situacijo presegli. Tu bom naštel, ne da bi težil k temu, da povem vso resnico (morda se celo zelo hudo motim, a to prav gotovo dobronamerno), le nekatere pojave, znamenja in stanja, ki vplivajo na to problematičnost družbene situacije.

1) Pretirano eksperimentiranje v družbeni organizaciji se podaljšuje iz leta v leto. Eksperimentiranje se nanaša tako na politično, ekonomsko, socialno, kulturno, prosvetno in vsako drugo obliko družbene organizacije. Enkrat je npr. državna uprava vse, drugič je zreducirana na skoraj popolno ničlo, da bi v naslednjem obdobju spet poudarjali njen pomen. Poglejmo npr. vse različne reorganizacije v zvezi komunistov, poglejmo ukinjanje in zopet vzpostavljanje kmetijskih zadrug in upravnih organov, odgovornih za kmetijstvo in kmetijsko politiko. Posledice, ki jih ima nenehno reformiranje in preurejanje za stabilnost in gotovost, so na dlani.

2) Pravna (ne)varnost je tesno povezana z eksperimentiranjem v oblikah in institucijah družbene organizacije. Zakonske določbe se nenehno menjajo in dopolnjujejo. Preglednost nad velikansko množino pravnih predpisov je čedalje manjša. Ko sprejemamo nov zakon, že hkrati razmišljamo o t. i. spremembah in dopolnitvah. Načrtovanje, čisto preprosto

človeško načrtovanje, postaja za daljši rok vse težje, če že ne skoraj nemogoče.

3) **Sunkovito (dramatično ali kampanjsko) reševanje družbenih vprašanj**, ki so v resnici akutna, ali pa so jih za akutne preprosto razglasili. Dopusčamo kopičenje nereda, pomankljivosti ali vedenja, ki so v nasprotju z prevladujočimi družbenimi normami. Vzemimo iz preteklosti primere ustanavljanja kmečkih zadrug, pa iz sedanjosti primer akcije zoper neupravičeno bogatenje. Že leta in leta so se ljudje spotikali (in to povsem upravičeno) ob tiste, ki so se obdajali z razkošjem, pri čemer je bilo popolnoma jasno, da pridobljeno premoženje ne izvira iz poštenega zaslužka oziroma da izvira iz izrazito privilegiranega finančno pravnega položaja. Toda spotikanja so bila bob ob steno, čeprav smo zakonske možnosti za ukrepanje že imeli. Zdaj se spopadamo s pojavom, ki je zavzel velike razsežnosti.

4) **Nepriznavanje napak in spodrseljavev v pretekli družbeni politiki** ni brez vpliva na družbeno stabilnost. Zakaj moramo vse opravičevati z objektivno nujnostjo, kot da bi mogla živeti elita modrijanov, ki vedo vse natančno za včeraj, danes in jutri. Ne gre zaradi nekakšnega sladostrastja ali mazohizma bičati nekaj, kar je bilo napak v preteklosti. Gre preprosto za to, da storjene in javno priznane napake ne bi več ponavljali, ali kakor temu pravijo, da bi se učili na napakah. Tako pa nihče ni varen, da tudi danes ali jutri ne bi čutil posledic nepriznane, nekaznovane in zato ponovljene napake.

5) **Pretirano iskanje vzrokov za različne oblike družbenega nereda v različnih stranpoteh ideološke in politične narave.** Ne zanikam eksistenco in učinkovanje različnih izmov od nacionalizma, elitizma, unitarizma, centralizma, lokalpatriotizma, egoizma, tehnokratizma, etatizma, birokratizma, intelektualizma, primitivizma, frakcionaštva, formalizma itn. Vem, da so to nesporno priznana imena, ki jih je človek dal nekaterim družbenim odnosom in pojavom, ki so družbeno bolezenske narave. Toda ni prav, kadar se za vse, kar je slabega v družbi, krivi te izme, čeprav je dostikrat prav (skoraj) vsem znan zelo otipljiv in preprost vzrok.

6) **Pretiran utopizem in premajhen realizem pri ocenjevanju družbenih možnosti za rešitev nekega vprašanja.** Poglejmo samo pravice iz zdravstvenega zavarovanja, ki so zdaj zaradi velikega obsega nenehno v napoto. Poglejmo napovedi ob razglasitvi družbene in ekonomske reforme leta 1965. Tisto najtežje, kar se je rodilo iz te vrste neskladja pri nas, je razočaranje prizadetih ljudi. Za ponavljajočim se razočaranjem pride še večje nezaupanje in s tem popolni nemir in negotovost.

Po mnenju nekaterih bi moral zdaj v prav tolikih točkah naštetih pozitivne rezultate in dosežke našega razvoja, da ne bi učinkoval razdiralno ali vsaj kritizersko. Tega ne bom storil, ker je pozitivno in zavest o njem nenehno navzoča, in rekel bi lahko, samo po sebi razumljiva. Na negativno pa moramo nenehno opozarjati, da ne bi v zanosu zaradi pozitivnega, pozabili nanj še zlasti zato, ker vsak tako rad vidi zlo samo zunaj sebe in ker nam je tako pri srcu, da imamo vse, kar je neuspeh, za nujnost, kot da bi bilo vse, prav vse, popolnoma neizbežno.

Z. ROTER

Ali res samo »izem« brez boga?

V 12. številki »Teorija in praksa« tov. V. Ošlak razmišlja o »ateistični vzgoji«. Nobenega razloga nimam, da bi dvomil v njegovo dobro voljo, ko izganja »izme« vsake vrste iz šol, toda ali gre res zato? Ali se ne skriva za tem tudi — vsaj objektivno — težnja po nazorsko neopredeljeni, neangažirani šoli? Pojem »ateistične vzgoje« res ni preciziran, toda ali je mogoče kot splošno veljavno sprejeti tako razlago, kot nam jo ponuja tov. Ošlak? Ali je ateizem res samo »izem brez boga«, shematika, kar naj bi bilo enako veri, samo da ima drugačen predznak, ali pa mu je lahko podlaga pogled na svet, utemeljen tudi na znanstvenih dognanjih, pogled, ki ne računa z ustvarjalnostjo in navzočnostjo nadnaravnih sil?

V okviru pojma »ateistična vzgoja«, če že uporabimo ta izraz, poprečen slovenski praktično vzgojitelj (možne so seveda izjeme) najbrž vendarle ne misli na »didaktično dokazovanje nemogućnosti božjega bivanja«. Toliko manj pa bi lahko takšna prizadevanja obesili znanstvenemu materializmu. Gre pa za nekaj drugega, kar ima prav za pedagoško delo poseben pomen.

Celovita usmerjenost pedagoga neizbežno nekako vpliva na posredovanje novih spoznanj mlademu človeku. Ali bomo spoznanja o naravi in družbi, njenem razvoju in gibanjih prikazovali kot rezultat delovanja objektivnih naravnih in družbenih sil, ne da bi se sklicevali na nadnaravne vplive, ali bomo celovitost družbenih pojavov z religijo vred razlagali v njihovem zgodovinskem okolju in pogojenosti, ali bomo človekov odnos do včerajšnjega, današnjega in jutrišnjega sveta razlagali kot rezultat včerajšnjega, današnjega in jutrišnjega spoznanja — ali pa bomo z nizanjem med seboj nepovezanih dejstev ustvarjali pri mladih ljudeh, ki šele stopajo na pot znanja o svetu, zmedo in občutek nemoči, morda še skepse in strahu in jih s tem objektivno peljali v stisko, iz katere je seveda tudi misel o bogu eden izmed možnih izhodov.

Ali je posredovanje razvoja in poti človeškega spoznavanja ter na tem utemeljen optimizem in zaupanje v razvojne možnosti človeštva res tista »negativna« vera, ki jo glede na njeno vsebino in družbene učinke lahko enačimo s »pozitivno« vero? Ali je tisti, ki pri pouku in vzgoji tako dela res »ateistični misijonar« z zmedeno glavo in ali je takšna naravnost učnega in vzgojnega dela res samo »prežvekovanje«? Mislim, da je takšna trditev zelo samovoljna, neresnična in tudi nepoštena do velikega števila pedagoških delavcev, ki z vso odgovornostjo in tudi ne brez strokovnega znanja ustvarjajo mladim ljudem temelje, da si ustvarijo svoj, na znanosti utemeljen pogled na svet.

Dovolil bi si trditi, da velika večina pedagoških delavcev vendarle niso tako primitivni duševni revčki, da bi zares počenjali vse tisto, kar tovariš Ošlak napada in s čimer se seveda lahko z njim strinjamo povsod tam in do tiste meje, kolikor so njegove domene utemeljene. Najbrž se vsi strinjamo, da je pedagogu potrebno neko sociološko, politološko in filozofsko znanje, da bi lahko kvalitetno izvrševal svoje vzgojno poslanstvo. Tega znanja učeči ljudje navsezadnje tudi nimajo tako malo, da

bi lahko vsakega učitelja, ki skuša s prej omenjenih izhodišč ustvarjalno sodelovati v učnovzgojnem procesu, imeli za popolnega laika in mu vnaprej in kar počez pripisali, da je primitiven. Prav tako se lahko strinjamo, da bi bilo koristno in potrebno, če bi tega znanja imeli in uporabljali še več. Odkloniti pa moramo trditev, ki jo v omenjenem prispevku pove v svojem sklepu.

Če sem prav razumel to tezo, tovariš Ošlak na nekem področju enači cerkev s socialistično državo (!), tako da cerkvi pripisuje manipuliranje s človeško zavestjo s pomočjo religije, da bi se prek nje dokopala do oblasti, in hkrati trdi, da prav tako počne socialistična država, ki uporablja sicer drugačna »slepila in narkotike«, toda z istim namenom in učinkom. Če bi bila ta teza resnična, bi pomenilo, da proklamirani cilji razvoja socialistične družbe in možnosti človeka v njej niso realistična projekcija in dejanski namen delovanja socialistične družbe, ampak le neke vrste nadomestek za nebesa in posmrtno plačilo. Vizijo razvoja človeštva v smeri socializma in komunizma naj bi torej vrednostno enačili z religijo?

Tu pa seveda gre za bistveno razhajanje v pogledu na svet in v sklopu tega tudi na vzgojne cilje socialistične družbe, ki ga ni mogoče spregledati. Res je, da znanost ne more delati čudežev, toda »laž, ponaredba in pravljica« (kar seveda ne morejo biti sinonimi niti za religijo niti za cerkveno doktrino) niso alternative v spopadu človeških želja s konkretno, današnjo stvarnostjo. O tem bi bilo mogoče in tudi potrebno več razpravljati, na tem mestu bi omenil le drobno, vendar po mojem mnenju zelo tehtno razliko. Rešitve, ki jih človeku ponuja religija, so praviloma **a priori nedokazljive** in s tem tudi **a priori onemogočene**, da bi jih bilo kakorkoli mogoče preverjati s sredstvi realnega sveta. Cilji socialistične družbe pa so proklamirani na podlagi realnih dejstev, ki v svetu in družbi že obstajajo, čeprav je seveda tudi res, da težnje še niso uresničene.

P. KEJŽAR

Slabe vesti iz Prage

Vesti — sicer neuradne vesti — o zaporih, aretacijah pa tudi nekaterih izpustitvah intelektualcev in časnikarjev — vse to se dogaja v Pragi — so slabe vesti. Same po sebi in zavaljo vznemirljivih vprašanj, ki jih postavljajo. Same po sebi zato, ker poznamo nekatere tovariše, ki so jih ti dogodki prizadeli. Karl Kosik, Karl Bartošek (njuna dela smo objavili na straneh naših partijskih glasil, tudi v Rinasciti), Karl Kaplan, Milan Huebel — imamo jih za komuniste; komunisti so po svojem delu in dolgoletnem boju, po plodnem prispevku, ki so ga dali v iskanju novega brez dogmatizma in v idejnem boju, zato ker so intelektualci velikih sposobnosti, z vsem tkivom vpeti v politično delovanje in v graditev socialistične družbe na Češkoslovaškem.

V splošnejšem pomenu pa so te novice slabe zato, ker izzivajo različna vprašanja. Potem ko je bilo konec češkoslovaškega »novega kurza«, smo bili priče večjim razvojnim stopnjam, ko so postopoma izključili iz političnega življenja najpomembnejše voditelje tega »novega kurza«, bili smo navzoči, ko so temeljito, globoko razčističevali v partijskih vrstah, in to čistko potem razširili na sindikate, na poklicne organizacije, na univerzo, na društva mladine in intelektualcev. Ne strinjamo se z metodo in v teh vrsticah izražamo naše nesoglasje — ki hoče razreševati zapletena vprašanja političnega boja z izgonom iz družbe, s tem, da globoko žali revolucionarne borce, ki so morali poiskati kakršnokoli delo, da bi preživel. Toda zdelo se je, da je v vsej tej stiski in zmeda vsaj eno stališče jasno: mislimo na javno dano obvezo, da ne bo nikakršnega trdega obračunavanja, ki ga sicer še pomnimo, da ne bo sodnih procesov. Mar aretacije v teh tednih opozarjajo, da so na to obvezo pozabili? Da bo prevladala neka logika, katere cena je bila že tako dovolj visoka?

Vprašati pa se moramo tudi, kakšen pomen ima vse to v zdajšnjih češkoslovaških razmerah. Če se mora češkoslovaška partija nekaj let po »normalizaciji« tako lotevati nekaterih svojih notranjih problemov, če se mora zatekati k aretacijam komunističnih borcev kot nekakšnemu vrhu procesa likvidacije »novega kurza«, potem se znova postavlja vprašanje, ali pot, ki so jo bili izbrali avgusta leta 1968 in pozneje, ne le, da ni razrešila nekaterih vprašanj, temveč je izzvala celo nova in tako pogojila nove, še ostrejša krize.

In nazadnje, gre še za splošnejše vprašanje, na katerega pa le moramo spet opozoriti: zadeva bistvo same demokracije — socialistične, ne meščanske. Dobro vemo, kako oster je razredni boj, kako trd je spopad med imperializmom in socializmom, kako utegnejo biti dramatični boji in nasprotja v revolucionarni partiji in tudi kako težka, zapletena in smela naloga je socialistična preobrazba te ali one države. Vsega tega nas ni strah: ni naključje, da je naša internacionalna povezanost trdna in jasna.

Toda prav zato, ker se tega dobro zavedamo, ker vemo, koliko pozitivnega je dobilo človeštvo s tem, kar je komunizem pridobil v svetu, prav zato smo prepričani, da mora kritični razmislek o preteklosti in prihodnosti le nekaj veljati. Veljati namreč tako, da nam pove, da moč delavskega razreda na oblasti ne more biti nikoli samovoljna, da se sila v nobenem primeru ne sme izneveriti bistvu in načinu dejanske socialistične legalnosti, da revolucionarna disciplina ne more nikoli težiti k temu, da bi utišala vsa nesoglasja: posebno ne tam, kjer imajo za seboj dramatične dogodke, kot jih imajo tukaj. In to velja tudi za bolj kompleksni način, s katerim partija opravlja svojo vlogo vodilne sile delavskega razreda v graditvi socializma in tako gradi svoje razmerje do države in do družbe. Če partija sposobnost, da je hkrati vodeča in dominantna, zamenja z vsakodnevnim naraščanjem lastne nadvlade, ki se izraža v odprtih in demokratičnih konfrontacijah in spopadih, postane cena zelo visoka — plača pa jo prav ideja socializma v svetu.

Zaradi vseh teh praktičnih in načelnih razlogov ocenjujemo vesti, ki prihajajo iz Prage, kot slabe vesti. Ni treba, da bi opozarjali na stališča, ki smo jih vedno dosledno zagovarjali v zvezi z češkoslovaškimi dogodki. Ničesar nimamo s kampanjo, ki jo uprizarjajo in jo bodo uprizarjali razredni sovražniki, da bi prizadeli in ranili socializem: računov o naši

Moj pogled na svet

Moj pogled na svet se spreminja in raste vzporedno z razvojem moje mlade osebnosti.

Vsak dan bolj spoznavam dobre, pa tudi slabe strani današnjega človeka, sodobne družbe in sedanjega sveta, ki doživlja svoj vrh v atomski dobi. Včasih se ob misli na zlo, ki vse bolj preplavlja sodobni svet, v katerem živim, vdam melanholiji in pesimizmu. Tedaj želim zbežati, ulti želim in se skriti pred vsemi slabostmi, ki rakasto razjedajo sedanjo družbo. Današnjemu človeku manjka humanosti, tiste človeške topline, ki bi osrečevala sočloveka in ga bodrila v težavah ter ga kljub neuspehom in porazom napolnjevala z optimizmom in z življenjsko radostjo. Človek bi moral spoznati, da ga bodo vsa njegova hotenja osrečevala le, če bodo humana in bodo s svojo humanostjo pripomogla k napredku družbe in okolja, v katerem živi. Kajti biti human pomeni biti zvest samemu sebi, svojemu bistvu. Ako pa si zvest sebi, si srečen. Žal pa si danes človek postavlja nehumane in banalne cilje.

Narisali smo zemljevid vojne, ki je z vsakim dnem bolj nečloveška in nemoralna. S tehničnimi sredstvi je mogoče iztrebiti vse človeštvo.

Zato mi, današnja mladina, nočemo vojne, nočemo prelivanja krvi in sovraštva med narodi. Želimo si suverenosti, ki bi omogočala vsaki državi in vsakemu narodu napredek in samoupravo. Želimo, da ne bi nikoli dočakali dne, ki bi nam prinesel agresijo in trpljenje pod tujim jarmom, ki bi onemogočalo narodovo samoupravo in samostojnost. Z grozo se vsi spominjamo tistega dne, ko so si Čehi in Slovaki izbrali svojo pot, a jim jo je brž zastavil tank, ki so ga poslale članice družbe omejene suverenosti.

Zakaj je tako? Mar niso takoj po prvi svetovni moriji ustanovili ženevske Zveze narodov, od katere so pričakovali dobo mirnega sožitja, a so dočakali še hujšo vojno. Nato so ustanovili Organizacijo združenih narodov. Pristopile so skoraj vse države sveta in se slovesno odpovedale nasilju kot sredstvu za reševanje mednarodnih sporov. In uspeh? Vsak dan smo mu priče..., da, res je, samo priče, ki se v copatah pred tele-

vizorjem zgražamo nad krutostjo in nasiljem. Grajamo vojno in obtožujemo vodilne ljudi, obenem pa se ne zavedamo, da smo prav mi, vsak posameznik, tvorec javnega in soustvarjalec svetovnega miru.

Velik problem današnje dobe je tudi kolonializem, ki v starem pomenu besede v današnjem svetu nima več prostora. Danes, v atomski dobi, živi njegova različica neokolonializem. Ta se odraža v privilegiranih manjšinah, katerih bogastvo se opira na revščino milijonov soljudi. Vsi vsemo, da politična neodvisnost brez gospodarske samostojnosti nima prave praktične vrednosti. Misлити, da sta gospodarske zaostalosti »tretjega sveta« krivi le nesposobnost in nepoštenost, bi pomenilo podpirati nepravilno stališče nekaterih razvitih držav do nerazvitih, do dežel v razvoju. Razlike so velikanske, nasprotja se zdijo skoraj nepremostljiva. Ko si begunec kje v puštnji Jutrovega išče streho nad glavo, se stotisočere trume naveličanih turistov — spremembe jim prija — selijo v alpska smučišča in v letovišča ob Sredozemlju. Neskladja se odražajo še marsikje, na primer na svetovnem trgu, kjer za glavne proizvode revnih, nerazvitih dežel plačujemo smešno nizke cene, medtem ko za izdelke visoko razvitih plačujemo tudi visoke cene...

Še danes smo v dobi boja za enakost priče mnogim razlikam med belimi in črnimi, ki jih kljub prizadevanjem ne morejo odpraviti. Ob pojmu rasna diskriminacija si ne smemo predstavljati le sovražstva bele rase do črne, sem ne sodi le nekdanji nacizem in Hitlerjevo preganjanje Židov, pač pa je tudi zapostavljanje Indijcev, Indijancev in Pakistancev določena smer rasizma, proti kateremu se je boril tudi Martin Luther King, ki pa je kot plačilo za svoje liberalne zahteve dobil nož v hrbet. Današnja mlada generacija želi dočakati dan, ko bomo s prešerno pesmijo lahko oznanjali: »Črni in beli, vsi smo bratje med seboj...«

Zaskrbljujoč je tudi pojav paternalizma, ki se boji prebujenja množic in se bojuje proti ljudem, ki nehvaležno odklanjajo dobra dela ter zahtevajo svoje pravice, ki so nujno potrebne za obstoj vsake osebnosti. Prepričani smo, da je korenina sporov med družbenimi razredi v kapitalizmu v stališču bogatih, ki menijo, da je vse probleme moč rešiti le z velikodušno delitvijo drobtin, ki padajo z mize bogatinov.

V svetu je na eni strani toliko lakote in bede, z druge strani pa se v oboroževalni in v gospodarski tekmi med velesilami razmetavajo milijoni, ki bi lahko rešili smrti množice prepotrebnih soljudi. Mar lahko ostanemo ravnodušni ob dejstvu, da so, ko so na Nizozemskem, v Belgiji in Franciji metali med odpadke tone pridelkov, ker baje »niso šli v promet«, nad afriškimi vasmii v Biafri krožila letala in odmetavala minimalne zavoje s hrano za tisoče otrok, starcev in žena, ki so umirali od lakote?

Še in še bi lahko razmišljala o zlu, ki ga bo treba odpraviti: toda kako? Kje naj najdemo spodbude za »revolucijo«, ki bi svetu omogočila vsaj delen napredek? Mladi velikokrat vidimo globlje kot odrasli, zato obžalujemo, da hoče mnogo očetov, učiteljev, pisateljev in politikov obrniti kolo zgodovine nazaj. Ugotavljamo, da gre življenje drugačno pot

in da se marsikdo odtuja je življenju in ne more najti več stika s sodobnostjo. Zato se upiramo proti temu, da bi univerzitetni študij prilagodili avtomatiki popolnoma neustreznih kapitalističnih modelov.

Odveč se je spraševati, čemu ubežati iz stvarnosti, ki je polna nasilja, rasnih in drugih razlikovanj med ljudmi, kjer so še vedno beli in črni, proletarci in buržuji; bežim, ker vem, da bi morali na plakate, časopise, letake in lepake napisati: »Osvobodite N. N!«

Kajti v svetu je mnogo ječ; ječ, ki jih nihče ne skriva, pa tudi takih z nevidnimi rešetkami; takih, ki jih ne moreš zgrabiti, da bi jih strl v navalu besnosti in obupa — ječ, ki jim pravimo neprimerna stanovanja, politični režim, gospodarski sistem, zakon...; ker vem, da so ljudje zgradili napačen svet, ki uničuje ljudi...; ker vem, da ne delamo vsega, kot bi morali, in ker vem, da sem tudi sama kriva marsikatero napake, ki jo je težko popraviti.

Marsikdaj mi pesek vsakdanjih okoliščin zabriše sled vsega lepega, dobrega in požrtvovalnega. Tedaj je dovolj ena sama trpka beseda, en sam boleč izraz na obrazu in že podvomim o lepotah življenja...

Pa je vendar lepo živeti!

Človek mora kljubovati tokovom življenja, ki so včasih leni, kot počasni kalni veletoki, drugič pa spet divjajo s silo deročega hudournika, ki želi podreti in uničiti vse, kar se mu upira. V igri življenja je treba najti veselje. Ne umetno, nepristno veselje, kakršnega je danes mnogo in ki ne more osrečevati, pač pa tisto pravo, nepopačeno, polno veselje, ki odvrta vsakdanje skrbi. Takega veselja je v svetu dovolj, le potruditi se je treba in ga najti v preprostih stvareh, v vsakdanjem delu, v soljudeh, predvsem pa v nas samih. Izstopiti moramo iz okvirov samega sebe in se vključiti v utrip človeštva, ki si prizadeva olepšati in izboljšati svet, ki želi omogočiti napredek vsem, tudi malim in slabotnim. Boriti se moramo proti vsemu, kar bi grenilo življenje nam in soljudem; proti nasilju vseh vrst; proti lakoti, proti bedi, proti vojni, proti izkoriščanju človeka po človeku, proti revščini in sploh proti vsemu, kar bi kakorkoli oviralo svetovni napredek. Tak boj nas bo osrečeval, bogatil in moralno dvigal. V naši zavesti bo živela misel, da smo s svojim delom vsaj malo koristili soljudem. Zavedati se moramo, da smo poklicani, da trenutke, ki so nam dani, napolnimo z življenjsko radostjo, z optimizmom in s takimi medsebojnimi odnosi, ki nas bodo osrečevali in bogatili. To je večkrat težko, saj smo vklenjeni v verige svoje osebnosti. Pogosto vidimo le sebe in svoje potrebe. Tako smo zaverovani sami vase, da se sploh ne zavedamo, koliko srečnejši bi bili, če bi se razdajali drugim. Svoje notranje praznine bi morali napolniti z nečim, kar bi nam prinašalo notranjo srečo, uravnovešenost in mir. Ne smemo biti vezani na premoženje, ugled in čast, znati se moramo premagovati in se rešiti suženjstva samemu sebi, pa tudi suženjskih okovov zunanjega sveta. Potopiti se moramo v svet, sicer se bomo počutili odtujene in nesrečne; pa vendar se ne smemo spojiti z njim, imeti moramo svoja pota; pota, ki so samo naša, pota, ki smo si jih sami izbrali.

Človek mora biti vedno sprejemljiv za dobro, za lepo in veliko, sprejemljiv za glas človeka in narave, ki ga kliče k svetlim ciljem. Nikoli ne smemo reči: »Rešiti hočem sebe,« pač pa: »Rešiti hočem svet«.

Mi današnja mladina želimo ustvariti svet, v katerem se bodo vse različne rase spoštovale, zblíževale ter živele med seboj v bogastvu in slogi. Napovedati hočemo vojno »vojni«, da se bo uresničil klic mnogih demonstrantov: »Nobene vojne več, nikdar več vojne!« Iztrebiti moramo zlo, da bomo nekoč lahko pred vsem svetom odkritosrčno dejali, kar je že v času NOB zapisal pesnik Karel Destovnik-Kajuh: »Veš, mama, lepo je živeti...«

(Op. ur.: To je eden od nagrajenih tekstov, ki so jih poslali slovenski srednješolci za nagradni natečaj revije Teorija in praksa. Nekaj prispevkov še čaka na objavo.)

**John Kenneth
Galbraith**

**Nova
industrijska država**

prikazi, recenzije

p

S precejšnjo zamudo smo dobili v slovenskem prevodu delo (izšlo je pred 4 leti) Nova industrijska država izpod peresa ameriškega ekonomista, sociologa in diplomata Johna Kennetha Galbraitha. V tej knjigi obravnava avtor preobrazbe v družbenoekonomski strukturi visoko razvitega, zlasti ameriškega kapitalizma, predvsem v zadnjih desetletjih; to je procese, ki so jih znanstveno predvideli že klasiki marksizma, obravnavali pa so jih doslej tudi nekateri meščanski pisci. Z ekonomskega in sociološkega vidika opisuje Galbraith spremembe in njihov vzroke, ki se nanašajo na koncentracijo in centralizacijo kapitala, ter govori o dejavnikih, ki izrinjajo privatnega kapitalista z njegovega mesta v sistemu družbene produkcije; prikazuje novo družbeno silo, tehnobirokracijo, ki si z znanstveno-tehnološkim napredkom in nujnostjo načrtnega vodenja gospodarstva utrjuje položaj in vpliv v proizvodnji in delitvi materialnih dobrin, tako na rovaš privatnega kapitalista kot delavskega razreda; te spremembe, zaton buržoazije in vzpon tehnobirokracije, pogojujejo kriza kapitalističnega produkcijskega načina (konflikt med družbenim značajem proizvodnje in privatnim prilaščanjem presežnega dela) in velikanski napre-

dek materialnih proizvodnih sil ter njihov vpliv na karakter angažiranja človeškega faktorja; ogrodje teh proizvodnih sil je »avtomatizacija s kibernetičnim strojem«, informatika pa je čedalje bolj pogoj in sestavni del znanstvenega upravljanja procesa reprodukcije; znanost postaja ključni faktor razvoja in direktna proizvodna sila, lastnik znanja pa dobiva tisto mesto v družbeni proizvodnji, ki ga je v preteklosti imel lastnik kapitala — moč nad proizvodnim podjetjem je prešla med same dejavnike proizvodnje, od posameznika k skupini; precej pozornosti posveča avtor t. i. motivacijskemu sistemu in odnosom posameznih socialnih skupin (delničarjev, tehnobirokracije in delavcev) do velikih gospodarskih grupacij (korporacij) ter razčlenjuje dejavnike, ki motivirajo, utemeljuje naravo teh odnosov in medsebojna razmerja socialnih skupin; kot pisec obravnava razmerja med industrijskim sistemom in državo, ugotavlja njuno medsebojno povezanost in odvisnost, povezovanje interesov gospodarske in državne birokracije, pri čemer se je država — da bi ohranila kapitalistične produkcijske odnose — prelevila iz nekdanjega »nočnega čuvaja« v pomembno ekonomsko silo, ki pa si jo lahko industrijski sistem znova

podredi; avtor ugotavlja, ne brez prizadetosti, da industrijski sistem z državnim varuštvo ni ekonomsko-socialni okvir, ki omogoča in spodbuja graditev boljše družbe industrijski sistem izkorišča velikanski tehnološki napredek za to, da podreja človeka ekonomskim ciljem, zgolj pehanju za materialnimi dobrinami in lahko celo ogrozi človekov obstoj, namesto da bi bil napredek materialnih proizvodnih sil podlaga za uresničitev Marxove vizije civilizacije, razvoja celovite, ustvarjalne osebnosti, estetskih, humanih in intelektualnih vrednot; Galbraith se ne ustavlja pri nakazovanju dileme industrijsko visoko razvite kapitalistične družbe, ampak išče tudi rešitev iz nje; ne veruje v buržoazijo in tudi ne v tehnokracijo, preseneča pa, da tudi ne veruje, da bi delavski razred, tj. drugi osnovni razred (sociološko vzeto), bil sposoben biti nosilec teh družbenih preosnov. To poslanstvo pripisuje Galbraith tistemu delu srednjega sloja, ki ga predstavlja humanistična in vzgojno-znanstvena inteligenca, ki naj skupaj z visokošolskimi vzgojno-znanstvenimi institucijami angažira za uresničevanje popolnejših ciljev družbe tudi znanstveni del tehnostrukture.

Hitri razvoj tehnike in tehnologije odločilno vpliva na koncentracijo in centralizacijo kapitala. V Združenih državah Amerike npr. okoli 500 mamutskih gospodarskih organizacij — zrelih korporacij — proizvaja polovico vseh materialnih dobrin in storitev. Zrele korporacije obsegajo pretežni del industrije in rudarstva, dokajšen del trgovine, produkcijo in distribucijo električne energije, dobršen del transportne dejavnosti ter precejšen del komunikacijskega sistema. Ta del ekonomske strukture, ki ga sestavljajo zrele korporacije in ki je z različnimi vezmi povezan z državo oz. njeno birokracijo, imenuje Gal-

braith — industrijski sistem. Zunaj njega je le neznaten, malo pomemben del gospodarske dejavnosti.

Zrele korporacije se ne razlikujejo od korporacij z začetka stoletja samo po obsegu proizvodnje materialnih dobrin in storitev, temveč predvsem po družbenem položaju in produkcijskih odnosih v njih. Takratne korporacije so bile »instrument v rokah lastnikov«, zrele korporacije pa vodijo ljudje, ki »niso lastniki večjega števila delnic, njih niso izbrali delničarji, temveč odbor direktorjev«. Popolne korporacije so delniške družbe in se razlikujejo tudi od t. i. javnih korporacij, ki gospodarijo z nacionaliziranim premoženjem in predstavljajo prehodno, državno kapitalistično obliko...¹

Ekspanzija tehnike in tehnologije pa ne vpliva samo na koncentracijo in centralizacijo kapitala, temveč skupaj z etatizmom na ekonomskem področju odločilno vpliva tudi na spremembo »mesta« klasičnega kapitalista v sistemu družbene produkcije, na »ločitev lastnika kapitala od nadzorstva nad podjetjem« in od vseh tistih družbenoekonomskih funkcij, ki so s tem povezane; med temi tudi »prilaščanje« oziroma delitev presežnega proizvoda. Avtomatizacija proizvodnje, ki sloni na kibernetnem stroju, to je »tistem jedru, okrog katerega se kristalizira nova celota proizvodnih sil« (kibernetni stroj prevzema upravljanje vseh drugih strojev) ter tiste dejavnosti, ki so povezane z modernim načinom proizvodnje, zahtevajo armado strokovnjakov, njih specializirano znanje, množico informacij in skupinsko odločanje (skoraj 90 % znanstvenikov, ki so sploh kdaj živeli in delovali, živi danes). Razvoj proizvodnje postaja čedalje bolj

¹ Dr. Najdan Pašić: »Savremena država«.

odvisen od položaja znanosti, tradicionalno trošenje človekove delovne sile (nekvalificirano delo) pa že ovira razvoj proizvodnih sil. Zategadelj ne preseneča Galbraithova ugotovitev, da dominanten položaj v vodenju procesa reprodukcije, moč in vpliv, ki sta bila nekoč pogojena z lastnino zemlje, v prejšnjih stadijih kapitalizma pa z lastništvom kapitala, dobiva v pogojih avtomatizacije in kibernetike — lastnik znanja, tisti del »delovne sile«, ki ima monopol na to redko dobrino. Velike korporacije niso v skrbi za kapital, le-tega lahko nabavijo v zadostnih količinah, ne pa tudi umskih potencialov. To asociacijo strokovnjakov, specialistov, ki ima predvsem tehnološko in ekonomsko znanje, imenuje Galbraith — tehnostруктура. Marxova teza, da bo ekonomska in politična moč prešla k delavskemu razredu, se le deloma uresničuje, saj Galbraith ugotavlja, da so si delavci pridobili le »omejeno avtoriteto nad svojimi plačili in delovnimi pogoji, ne pa (še, op. M. M.) nad podjetjem«.

Z evolucijo položaja moči in vpliva (z izrinjanjem) privatnega kapitalista prehajajo torej na tehnostруктуру tiste družbenoekonomske funkcije, ki so odločilnega pomena za razvoj korporacij (načrtovanje, usmerjanje povpraševanja, delitev dobička, skrb za rast korporacij). Galbraith ugotavlja, da je načrtovanje bistvena sestavina delovanja korporacij oz. industrijskega sistema, saj moderna tehnologija in angažiranje ogromnega kapitala zahtevata vsestransko in dolgoročno načrtovanje vsake akcije in podrobno predvidevanje gospodarskih okoliščin, v katerih se bo znašla korporacija. Zato se je bistveno spremenil tudi odnos do načrtovanja. Do konca druge svetovne vojne, zlasti pa v zaostrenem obdobju hladne vojne, je bil po-

jem načrtovanja ideološko pobarvan, planer pa politično sumljiv v kapitalističnem svetu. V šestdesetih letih pa je načrtovanje postalo že najvažnejši element industrijskega sistema. Galbraith s sarkazmom ugotavlja, da sovražniki trga niso socialisti (ideologija), pač pa napredna tehnologija (inženir). S tem se je spremenila tudi funkcija trga; nastaja tako imenovano spremenjeno zaporedje. Namesto nekdanjega svobodnega trga in suverenosti potrošnika je trg zdaj dirigan, suverenost potrošnika pa se spreminja v iluzijo. Potrošnik izgublja vpliv na uporabo svojega dohodka, čedalje bolj je podrejen standardiziranim izdelkom, ki mu jih tehnostруктура vsiljuje z najrazličnejšimi sredstvi. Industrijski sistem pa ne usmerja samo individualne porabe (pri čemer ima politika cen pomembno vlogo), ampak usmerja tudi splošno porabo. V tej vrsti potrošnje je najpomembnejša potrošnja za vojaške in vojne namene. Poleg nenehnega povečevanja obsega te potrošnje, kar prispeva k gospodarski rasti korporacij in večanju njihovih dohodkov, je le-ta povezana z najbolj obsežnimi tehnološkimi inovacijami. To pa je bistveni pogoj za razvoj industrijskega sistema ter krepitev moči in vpliva tehnostрукture. Le-ta je naklonjena tudi financiranju razvoja tistih eksaktnih znanstvenih disciplin, znanstvenoraziskovalne dejavnosti in visokošolskih znanstvenih institucij, od katerih je neposredno odvisna, saj skrbijo za obnavljanje tehnostрукture.

S privatnega kapitalista prehaja na tehnostруктуру tudi funkcija prilaščanja presežnega dela. Vendar ta funkcija ni »originarna«, ne izhaja iz tega, da bi tehnostруктура imela v lasti produkcijska sredstva, temveč izhaja iz njenega mesta v korporaciji, kakršnega je prej, v obdobju podjetniških korporacij, imel

privatni kapitalist. Tak položaj sili tehnostrukturo, da kot prva cilja delitvene politike postavi ustrezno raven zaslužka in maksimalno stopnjo razvoja korporacije, medtem ko sta »tehnološka popolnost in povečan dobiček delničarjev drugotnega pomena«. Če bi tehnostruktura vodila politiko mezd, bi se stopnjevali konflikti v korporaciji ter povečal vpliv sindikatov na delavce. Ne obstajajo več razlogi za bojazen, da bo tehnostruktura oz. njen vrh, ki nadzoruje korporacijo, napravil iz nje »orodje za lastno bogatitev«.

Premeščanje moči in vpliva v industrijskem sistemu s privatnega lastnika produkcijskih sredstev na tehnostrukturo zastavlja vprašanje o razlogih, ki motivirajo, utemeljujejo dejavnost tehnostrukture v korporaciji in vplivajo na oblikovanje njenih ciljev. To vprašanje se postavlja tembolj, ker v ekonomski misli obstaja teza (Schumpeter), da je sodobni kapitalizem oslabljen zato, ker je ostal brez svoje glavne motorne sile, ki ga je od njegovega začetka vzdrževala in razvijala, brez privatnega podjetnika, ki je izgubil funkcijo vodenja in upravljanja v procesu kapitalistične reprodukcije.

Ko pisec govori o splošnih vprašanih motivacije, ugotavlja, da je motivacijski sistem (sestavljajo ga prisiljevanje, denarna kompenzacija, identifikacija in adaptacija) oz. vpliv, učinek, ki ga ima posameznik na organizacijo, odvisen od stopnje družbenoekonomskega razvoja, materialne podlage posameznika in njegovega položaja v sistemu družbene proizvodnje. Teža posameznih elementov motivacijskega sistema je v siromahskih družbah v primerjavi z bogatimi dokaj različna, pa tudi različna pri revnem človeku v primerjavi z bogatim. Posplošeno rečeno, obstaja težnja, da bi z materialnim napredkom iz-

ginjalo prisiljevanje (še pred dvema stoletjema se motivacija meznega delavca ni dosti razlikovala od tlačanove), zmanjšujejo se tudi moč denarne kompenzacije, uveljavlja pa se motiv identifikacije in adaptacije oz. se zmanjšujejo ovire za njiju.

Krepitev materialne podlage in tistih komponent, ki vplivajo na ločevanje funkcije lastništva od funkcije vodenja in upravljanja korporacije, je vplivala na spremembe v motivacijskem sistemu pri posameznih skupinah udeležencev produkcijskega procesa: a) kapitalisti — delničarji, ki sestavljajo zunanji okrog korporacije, spričo opisanih sprememb ne pričakujejo več, da bodo vplivali na oblikovanje ciljev korporacije (Galbraith morda v tem celo pretirava). Zato se ne identificirajo (po avtorju je identifikacija prostovoljna izmenjava ciljev posameznika z zaželenimi cilji organizacije), njihovi cilji niso istovetni s cilji korporacije. Poglavitna skrb delničarjev je, da svoj kapital naložijo tako, da se jim čimbolj oplaja. Avtor ugotavlja, da je »odnos navadnega delničarja do korporacije najčistejši primer denarne kompenzacije«; b) pri skupini proizvodnih delavcev sestavlja motivacijski sistem mešanica denarne kompenzacije in identifikacije, elementi prisiljevanja pa izginjajo. Pri najnižji kategoriji delavcev (zlasti črncev), ki jo tehnični razvoj izrinja in nima občutka ekonomske in socialne varnosti, ni sledu o identifikaciji, temveč obstajajo zgolj materialna kompenzacija ter elementi ekonomskega prisiljevanja. Identifikacijo krepí neposreden stik proizvodnega delavca z organizacijo, delavec je neposredno povezan s produkcijskimi sredstvi (seveda samo tehnološko), dalje, občutek ekonomske varnosti in interesantnost tehnologije. Počuti se kot pripadnik korporacije in se mu začē-

nja »dozdevati, da je postal človek IBM — ali Corning Glassa«. Identifikacijo krepi tudi občutek, da korporacija ne služi (samo) ciljem privatnega kapitalista, maksimiranju profita, ki ga le-ta prisvaja, temveč da korporacije poleg maksimiranja dohodka (na katerega delitev nima odločilnega vpliva kapitalist — delničar) uresničuje tudi družbene cilje, opravlja dejavnosti, ki so za družbo pomembne. Podjetniška korporacija pa je imela en sam cilj: maksimirati dobiček svojih lastnikov. Identifikacijo slabi in morala pojema, ugotavlja Galbraith, če imetje neke korporacije ropajo tisti, ki jo nadzorujejo. c) Ker sta moč in vpliv v korporaciji prešla s privatnega kapitalista na tehnostруктуру, sta identifikacija in adaptacija (možnost vplivanja posameznika na cilje organizacije) pri njej najbolj pričujoča motivacijska elementa. Denarna kompenzacija je zlasti v središču tehnostрукture samo del motivacijskega sistema, saj velja pravilo, da čim višji je dohodek posameznika (dohodek tehnostрукture pa je visok), tem manj je »pomemben v primerjavi z drugimi motivacijami«.

Spremembe v motivacijskem sistemu, ki so posledica globljih sprememb v produkcijskih odnosih v sodobnem kapitalizmu, kažejo na to, da se v industrijskem sistemu pomirjajo razredni konflikti, da se krepijo konjunktivni procesi oz. odnosi (kooperacija, akomodacija), slabijo pa disjunktivni procesi, zlasti konflikti in nasprotujoči si odnosi. Razredni konflikt je po mnenju Galbraitha nostalgija klasičnega revolucionarja. V industrijskem sistemu, zlasti v velikih korporacijah, dobivajo odnosi čedalje bolj pomirljiv značaj, ker so interesi, ki so bili nekdanj korenito nasprotni, ko je moral delavec delati samo za bogatenje lastnika podjetniške korpo-

racije, danes čedalje bolj »ubrani in usklajeni«. K temu prispeva poleg visoke zaposlitve in visokih dohodkov ter večje ekonomske varnosti tudi »aristokratizacija delavskega razreda«, neprimerno hitrejša naraščanje intelektualnih delavcev (z belimi ovratniki) kot pa proizvodnih (z modrimi ovratniki).² Znanstveno-tehnološka revolucija vodi k ločevanju funkcije odločanja od lastništva, k premoščanju razlik med odločanjem in izvrševanjem (z vmesnimi statusi in poklici) in razlik med pretežno intelektualnim in fizičnim delom, kar vse krepi delež strokovnjakov ter elemente identifikacije in adaptacije. Identifikacijo krepi tudi zavest pripadnosti delavcev h korporaciji, kar zmanjšuje smisel pritiska in razrednega boja ter s tem funkcijo sindikata. Industrijski sistem in vladavina tehnostрукture sta močno vklenila delavsko gibanje!

Sodobna korporacija je temelj industrijskega sistema in v marsikaterem pogledu »roka države«. Zato se tudi razlikuje razmerje med tehnostруктуро in državo od razmerja med državo in podjetniško korporacijo. Takrat je kazalo, da bo država postala »izvršilni odbor kapitalističnega podjetja«. Ob veliki ekonomski krizi konec dvajsetih let je začela država vladati nad poslovnim življenjem. Država s svojo intervencijsko funkcijo skrbi za stabilnost gospodarstva in za njegovo ekspanzijo. Obrambno ministrstvo je velik odjemalec proizvodov korporacije za vojaške in militaristične namene. Potem skrbi država za izobraževanje in opravlja druge dejavnosti, ki jih industrijski sistem zanemara. Vse to

² V 13 letih od 1951 do 1964 se je kljub povečanju delovne armade v ZDA za približno 10 milijonov od 69,9 na 70,6 — zaposlovanje fizičnih delavcev sploh ni povečalo.

prispeva k razvoju korporacij, k njihovem tehnološkemu napredku, načrtovanju ter stabilnim pogojem gospodarjenja (tehnostrukturi se ni bati nihanja cen, nobenega drugega izdelka ne more planirati s tako gotovostjo kakor izdelke za vojne namene).

Procesi v gospodarsko razvitih kapitalističnih in vzhodnih socialističnih družbah peljejo po mnenju Galbraitha k približevanju (konvergenci) njunih industrijskih sistemov. Elementi približevanja se kažejo v načrtovanju v industrijskem sistemu sodobnega kapitalizma in socializaciji zrelih korporacij (dezintegraciji privatne lastnine, prehajanju družbenoekonomskih funkcij na tehnostrukturo) ter v prvinah sproščanja ekonomskih zakonitosti in avtonomije gospodarskih subjektov v socialističnih družbah. Čeprav morda nastajajo elementi podobnosti med tema industrijskima sistemoma, so med njima v bistvu tolikšne razlike, da je teorija o konvergenci in stapljanju ideologij močno dvomljiva.³ To tembolj, ker v zgodovinski praksi nastaja družba, ki na podlagi dialektične negacije presega premise teorije konvergence.

Galbraith se sprašuje, ali so ekonomski cilji in cilji, ki so z njimi neposredno povezani, trajni cilji družbe, zlasti ker smatra tehnobirokracija take cilje, kot so graditev boljše družbe, oblikovanje celovite osebnosti — za »nepomemben okras«. To vzbuja v avtorju kritičen odnos do industrijskega sistema, ki utesnjuje človeka, razvijajoč v njem zgolj smisel in željo po trošenju materialnih dobrin, namesto da bi se ogromni tehnološki napredek izkoriščal za razvoj kulturnih, estetskih in humanih vrednot sodobne-

ga človeka. Tehnostruktura za to nima razumevanja. Teh dobrin ni mogoče načrtovati tako kot industrijske izdelke. Zato se Galbraith obrača k tistim silam, ki so po njegovem mnenju nosilci bodoče družbe. Te sile so zunaj industrijskega sistema (tam obstaja drug svet, svet kulturnih, estetskih in humanih vrednot), to je vzgojno-znanstveni del inteligence in humanistična univerza. Njihovo poslanstvo je skrb za kulturni, estetski in intelektualni napredek človeka. Toda vzgojno-znanstveni del inteligence se ne sme omejiti samo na dajanje iniciativ na tem področju in propagiranje idej, temveč mora biti sposoben vsiliti tehnobirokraciji tako smer razvoja, ki bo spodbujala razvoj teh vrednot, da se bo razvijala nova in boljša družbena skupnost. To Marxovo vizijo je Galbraith, meščanski znanstvenik, utemeljil, izhajajoč iz družbene prakse; proizvodne sile so dosegle tolikšen razvoj, da postaja to edina alternativa nadaljnega razvoja moderne družbe.

Galbraith se torej ne obrača k delavskemu razredu kot tisti družbeni sili, ki naj bi bila nosilec razvoja boljše družbe. Misel, da pripada to poslanstvo razumnštvu, humanistični inteligenci, pozna že zgodovina. Realist Galbraith najbrž ne veruje v delavski razred zato, ker bi bil obremenjen z ideološkimi predsodki, ampak bolj zaradi tega, ker spričo dialektike razvoja (materialni in tehnološki napredek blažita razredne konflikte, znanstveno-tehnološka revolucija daje dominanten položaj strokovnim kadrom v sistemu družbene produkcije) delavski razred v industrijsko razvitih družbah ni bil sposoben preobraziti produkcijskih odnosov, pa tudi zaradi spoznanja, da je delavski razred v vzhodnih socialističnih družbah nemočan, saj birokracija

³ E. Kardelj — intervju reviji »Die Neue Gesellschaft«, »Komunist« (slovenska izdaja) 9. 1. 1970

vodi in upravlja proces družbene produkcije v njegovem imenu.

Galbraithova študija o industrijskem sistemu spodbuja k razmišljanju o družbenoekonomskih procesih pri nas. Čeprav bi kdo menil, da take primerjave niso dopustne, češ da gre za različne kvalitete, imajo nekateri elementi obči pomen in niso tipični samo za neko določeno družbo oz. za ekonomsko strukturo meščanske družbe. To se nanaša predvsem na razvoj proizvodnih sil, na tehnični in tehnološki napredek in njegov vpliv na druge elemente ekonomske strukture družbe, na vlogo posameznih socialnih kategorij v družbeni proizvodnji.

V dosedanjem družbenoekonomskem in pravnopolitičnem razvoju, so uveljavljeni tisti temeljni pogoji, ki, če že ne odpravljajo, vsaj zmanjšujejo dilemo (ali etatizem ali samoupravljanje), ki je lastna tako tistim industrijsko razvitim državam, za katere je značilna privatna (individualna in kolektivna) lastnina produkcijskih sredstev, kot tistim, za katere je značilna državna lastnina. Ustvarjena je namreč institucionalna podlaga za to, da delavski razred čedalje bolj sam, brez posredništva opravlja tiste družbenoekonomske funkcije, ki

jih v drugih sistemih opravlja tehnobirokracija. Toda uresničevanje teh splošnih družbenih norm moramo motriti v kontekstu z znanstvenotehnološko revolucijo, ki je sine qua non materialnega in duhovnega napredka socialistične družbe. Hipoteza, da je edinole razviti socializem primerna družbena podlaga za popoln razmah in splošno uporabo novih proizvodnih sil (avtomatizacije in kibernetike), predpostavlja odločno usmeritev družbe k takemu razvoju proizvodnih sil ter ekspanzijo izobraževanja in strokovnega usposabljanja delavstva (družbe z najboljšim izobraževalnim sistemom dobivajo tak položaj, kakršnega so nekoč imele družbe z največjim narodnim bogastvom), ki bo sposoben upravljati proces proizvodnje in se prav zaradi tega uspešno spoprijemati s težnjami tistih socialnih kategorij, ki jim dajeta prednost — znanje in položaj. To dalje predpostavlja sodobno samoupravno organizacijo, ki bo omogočila popolno uresničitev načela o ekonomskopolitični združitvi delavcev s produkcijskimi sredstvi in s tem preseganje tiste podrejenosti, ki izhaja iz tehnološkega vidika družbene proizvodnje.

M. MASTNAK

Kronika

CJMMK — VOLITVE (3)

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri FSPN je izdal dve publikaciji s področja volilnih procesov: poslanska aktivnost in kandidacijska faza volilnega procesa.

»Poslanska aktivnost« je interpretacija raziskave, ki je s standardiziranim vprašalnikom zajela 318 poslancev skupščine SR Slovenije. Naročnik je sklad Borisa Kidriča in republiška skupščina, v raziskovalni skupini pa so: mag. Peter Klinar, Boštjan Markič, Miha Ribarič, Niko Toš, Drago Zajc. Publikacija obsega naslednje sestavke: Oblikovanje stališč poslancev (Boštjan Markič), Komunikacije (stiki) poslancev (dr. Ivan Kristan), Predlogi poslancev za hitrejši gospodarski napredek (mag. Peter Klinar), Usklajenost delovanja skupščine in njenega izvršnega sveta (Savin Jogan), Ocena povezanosti in sodelovanja med občinskimi skupščinami ter zvezno skupščino in skupščino SR Slovenije (Savin Jogan), Ocena vodstva in sej, poslanska razprava, poslansko delo (Miha Ribarič), Povezovanje med poslanci v procesu oblikovanja stališč v republiški skupščini (Drago Zajc).

Raziskava kandidacijske faze volilnega procesa vsebuje pravno analizo kandidacijskega postopka ter sociološko in politološko analizo kandidacijskega procesa in se opira na empirične podatke. Raziskavi so dodani tudi nekateri komparativni vidiki kandidacijskega procesa, ki naj opozore na značilnost kandidiranja v drugih socialističnih državah. Pregled revijalne bibliografije naj pokaže na obseg teoretičnih prispevkov o volilnih procesih pri nas. Vodja razisko-

valnega projekta Boštjan Markič, naročnik Zvezna skupščina in Sklad Borisa Kidriča. Seznam prispevkov: študija o razvoju pravne ureditve in poteka kandidiranja v predstavniške organe v Jugoslaviji (dr. Kostja Konvalinka), Politična platforma predvolilnih priprav v samoupravni družbi — modeli in nekatere praktične izkušnje skupščinskih volitev 1969 (Miro Gošnik), Kandidacijski postopek v Sovjetski zvezi in na Madžarskem (Boštjan Markič), Kandidiranje kot temeljna sestavina volilnega procesa (Boštjan Markič), Bibliografija (revijalna) in komentar k bibliografiji za raziskavo volilnih procesi (Marjan Brezovšek).

PODATKI O VPISU IN STRUKTURI ŠTUDENTOV NA FSPN — (2)

V študijskem letu 1970/71 se je na FSPN vpisalo 361 rednih študentov (po letnikih: I—212 študentov, II—75, III—48, IV—26), v letu 1971/72 pa 411 rednih študentov (I—218, II—89, III—58, IV—16) in 63 izrednih (I—42, II—5, III—6, IV—10).

Usmeritev. Za usmeritve (novinarstvo, politične vede, sociologija) se študentje odločijo šele v drugem letniku. Letos se je vpisalo na posamezne smeri naslednje število študentov: sociologija — 87 (II—50, III—25, IV—12), politologija — 59 (II—33, III—15, IV—11), novinarstvo — 124 (II—59, III—38, IV—27). Razlike v številu študentov v posameznih letnikih nastajajo zaradi tega, ker nekateri študentje vpisujejo več smeri: novinarstvo in politologijo 15 študentov, novinarstvo in sociologijo 32 študentov, politologijo in sociologijo 14 študentov in vse tri smeri 8 študentov.

Spol (študijsko leto 1971/72): moški — 215 (I—106, II—44, III—39, IV—26), ženski — 196 (I—112, II—45, III—19, IV—20).

Narodnost (1971/72 — redni): Slovenija — 360 (I—192, II—81, III—48, IV—39); Bosna in Hercegovina — 14 (I—8, II—3, III—2, IV—1); Hrvaška — 20 (I—9, II—3, III—4, IV—4); Makedonija — 7 (I—4, II—1, III—2); Srbija — 5 (I—3, III—1, IV—1) ter dva študenta iz Italije in po eden iz Črne gore, Sudana in Indonezije.

Regija (1971/72): Ljubljana — 135 (I—85, II—26, III—14, IV—10); Gorenjska — 44 (I—18, II—14, III—9, IV—3); Slovensko Primorje — 42 (I—24, II—9,

III-5, IV-4); Koroška in Štajerska — 51 (I-25, II-11, III-5, IV-10); Podravske-pomurski rajon — 32 (I-15, II-7, III-7, IV-3); Zasavsko-savinjski rajon — 30 (I-12, II-8, III-5, IV-5); Dolenjska — 26 (I-13, II-6, III-3, IV-4); ter 47 študentov iz drugih republik in 4 tuji državljani.

Poklic staršev (tudi, če ne žive več): delavec v ind. in rud. — 83, delavec v gradb. — 20, delavec v polj. in gozd. — 11, delavec v obrti — 12, delavec v drugih panogah — 33, delavec v upravnih službah — 87, delavec v prosveti — 34, delavec v zdravstvu — 9, delavec v prometu — 32, delavec v gostinstvu — 7, delavec v trgovini 30, kmet do 2 ha — 5, do 5 ha — 8, nad 5 ha — 4, samostojni obrtnik — 11, drugi poklici — 24.

Stopnja strokovne izobrazbe staršev (1971/72): visoka izobrazba — 62, višja — 86, srednja — 124, nižja — 30, visokokvalificirani — 43, kvalificirani — 49, polkvalificirani — 4, nekvalificirani 13.

Način vzdrževanja v času študija (1971/72): starši — 272 študentov, študentske stipendije — 95, honorarna zaposlitev — 23, prejemki iz delovnega razmerja — 1, drugo — 20.

Stanovanje med študijskim letom (1971/72): pri starših — 149 študentov, pri svoji družini — 9, pri sorodnikih — 12, v študentskem domu — 181, drugod 60.

DRUŽBENI KONFLIKTI IN SOCIALISTIČNI RAZVOJ JUGOSLAVIJE

Pod tem naslovom je potekalo v dneh od 10.—13. februarja 1972 v Portorožu VI. znanstveno posvetovanje Jugoslovanskega združenja za sociologijo (JUS).

Poleg več kot 300 jugoslovanskih sociologov so na posvetovanju sodelovali tudi nekateri gostje iz tujine, ki so podali svoja mnenja v zvezi z razpisano temo: Vic in Sheila Allen (Velika Britanija), John O'Neill (Kanada), Bogdan Denitch (ZDA), H. Adelman (ZDA), George Klein (ZDA), Jiri Kalaja (Romunija), M. J. Brockmeyer (Nizozemska), Kazimierz Doctór (Poljska) in Johanan Amri (Izrael). Le-ta je podal konkreten oris izraelskega kibuca kot specifičnega primera skupnostnega življenja, ostali pa so poudarili svoje zanimanje za socialistični razvoj v Jugoslaviji, ki z vsemi konflikti vred in njihovim znanstvenim

obravnavanjem predstavlja preizkusni laboratorij tudi za svetovno sociološko znanost.

Med posvetovanjem so organizirali tudi razstavo socioloških publikacij, sestanek sociološke interkatedrske skupnosti, sestanek vodij socioloških raziskovalnih organizacij. Zadnji dan je bila tudi redna letna skupščina JUS-a, na kateri je imel referat dosednji predsednik dr. Zdravko Mlinar o problemih razvoja sociologije in o delu JUS. Na skupščini so sprejeli profesionalni kodeks sociologa, odlok o priznanjih in nagradah za delo na področju sociologije, zastavili so koordiniran načrt založniške dejavnosti in ustanovili še štiri nove strokovne sekcije: za proučevanje patoloških pojavov, za zgodovino sociologije, za znanost in za mladino. Za novega predsednika JUS so izvolili zagrebškega univerzitetnega profesorja dr. Rudija Supeka.

Kot eno prihodnjih važnih srečanj so napovedali mednarodno posvetovanje o participaciji in delavskem samoupravljanju, ki naj bi bilo decembra letos v Dubrovniku.

Bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

AXELOS K.: Marks mislilac tehnike: otvorena pitanja. Ideje, Beograd, 1971, št. 2, str. 195—236.

CALVEZ J. Y.: Komunizam i istorija. Gledišta, Beograd, 1971, št. 10, str. 1446—1453.

HORVAT Branko: Marxova analiza promjena u tehničkom vrijednosnom stavu kapitala. Beograd, 1971, str. 21—29. (Separati Instituta ekonomskih nauka. 118.) — Sign. II/11.570-118.

KERMAUNER Taras: Susret strukturalističke i marxističke kritike. Književna kritika i marksizam, 1971, str. 357—369.

—: KNJIŽEVNA kritika i marksizam. Zbornik radova. Beograd, Prosveta 1971. 513 str. (Institut za književnost i umetnost u Beogradu. Posebna izdanja. Knj. 3.) — Sign. II/12.659-3.

II. FILOZOFIJA

CEKIĆ Miodrag: Huserlova transcendentna subjektivnost i ideja strogo naučne filozofije. Gledišta, Beograd, 1971, št. 10, str. 1337—1344.

DAMNJANOVIĆ Milan: Huserlova transcendentna fenomenologija i problem jedinstva filozofije i nauke u našem vremenu. Gledišta, Beograd, 1971, št. 10, str. 1320—1324.

FUNG Yu-Lan: Istorija kineske filozofije. (A Short History of Chinese Philosophy. Prev. Branko Vučićević.) Beograd 1971. 407 str. (Biblioteka Sazvežđa. 29.) — Sign. 10.690-29.

GLIGORIJEVIĆ M.: Jedinstvo i(li) identičnost suprotnost. Ideje, Beograd, 1971, št. 2, str. 99—105.

GRLIĆ Danko: Contra dogmaticos. Zagreb, Praxis 1971. 191 str. (Praxis. 9.) — Sign. I/1542-9.

MARCUSE Herbert: Ideologija smrti. Ideje, Beograd, 1971, št. 2, str. 127—134.

MAJER Boris: Strukturalizam. (:Poskus filozofske kritike:). Ljubljana, Komunist 1971. 149 + (II) str. — Sign. 12.794.

MICIĆ Zagorka: Fenemenologija, naučnost filozofije i jedinstvo nauka. Gledišta, Beograd, 1971, št. 10, str. 1329—1336.

PIAGET Jean: Mudrost i zablude filozofije. (Sagesse et illusions de la philosophie. Prev. Mirjana Vukmirović-Mihailović.) Beograd, 1971. 247 str. (Biblioteka Sazvežđa. 28.) — Sign. 10.690-28.

III. SOCIOLOGIJA

FOUCAULT Michel: Riječi i stvari. Arheologija humanističkih nauka. (Les mots et les choses. Prev. Nikola Kovač.) Beograd 1971. 445 str. (Biblioteka Sazvežđa. 30.) — Sign. 10.690-30.

—: INDUSTRIJSKA sociologija. Izbor i predgovor: Janez Jerovšek. (Zagreb), Naše teme, 1971. 342 + (II) str. — Sign. 12.795.

JERMOL Mitja: Tisoč samomorov. Mladi segajo po sebi. Mednarodni simpozij v Stockholmu. Delo, Lj., 30. jan. 1972.

JEROVSEK Janez: Balkanizam u organizaciji rada. Gledišta, Beograd, 1971, št. 10, str. 1433—1445.

KAVCIĆ Stane: Še o delnicah. Komunist, Lj., 14. jan. 1972, št. 2.

MILOVANOVIĆ Zlatibor-Sergej Flere: Savremeni omladinski pokreti. Beograd, Centar za društveno-političko obrazovanje Radničkog univerziteta »Đuro Salaje«, 1971. 59 + II str. — Sign. 12.669.

MUŠIĆ Braco & Vladimir Kokole & Danilo Gorjup: Politika urejanja za regionalni razvoj. Sinteza, Lj., 1971, št. 21/22, str. 1—8.

—: ŠTUDENTSKO gibanje kot upor. Biti ali ne biti. Katedra, Maribor, 14. I. 1972, št. 5.

TODOROVIĆ Aleksandar: Sociologija i praksa. (Beograd, 1970.) 329 str. (Savremena društvena misao. Kolo I, knj. 3.) — Sign. 12.477-1/3.

ZALOKAR Jurij: Raspad i rast pojedinca i društva. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1971, št. 16, str. 5—9.

IV. PSIHOLOGIJA

PEČJAK Vid: Quo vadis, psihologija na Slovenskem? Naši razgledi, Lj., 28. jan.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

GAJC Ludvig: Fenemenologija kiča. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 9—10, str. 859—867.

HRIBAR Tine: Dijalektika i/kao kiber-
netika. (Radikalizacija apsolutnog
negativiteta.) Naše teme, Zagreb,
1971, št. 10, str. 1794—1013.

JALLADE Jean-Pierre: Metode planira-
nja u obrazovanju. (Opatija), Orga-
nizacija za ekonomsku saradnju i
razvoj — OECD, 1970. 65 + (I) str.
(Ciklost.) — IV/2234.

JEVTIĆ Miloš: Kulturna politika u na-
šem društvu. Kulturni život, Beograd,
1971, št. 9—10, str. 746—756.

KOLOSKI Strezio S.: Nužnost novog ob-
lika civilizacije. Ideje, Beograd, 1971,
št. 2, str. 190—193.

LEVI-STRAUSS C.: »Humanizem« ogro-
žava ljudi. Naši razgledi, Lj., 28. jan.
1972, št. 2.

MAKAROVIĆ Jan: Ključ — šta je to?
Kulturni život, Beograd, 1971, št.
9—10, str. 757—768.

MAREN-GRIZENBACH M.: Fenomeno-
loška interpretacija umetnosti. Gledišta,
Beograd, 1971, št. 10, str.
1369—1382.

MARENTIĆ-POŽARNIK Barica: Med-
narodni simpozij o inovacijah v izo-
braževalni tehnologiji v Subotici. So-
dobna pedagogika, Lj., 1971, št. 9—10,
str. 385—396.

MEJAK Renata: O vzgoji in človeku.
Sodobna pedagogika, Lj., 1971, št.
9—10, str. 358—362.

PAHOR Boris: Humanizem proti nasi-
lju. Prostor in čas, Maribor, 1971,
št. 11—12, str. 665—671.

PICKERNIG George: Izazov obrazova-
nju. (The Challenge to Education.
Prev. s engl. Jovan Dimitrijević.)
Beograd, 1971. 156 + (II) str. (XX
vek. 3.) — Sign. I/2680-3.

PIRJEVEC Dušan: O humanizmu in ne-
humanizmu v literaturi. Dialogi, Ma-
ribor, 1971, št. 11.

—: RAZVOJ kulture u Sloveniji do
1975. godine. Kulturni život, Beo-
grad, 1971, št. 9—10, str. 774—805.

RUDOLF Branko: O vrednosti intuicije
in misli v umetnosti. Naši razgledi,
Lj., 14. jan. 1972, št. 1.

SCHMIDT Vlado: Izhodišni problemi
gimnazijske reforme. Naši razgledi,
Lj., 28. jan. 1972, št. 2.

SCHMIDT Vlado: Korak nazaj k sta-
rim zmotam. (:Pripombe k blejske-
mu koreferatu dr. F. Pedička:). So-
dobna pedagogika, Lj., 1971, št. 9—10,
str. 353—357.

SUŠNJIĆ Đuro: Društveni uslovi i kul-
turno stvaralaštvo. Encyclopaedia
moderna, Zagreb, 1971, št. 16. str.
17—20.

TAVČAR Ivo: Kulturna politika danas.
Kulturni život, Beograd, 1971, št.
9—10, str. 737—745.

TODOROVIĆ Aleksandar: Masovna kul-
tura i maloletničko prestupništvo.
Novi Sad, 1971. 258 str. (Društvo i
misao. 6.) — Sign. II/11.002-6.

ZAKARIJE Ante: Pučko stvaralaštvo u
urbanoj sredini. Kulturni život, Beo-
grad, 1971, št. 9—10, str. 769—773.

—: ZNANOST, politika, načrtovanje.
Mnenja in spoznanja o medsebojnih
odnosih. I, II. Naši razgledi, Lj.,
14. in 28. jan. 1972, št. 1, 2.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

CENGLE Franc: Ideologija i nihilizam.
Ideje, Beograd, 1971, št. 2, str. 7—27.

MUHIĆ Ferid: Prilog tipologiji revolu-
cionarnih vođa. Ideje, Beograd, 1971,
št. 2, str. 27—43.

MIRČEV Dimitar: Izborni proces vo
anglosaksonske zemlje. Skopje, In-
stitut za sociološki i političko-pravni
istraživanje 1971. 219 + (II) str. + (9)
tabel. — Sign. II/12.657.

PUSIĆ Eugen: Policentrizam u politič-
koj strukturi društva. Encyclopaedia
moderna, Zagreb, 1971, št. 16, str.
44—47.

2. Društenopolitični sistem SFRJ:

—: AKTUALNA društvenoekonomska si-
tuacija in naloge Zveze komunistov
Jugoslavije. Osnova za pripravo dela
dokumentov 2. konference ZKJ. Komu-
nist, Lj., 21. jan. 1972, št. 3.

BAKARIĆ Vladimir: Zmaga usmeritve
Zveze komunistov. Komunist, Lj., 7.
jan. 1972, št. 1.

BOLČIĆ Silvano: O kriterijima politič-
kog sistema. Gledišta, Beograd, 1971,
št. 10, str. 1422—1434.

—: DOKUMENTI u povodu ustavnih
amandmana (33) na ustav SR Hrvat-
ske. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 10,
str. 1748—1778.

KRAMBERGER Marijan: Tovarišu Liški. Polemika. Komunist, Lj., 28. jan. 1972, št. 4.

KUČAN Milan: Razredni značaj demokracije. Pred. II. sejo konference ZKJ. Komunist, Lj., 14. jan. 1972, št. 2.

LISKA Janko: Marijan Kramberger ponuja ZKJ rešitev iz zagate. Komunist, Lj., 21. jan. 1972, št. 3.

MARINC Andrej: Resnična idejna razčiščevanja so mogoča samo v konkretnih političnih akcijah. Referat na 25. seji CK ZK Slovenije. Komunist, Lj., 21. jan. 1972, št. 3.

PERIĆ Ivan: Za objektivnu valorizacijo Desete sjednice CK SK Hrvatske. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 10, str. 1651—1691.

—: 25. seja CK ZK Slovenije. Razprava o aktualnih nalogah ZK Slovenije. Komunist, Lj., 28. jan. 1972, št. 4.

—: **POLITIČNI** sistem Jugoslavije. Predsedstvo ZKJ objavlja gradivo o političnem sistemu Jugoslavije. Komunist, Lj., 21. jan. 1972, št. 3.

—: **RAZPRAVE**, sklepi in stališča univerzitetne konference Zveze komunistov Slovenije. Komunist, Lj., 14. jan. 1972, posebna pril.

—: **SEDANJI** trenutek Zveze komunistov. TV tiskovna konferenca. Komunist, Lj., 21. jan. 1972, št. 3.

—: **SOLIDARNOST** i samoupravljanje. J. Đorđević i dr. Novi Sad, Centar za političke studije 1971. 175 str. — Sign. 12.733.

TITO: Vodstva morajo biti zgled pri izpolnjevanju sklepov. ... uvodna beseda na 2. seji konference ZK Jugoslavije. Komunist, Lj., 28. jan. 1972, št. 4.

VEYRIER Marcel: Položaj v Jugoslaviji. Pogled francoskih komunistov na dogajanja pri nas. Naši razgledi, Lj., 28. jan. 1972, št. 2.

VLACHOVIĆ Veljko: Zveza komunistov odgovorna za smer razvoja družbe, za to, da v bistvenih vprašanih oblikuje stališča in se zanje bori. Komunist, Lj., 28. jan. 1972, št. 4.

ZANKO Miloš: Odgovor Miloša Žanka tovarišu Vladimiru Bakariću. Komunist, Lj., 21. jan. 1972, št. 3.

3. Politični sistemi in organizacije:

VILFAN Marija: Med deklaracijami in celostnim prizadevanjem Unesca. (25. letnica). Naši razgledi, Lj., 14. jan. 1972, št. 1.

5. Mednarodni odnosi:

HORVAT Branko: Nacionalizam i nacija. Beograd, 1971, str. 767—789 + IX str. (Separati Instituta ekonomskih nauka. 122.) — Sign. II/11.570-122.

ZORN Tone: Manjšina in njena zaščita. Naši razgledi, Lj., 14. jan. 1972, št. 1.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

—: **AKTUALNI** ekonomski položaj. Komunist, Lj., 14. jan. 1972. Dokumenti.

ALBREHT Roman: Delnice opredeljujejo določen odnos v proizvodnji. Komunist, Lj., 7. jan. 1972, št. 1.

BESTER Mara: O nekaterih vprašanih družbene reprodukcije na področju družbenih služb. Ekonomska revija, Lj., 1971, št. 3, str. 298—309.

HANŽEKOVIĆ Marijan & Alojz Rozmaric: Financiranje znanstvenog rada. Organizacija kulture i društva. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1971, št. 16, str. 62—69.

KLEMENČIČ Vlado: Ali je zdaj pravi čas za izjavo o tem, ali smo za delnice ali obveznice. Komunist, Lj., 21. jan. 1972, št. 3.

LESAJA Ante: O razvoju omladinskega turizma. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 10, str. 1779—1793.

MIHAILOVIĆ Kosta & Eva Berković: Razvoj i životni standard regiona Jugoslavije. Beograd, 1970. 230 str. (Ekonomske institut Beograd. Studije saopštenja. 10.) — Sign. I/11.038-10.

MULEJ Matjaž: Interne obveznice. Komunist, Lj., 14. jan. 1972, št. 2.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

—: **AKCIJSKI** program komunistov-novinarnjev. Komunist, Lj., 21. jan. 1972, št. 3.

—: MAKLUANOVA galaksija. Makluan — za i protiv. (Izbor i prevod: Sloborani Đorđević.) Beograd, 1971. 170 + (II) str. — (XX. vek. 5.) — Sign. I/2680-5.

IX. RELIGIJA IN VERSEKE ORGANIZACIJE

OKULOV A.: Ateistična vzgoja. Naši razgledi, Lj., 28. jan. 1972, št. 2.

SEGVIC Petar: Je li Katolička crkva spremna priznati vjernicima mogućnost političkog angažmana? Naše teme, Zagreb, 1971, št. 10, str. 1723-1746.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BAKARIĆ Vladimir: Nešto o nacionalnoj vitalnosti Hrvata u ovom ratu. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 10, str. 1754-1758.

KERMAVNER Dušan: Novi podatki o izjalovljenem popotovanju desetčlanske delegacije KPJ na moskovski posvet, marca 1928. Pismo Našim razgledom. Naši razgledi, Lj., 14. jan. 1972, št. 1.

MORAČA Pero: Jugoslavija 1941. Beograd, Institut za savremenu istoriju, 1971. VII + 784 str. (Studije i monografije Instituta za savremenu istoriju.) — Sign. 12.809.

VLAJČIĆ Gordana: Kominterni i KPJ o državnopravnom aspektu rješenja jugoslovenskog nacionalnog pitanja (1919-1929). Naše teme, Zagreb, 1971, št. 10, str. 1692-1722.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

BALYČEVA G. D.: Kritika V. I. Lenina »Etičkog socializma« i ee značenje dija savremenosti. Moskva, Moskovskij univerzitet 1971. 181 + (II) str. (cir.) — Sign. II/11.577.

LEFEBVRE Henri: The Sociology of Marx. (Sociologie de Marx.) Transl. from the French by Norbert Guterman. (London), Allen Lane the Penguin Press (1971.) (V) + 214 str. — II/12.662.

III. SOCIOLOGIJA

ANDERSON Nels: The industrial Urban Community. Historical and comparative perspectives. New York. Appleton-Century-Crofts (cop.) 1971. XIII + 438 str. — Sign. III/2791.

BECHER Heribert J.: Georg Simmel. Die Grndlagen seiner Soziologie. Stuttgart, F. Enke 1971. XI + 107 str. (Bonner Beiträge zur Soziologie. 12.) — Sign. III/2754-12.

CROWTHER J.: The Social Relations of Science. (Rev. ed.) Lonron, The Cresset Press (1967.) XI + 574 str. — Sign. II/11.573.

—: HANDWÖRTERBUCH der Raumforschung und Raumordnung. 2. Aufl. (Hrsg.) Akademie für Raumforschung und Landesplanung. Hannover, Jä-necke Vlg 1970. XXXII str. + 3974 stolp. 3 Bde. — Sign. III/2788-1, 2, 3.

KENISTON Kenneth: The Uncommitted. Alienated Youth in American Society. New York, Harcourt (1965.) VII + (IV) + 500 str. — Sign. II/11.574.

LESLIE Gerald R.: The Family in Social Contett. New York itd., Oxford University Press 1967. VIII + 709 str. + pril. — Sign. II/12.650.

MAC CUE Gerald M.: Creating the Human Environment. A report of the American institute of architects by G. M. McCue, W. R. Ewald, Jr. and the Midwest research institute. Urbana itd., University of Illinois Press (1970.) VII + 339 str. — Sign. III/2800.

MASLOV P. P.: Statistika v sociologii. Moskva, Statistika 1971. 247 str. (cir.) — Sign. 12.822.

NISBET Robert I.: Tradition and Revolt. Historical and sociological essays. New York, Vintage Books 1970. VIII + 308 str. (Vintage Books. 579.) — Sign. I/2308-579.

- : The PHENOMENON of Sociology. A reader in the sociology of sociology. Ed. by Edward A. Tiryakian. New York, Appleton-Century-Crofts 1971. XI + 478 str. — Sign. II/11.591.
- : TENDANCES principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines. Part I: Sciences sociales. Préface de René Maheu. Paris & La Haye, Mouton-Unesco 1970. LII + 987 str. — Sign. III/2815-1.
- : VOPROSY demografii. (:Issledovanija, problemy, metody:). Sbornik statej pod redak. A. G. Volkova, L. E. Darskogo, A. Ja. Kvaši. Moskva, Statistika 1970. 279 + (I) str. — II/12.611.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- : Les ASPECTS qualitatifs de la planification de l'éducation. Préparé par C. E. Beeby. (Paris), Unesco: Institut internat. de planification de l'éducation 1970. 327 str. — Sign. II/11.585.
- BERNHARDT Karl S.: Being a Parent. Unchanging values in a changing world. Toronto & Buffalo, University of Toronto Press 1970. XI + 187 str. (Canadian University Paperbooks. 98.) — Sign. II/11.596-98.
- BOGOLJUBOVA E. V.: Sovremennaja buržuaznaja kul'tura i »neogumanizma«. (:Kritičeskij analiz »filosofii kul'tury« v FRG:) Moskva, Moskovskij universitet 1971. 71 str. (cir.) — Sign. II/11.576.
- CHANDOR Anthony: A Dictionary of Computers. Harmondsworth, Penguin 1970. 407 str. (Penguin Reference Books. 7.) — Sign. II/11.087-7.
- EVANS-PRITCHARD E.: Social Anthropology and other Essays. (:Combining social anthropology and essays in social anthropology:) New York, The Free Press of Glencoe (1964.) VII + 354 str. — Sign. 12.417.
- LATHI B. P.: Sistemy peredači informacii. (Communications systems). Per. s angl. pod obšč. redak. B. I. Kuvšinova. Moskva, »Svjaz« 1971. 319 str. — Sign. II/12.635.
- MUMFORD Lewis: The Myth of the Machine. The Pentagon of power. London, Secker & Warburg (1971.) (XI) + 496 str. + 27 sl. — Sign. III/2794.

NIKANDROV N. D.: Programirovanoe obučenie i idej kibernetiki. (:Analiz zarubežnogo opyta:). Moskva, Nauka 1970. 205 + (II) str. — Sign. 12.790.

—: The TECHNOLOGICAL Threat. Ed. by Jack D. Douglas. Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1971. VI + 185 str. (A Spectrum Book. S-242.) — Sign. 10.211-s/242.

—: TOČNOST' i nadežnost kibernetičeskikh sistem. Kiev, Naukova dumka. 1970. 175 str. — Sign. II/12.631.

UTEUŠ E. V.: Vvedenie v kibernetičeskoe modelirovanie. Moskva, Energija 1971. 208 str. — Sign. 12.788.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

DROR Yehezkel: Ventures in Policy Sciences. Concepts and applications. New York, American Elsevier Publ. Co. 1971. XII + 321 str. — Sign. II/11.950.

LIPSET Seymour Martin: The Politics of Unreason. Right-wing extremism in America, 1790—1970. (By) S. M. Lipset & Earl Raab. London, Heinemann 1971. XXIV + 547 str. — Sign. III/2795.

3. Politični sistemi in organizacije:

COX Idris: The Hungry Half. A study in the exploitation of the »Third world«. London, Lawrence & Wishart 1970. 124 str. — Sign. 12.773.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

HALLORAN J. D.: Television and Delinquency. By J. D. Halloran, R. L. Brown and D. C. Chaney. Leicester, Leicester Univ. Press 1970. 221 str. (Television Research Committee. Working paper. 3.) — Sign. II/10.273-3.

HRUŠČEV N. S.: Chruschtschow erinert sich. Hrsg. von Strobe Talbot. Eingeleitet und kommentiert von Edward Crankshaw. (Ins Deutsche übertragen von Margaret Carroux. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1971. 398 str. — Sign. II/11.245.

Iz domačih revij

GLEDISTA, Beograd, št. 1, 1972

Razgovor za okroglo mizo: Istoriografija in revolucija; *Dogajanja:* DR. ARTUR POLAČEK: Problem teodiceje; VERA MUJBEGOVIĆ: Trajnost dela Rose Luxemburg; NIKOLA ZELIĆ: Še enkrat o pomanjkanju denarja; DR. BRANKO HORVAT: Sporazum o osebnih dohodkih; BUDIMIR KOŠUTIĆ: Resolucija kot potrditev neodgovornosti; *Raziskovanja:* SOFIJA POPOV: Inflacija in osebni dohodki; PETRE T. GEORGIEVSKI: Socialno poreklo dijakov in njihovo druženje; VLADIMIR MILIĆ: Znanost, tehnika in ideologija v pozno-kapitalistični družbi; ALVIN TOFLER: Šok bodočnosti; *Pogledi, recenzije, prikazi:* ALEKSA BUHA: Antinomije v kulturi Zahoda; DUŠAN PAJIN: Novi prevod Lao-cea; ZLATKO FRID: Religija v samoupravnem socializmu (Ratko Nešković).

PRAXIS, Zagreb, št. 6, 1971

Trenutek jugoslovanskega socializma: MIHAILO MARKOVIĆ: Struktura moči v jugoslovanski družbi in dilema revolucionarne inteligence; ANDRIJA KREŠIĆ: Proizvodno načelo samouprave; DUŠAN ZUBRINIĆ: Organizacija in hierarhija; BORO GOJKOVIĆ: Valorizacija naše situacije; MILAN MIRIĆ: Feljton o sedanjem trenutku socializma; *Portreti in situacije:* JEAN MICHEL PAL-

MIER: Živi Goldmann; *Misel in resničnost:* PREDRAG VRANICKI: Morala in zgodovina; GAJO PETROVIĆ: Kultura med elito in maso; *Diskusija:* ANTUN ZVAN: Etatiistični paternalizem ali samoupravljanje; *Prikazi in beležke:* NENAD MIŠČEVIĆ: Filozofsko premišljanje politike; BLAŽENKA DESPOT: Sociologija med teorijo in empirijo; NENAD MIŠČEVIĆ: Filozofija na razpotju; VESNA PETKOVAC: Prispevek k filozofiji človeka; *Življenje filozofije:* BORIS KALIN: Posvetovanje o pouku filozofije; ŠTEFICA BAHTIJAREVIĆ: Mednarodni kongres sociologije religije; NIKOLA SKLEDAR: Filozofski simpozij v Zwettliu; ŽELJKA ŠPORAČ: Mednarodni sestanek sociologov družine; *Odmevi:* JEAN MICHEL PALMIER: Na zboru v Korčuli: Utopija in marksistična misel; *Bibliografija:* Knjige jugoslovanskih filozofov objavljene v tujih jezikih izven Jugoslavije.

SOCIJALIZAM, Beograd, št. 11—12, 1971

Studije in članki: JOVAN RAICEVIĆ: Reafirmacija razrednosamoupravne usmeritve; NAJDAN PAŠIĆ: Nacionalni odnosi in samoupravljanje; PRVOSLAV RALIĆ: Radikalna socialna revolucija — rešitev krize; VOJISLAV STANOVIĆ: Samoupravljanje v delovni organizaciji in demokracija v globalni družbi; BORO PETKOVSKI: Sindikat in družbeno-ekonomski odnosi; *Prispevki:* VLADAN CETKOVIĆ: Nova vloga Socialistične zveze v razvijanju neposredne demokracije; STOJAN BULAT: Posledice inflacije; BOGDAN ILIĆ: Sodelovanje jugoslovanskih in tujih gospodarskih subjektov; RADOVAN VUKADINOVIĆ: Ameriška politična misel o novih tendencah v odnosih ZDA—ZSSR; STOJAN GLIGORIĆ: Interpretacija socializma v arabskih državah; SVETISLAV PAVIČEVIĆ: Družbeni položaj umetniške ustvarjalnosti; *Pogledi:* MIRAŠ TREŠNJAR: Tretja tribuna klubov samoupravljalcev o drugi fazi ustavnih sprememb; OBRAD PEJANOVIĆ: Iskanje integralnega marksizma; *Prikazi:* MILE KONJEVIĆ: Pariška komuna 1871—1971; BRONISLAV MALINOVSKI: Znanstvena teorija kulture (Kačuša Mijanović); JOHN K. GALBRAITH: Obdobje izobilja (Nijaz Mesihović); Sodobna filozofija (Nikola Racković); *Domače in tuje revije.*

UDC 338.98 (497.1)

PIREC, Dušan: Modernization of Economy**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, Vol. 9, No. 2, p. 197—211**

The author discusses the process of modernization and reconstruction of our economy and establishes an unfavourable proportion of investments mainly in building new objects for some past years. That is why a relatively large part of manual labour is characteristic of the structure of total labour in economy. The author further discusses an expedient distribution of created means to investments and use, at the same time establishing that self-financing is an extremely important source of modernization, still when it is the only source it can also mean stagnation. He also speaks about the proportion of the range of income and the tendency to level income, which represents a permanent contradiction in a developing state with socialist order.

UDC 333.32(497.12)

NAMORS, dipl. ing. Veljko: The Trends and Perspectives of Apartment Building in Slovenia**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, Vol. 9, No. 2, p. 212—230**

The author treats analytically the statistical data about the state of apartment foundation and the trends of apartment building in past decades. He compares the specific indicators of building with some other Yugoslav areas and with the estimate of the movement of population prognosticates the perspectives of apartment building for the coming decade 1971—1980. Before the year 1960 and in the early sixties the largest part of apartment building is connected with the social sector in Slovenia. The stagnation of the trend of social apartment building following the year 1962, and regression of this trend in the second half of the last decade leads to a general stagnation in building of new apartments. Taking over the initiative as a potential carrier of apartment building in the middle of the decade the private sector outruns the social sector by the end of the decade and leads to a totally different direction: a more and more limited number of always larger (and richer) apartments are built. Because of this development of apartment building Slovenia has come to a dead-lock: If housing problems should be solved at least theoretically by the year 1980, at least 2000 to 2500 apartments more should be built per year in the coming years than so far. The present tendencies of apartment building, accompanied by a decreasing trend of building, give no special hope that this could be attained without drastic social intervention.

UDC 331.152.1(497.1)

KRISTAN, dr. Ivan: Participation and the Political System**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, Vol. 9, No. 2, p. 293—310**

The author deals with the participation in Yugoslavia from the standpoint of the development of the political system. The post-war development of the socio-political system is divided into four phases and within each of them the forms of the political or respectively self-manageamental participation are evaluated. Attention is called to two starting points indispensable for an understanding of the socio-political system: the self-management in the sense of the fundamental socio-economic relation realized through the social ownership of the production means, and self-management as a complex social relation. In what follows the author presents the constitutional definition of the self-management rights and their content. In the assembly system participation is to be seen in a specific way — the self-management of a working community and the »territorial« self-management are here vertically linked and implemented as a complex social principle. Work, self-management, and political power constitute now a self-contained circle. From this aspect self-management is a theoretically-ideologically programmed and practically designed way for the withering-away of the state when in the long-term, historically contradictory, process of the interaction of statehood and self-management the latter is to overcome the former.

UDK 338.98 (497.1)

PIREC, Dušan: Modernizacija gospodarstva**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 2, str. 197—211**

Avtor razčlenjuje proces modernizacije in rekonstrukcije našega gospodarstva ter ugotavlja za nekaj let nazaj neugodno razmerje v investicijskih naložbah, ki so bile pretežno namenjene za gradnjo novih tovarn, manj pa za zamenjavo zastarelih strojev in naprav. Zato je v strukturi celotnega dela v gospodarstvu značilen relativno velik delež manualnega dela. Avtor razpravlja o smotrnem razdeljevanju ustvarjenih sredstev na investicije in porabo ter pri tem ugotavlja, da je samofinanciranje pomemben vir modernizacije, vendar lahko pomeni kot edini vir tudi stagnacijo. Razpravlja tudi o razmerju med gospodarsko racionalnimi razponi osebnih dohodkov in o tendenci, da se ti dohodki izenačijo, kar je sicer nenehno protislovje države v razvoju s socialistično družbeno ureditvijo.

UDK 333.32(497.12)

NAMORS, dipl. ing. Veljko: Trendi in perspektive stanovanjske gradnje na Slovenskem**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 2, str. 212—230**

Avtor v razpravi analitično obdela statistične podatke o stanju stanovanjskega fonda in trende izgradnje stanovanj v preteklih desetletjih. Primerja specifične kazalce graditve z nekaterimi drugimi jugoslovanskimi območji in z oceno gibanja prebivalstva prognozira perspektive stanovanjske graditve v desetletju 1971—1980. V Sloveniji je pred letom 1960 in v začetku šestdesetih let pretežni del stanovanjske gradnje vezan na družbeni sektor. Stagnacija trenda družbene izgradnje stanovanj po letu 1962 ter nazadovanje tega trenda v drugi polovici prejšnjega desetletja pa pripelje do splošne stagnacije gradnje novih stanovanj. Zasebni sektor, ki prevzame v sredini desetletja pobudo kot potencialni nosilec stanovanjske graditve, ki do konca desetletja prehititi družbenega, zaide v čisto drugo smer: prične graditi vse bolj omejeno število vse večjih (in bogatejših) stanovanj. Slovenija je zaradi takega razvoja stanovanjske gradnje zašla v slepo ulico; če bi hotela do leta 1980 vsaj teoretično rešiti stanovanjske probleme, bi morali v naslednjih letih graditi letno vsaj 2000 do 2500 stanovanj več kot jih pa gradi. Sedanje tendence v stanovanjski gradnji, ki jih spremlja padajoč trend gradnje, pa ne dajejo posebnega upanja, da bo brez drastičnih posegov to moč doseči.

UDK 331.152.1(497.1)

KRISTAN, dr. Ivan: Participacija in politični sistem**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 2, str. 293—310**

Avtor obravnava participacijo v Jugoslaviji z vidika razvoja političnega sistema. Po-vojni razvoj družbenopolitičnega sistema razdeli na štiri faze in v njih ocenjuje oblike politične oziroma samoupravne participacije. Opozarja na dve nujni izhodišči za razumevanje družbenopolitičnega sistema: na samoupravljanje v pomenu temeljnega družbenoekonomskega odnosa, ki se realizira z družbeno lastnino na proizvodnih sredstvih, ter na samoupravljanje kot kompleksen družbeni odnos. Nadalje prikaže ustavno opredelitev pravice samoupravljanja in njeno vsebino. V skupščinskem sistemu se participacija kaže na svojstven način, tako da dobita samouprava delovne skupnosti in »teritorialna« samouprava v njem svojo vertikalno povezanost in uresničitev kot kompleksno družbeno načelo. V zaključen krog se povežejo delo, samoupravljanje in politična oblast. S tega vidika je samoupravljanje teoretična ideološko programirana in praktično zastavljena pot odmiranja države, ko naj v dolgoročnem, zgodovinsko protislovnem procesu prepletanja državnosti in samoupravnosti slednja prevlada nad prvo.

V oceno smo prejeli

Inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani:

- **FRANC VERBINC:** Filozofski tokovi na Slovenskem (slovenska filozofska bibliografija 1800—1945)

Založba KOMUNIST, Ljubljana:

- **ROMAN ALBREHT, ZVONE DRAGAN:** Uresničevanje ustavnih dopolnil

CANKARJEVA ZALOŽBA, Ljubljana:

- **KARL MARX-FRIEDRICH ENGELS:** Izbrana dela (II. zvezek)

Tuji avtorji

Raj P. Mohan

se je rodil 30. novembra v Indiji. Šolal se je in dopolnilno izobraževal na področju sociologije v Indiji in ZDA. Od leta 1963 do 1970 je bil urednik »Indian Sociological Bulletin«, zdaj pa je urednik »International Journal of Contemporary Sociology« (v reviji ureja tudi recenzentski del). Skupno z Josephom S. Roucekom je leta 1965 uredil knjigo »Neglected Aspects of Political Sociology« ter objavil vrsto člankov in razprav v znanih indijskih, španskih in ameriških revijah.

iz vsebine naslednjih števil

teorija in praksa

t

- **Adolf Bibič:** Vprašanje o koncu ideologije
- **Slavko Milosavljevski:** Družbene funkcije sindikatov v samoupravni družbi
- **Branko Pribičević:** Problemi in perspektive sindikatov v sodobnem svetu
- **Dušan Veljković:** Nekateri vidiki regionalnega gospodarskega razvoja
- **Rudi Lešnik:** Ob navskrižnih mislih o vzgoji
- **Milan Pintar:** Fragmenti za raziskovalno politiko
- **Ludvik Golob:** Razvitost demokratičnih odnosov v ZK
- **Josef Hindels:** Kaj je danes levo?
- **Gunnar Myrdal:** Objektivnost v sociološkem raziskovanju
- **Vlado Benko:** Ideologija in zunanja politika
- **Borisav Džuverović:** Javno mnenje mladih in mladinsko-študentski tisk
- **Ivo Marenk-Jože Šter:** Podiplomski študij na ljubljanski univerzi
- **Tadeusz M. Jaroszewski:** Konceptija avtentičnega življenja Martina Heideggerja